ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 47

APRILIE – IUNIE

1996

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

A C A D E M I A R O M Â N Ă

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

În ţară, revista se poate procura prin poştă, pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr.1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 51 03; 222 41 26, Bucureşti: ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35-37, Sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-312 24 25; 401-634 71 45, Tel. 401-634 63 45, Bucureşti; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57-88, Fax 401-312 51 09, Tel. 401-643 93 90; 401-312 51 09, Bucureşti.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: str. Henri Coandă nr. 11, 71119, Bucureşti; Tel. 659 71 52, fax 401-650 34 10.

APARE DE 4 ORI PE AN

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, C.P. 5-42,
Tel. 410 38 46; 410 32 00/2107, 2119,
761 17 Bucureşti

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 47 **Nr. 2** **aprilie-iunie 1996**

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 47 N° 2 Avril-Juin 1996

SOMMAIRE

CERAMICĂ CU INSCRIPŢII ŞI ŢIGLE ŞTAMPILATE DESCOPERITE LA BARBOŞI–GALAŢI*

de SILVIU SANIE

Articolul cuprinde inscripţii de dimensiuni mici (*tituli picti, graffiti,* ştampile pe ceramică şi ştampile tegulare) care conţin antroponime, teonime sau epitete ale unor divinităţi: Δημήτηρ, Διονύσιος, Διόφιλος, Ἔρις, Εὐφράνορος, Ζεύς, Ζωπυρίων, Ἥρα, Ἡρακλῆς, Λύκιος, Μηνόκριτος, Παρθένος, Ροῦφος şi nume ale unor unităţi militare:*Legio V Macedonica, Classis Flavia Moesica, Cohors II Mattiacorum* şi *N(umerus) E(xploratorum) P(annoniorum),* ultima cu alte două variante de lectură, litere izolate sau grupuri de litere considerate a avea echivalent numeric, cuvinte greceşti şi latine, semne şi simboluri, măsuri de capacitate şi greutate. Toate provin din depunerile geto-dace şi romane de la Barboşi–Galaţi.

Între sursele utile reconstituirii unei însemnate perioade din istoria spaţiului est-carpatic, inscripţiile lapidare şi ceramice descoperite la Barboşi–Galaţi în cetăţuia geto-dacică dar mai ales în complexele romane prezintă o însemnătate particulară.

În acest cadru vor fi înfăţişate doar noile descoperiri de inscripţii pe ceramică în ordinea: I – *Tituli picti;* II – *Graffiti;* III – *Ştampile pe recipiente;* IV – *Ştampile tegulare.*

I. – Tituli picti. Însemnările cu vopsea, neagră sau roşie, pictate de regulă pe gâtul şi umărul recipientelor, *tituli picti* sau cu un apelativ tot atât de frecvent utilizat *dipinti,* sunt relativ numeroase şi cu un conţinut de mare diversitate.

1. O inscripţie puţin obişnuită apare pe un fragment (11,2 × 8,3 × 0,65 cm) din zona gâtului unei amfore din pastă gălbuie pigmentată, acoperit cu o angobă tot gălbuie, o nuanţă mai deschisă, găsit în locuinţa L_1N–81 la adâncimea de –1,70–2,00 m din nivelul III al cetăţuii geto-dacice. Însemnarea, cu litere cursive greceşti de dimensiuni inegale (0,25–0,65 cm), şi o monogramă (î. 1,35 cm) sunt pictate cu vopsea neagră (fig. 1/1; 2/6).

Primul rând începe cu E, a doua literă este π asemănătoare cu μ, iar a treia ι, formând prepoziţia ἐπί. Următorul cuvânt are prima litera Δ cu ductul apropiat de

* Acest articol cuprinde cea mai mare parte a inscripţiilor ceramice şi tegulare descoperite după anul 1981 sau neincluse în cartea *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei,* Iaşi, 1981, p. 88–90 şi 138–160. Dintre inscripţiile prezentate, câteva (I, 1 – 3 şi III, 1) au mai fost publicate împreună cu celelalte materiale arheologice din cetăţuia geto-dacică de la Barboşi–Galaţi (ArhMold 15, 1992, p. 80–81 şi 90). Considerăm utilă şi normală republicarea în acest studiu consacrat în exclusivitate ceramicii cu inscripţii de la Barboşi–Galaţi.

SCIVA, tomul 47, nr. 2, Bucureşti, aprilie–iunie 1996, p. 121–153

un *A* culcat, formă frecventă în textele cursive, atât în secolul II a. Chr., cât şi în secolul I p. Chr.[1], succedată de un grup de litere ιονυ, un ο mai apropiat de forma literei sigma final lunar, ι şi ον – alcătuind aşadar Διονυσίου, antroponimul Διονύσιος la cazul genitiv.

Deasupra acestui prim rând, începând din direcţia literei ο şi mai puţin clar la înălţimea literei υ, pot fi observate scrise oblic literele αστυ, acum puţin şterse, vopseaua având nuanţă roşiatică. La capătul acestui rând se mai disting cu dificultate alte litere Χωρ[2].

Monograma din r. 2 este formată dintr-o alăturare de litere neîntâlnită în textele inscripţiilor pe ceramică accesibile nouă. Pluralitatea semnificaţiilor acestor monograme: numele abreviat al meşterului, o funcţie în cadrul colectivităţii, conţinutul recipientului etc.[3] amplifică numărul lecturilor verosimile. Posibil ca pe hasta literei P să fie doar N în ligatură cu E – deci NEP, dar nu pot fi excluse total variantele AN, AΓY sau ΠN. După N posibil să fie OE sau A în ligatură cu E. În funcţie de toate aceste lecturi verosimile, şirul vocabulelor rezultate ar putea fi APYE, APΓIE, ΓPYE, NEP, ΛYEP, ΠYEP. Numele greceşti care încep cu NEP sau NEPI sau care au în componenţă aceste silabe sunt destul de rare[4]. Puţin probabilă, dar necesar a fi menţionată totuşi este întregirea Νέρ(τ)ε(ρος), „inferior", „care este jos" fie pentru a face cunoscută împărţirea conţinutului recipientului, fie pentru indicarea unei ofrande pentru zeii infernului (οἱ νέρτεροι Θεοί) sau pentru morţi (οἱ νέρτεροι). În sfârşit, amintim că valoarea numerică a literelor NPE este 135 după cum există şi posibilitatea despărţirii NP – 130 şi E semn pentru μετρηταί.

Dacă am admite că litera din vârful hastei este O, atunci grupul οινοε poate fi o abreviere a cuvântului οἰνόεις –οῦς –όεσσα, –οῦσσα, –όενοῦν „de vin", „făcut cu vin" (οἶνος). Χωρ are foarte multe posibilităţi de întregire. Însemnarea se încheie cu Διοφιλω – dativul antroponimului teoforic puţin frecvent Διόφιλος[5].

Menţionăm că sunt atestate numeroase inscripţii pe ceramică care conţin declaraţii de adorare a unor zei, ex. Ζεῦ φίλε „Zeus, te iubesc" sau „Zeus, prietene" [literal][6], situaţie diferită însă în cazul de faţă. Estimăm că ne aflăm în faţa unui al doilea antroponim.

[1] F. G. Kenyon, *The Palaeography of Greek Papyri,* Oxford, 1899, tabel după p. 128; E. M. Thompson, *Handbook of Greek and Latin Palaeography,* Londra, 1906, tabel după p. 148; V. Gardthausen, *Griechische Paläographie,* Leipzig, 1913, pl.1.

[2] Ambele au interesante posibilităţi de întregire. Dat fiind faptul că, obişnuit, la ştampile, numele precedat de ἐπί este al unui magistrat eponim, menţionăm doar completarea ἀστυ[νόμου].

[3] W. Larfeld, *Griechische Epigraphik,* ed a III-a, München, 1914, p. 280–281; R. B. Ahmerov, VDI 3 (37), 1951, p. 77–84.

[4] W. Pape, în *Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Dritte Auflage neubearbeitet von G. E. Benseler* I, Braunschweig, 1911, p. 990 pentru Νερία şi Νέριος; L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste,* Praga, 1955, p. 345, § 815, între numele de persoană romane. Cel de faţă e echivalat cu lat. *Numerius.*

[5] Pape, *op. cit.,* p. 313.

[6] CIG IV, 8291.

Textul inscripţiei ar fi: Ἐπὶ ἀστυ(νόμου) Διονυσίου / Νερι *sive* Οινε Διοφιλω.

Inscripţia de pe amforă poate fi cu mare probabilitate transcrierea parţială a unei ştampile rhodiene sau cnidiene. Un preot al lui Helios cu numele Dionysios este atestat la Rhodos între anii 200–180 a. Chr.[7], dar nivelul D3 în care a fost găsit fragmentul de amforă, dacă apreciem că în mod sigur nu este deranjat, aparţine sec. I p. Chr.[8]. Pe o ştampilă cnidiană mai târzie reîntâlnim de asemenea textul din r. 1 al însemnării[9]. Numele fiind de largă răspândire, soluţiile sunt mai numeroase. Cele câteva litere izolate dintr-o ştampilă, roase şi acoperite de angobă, nu pot ajuta la o rezolvare sigură.

Transcrierea textului mai lung al unor ştampile, nu doar a unor nume, cunoaşte puţine analogii[10] şi ar fi la prima atestare între descoperirile de pe teritoriul actual al ţării noastre (A – 1981; IAI – Inv. 1803).

2. Fragment de amforă din pastă cărămizie, acoperită cu angobă gălbuie (lung. max. 4,15 cm; lat. max. 6,8 cm; gros. 1 cm) care păstrează cinci litere pictate cu vopsea neagră dispuse pe două rânduri. Fragmentul a fost găsit în cel de-al III-lea nivel al cetăţuii dacice. Semnificaţia numerică a literelor ΛΥ – 430; ΡΟΥ – 570. Sunt şi amfore pe care ΡΟΥ este abrevierea pentru Ῥοῦφος, iar ΛΥ pentru Λύ(κιος) sau Λύκων (fig. 2/2) (A – 1982; IAI –Inv. 1820).

3. Fragment din gâtul unei amfore de mari dimensiuni confecţionate din pastă gălbuie pigmentată (î. 9 cm; diam. max. 15,5 cm; gros. 1,3 cm), care păstrează literele ΒΑ (î. 2,75 cm), cu duct unghiular, pictate cu vopsea neagră. Obişnuit, literele ΒΑ sunt abrevierea pentru Βασιλεύς[11] (fig. 7/7; A– 1982; IAI – Inv. 1818).

4. Fragment de vas din pastă cărămizie (lung. max. 10 cm; lat. 6,35 cm; gros. 0,4 cm) care are pictate cu vopsea roşie litere dispuse pe două rânduri. În r. 1 *AVPI* cu *AVP* în ligatură sau *NPI* şi în r. 2 *S*. Pe acelaşi fragment este graffitată litera Δ mai probabil decât A (fig. 3/5).

Între semnificaţiile posibile menţionăm: r. 1 Αυρ formă atestată ca abreviere pentu Αυρ(ήλιος) – Αὐρ(ηλίου) şi I cifra 10; r. 2 ς – 6 de înţeles sextari deci o cantitate de 6 × 0,547 adică 3,282 l. În sfârşit litera δ are valoare numerică: 4. Se cuvine a fi menţionate pentru r. 1 şi lecturile mai puţin probabile NP şi I deci 50–100 şi 10, sau NIP „Anul victoriei" 100, deşi în acest ultim caz succesiunea literelor este normală (A – 1982; IAI –Inv. 1825).

5. Fragment de amforă din pastă gălbuie (lung. max. 2,55 cm; lat. max. 7 cm; gros. 0,65 cm) pe care sunt pictate cu vopsea roşie literele ΓΡ (î. 1,9 cm). În cazul de faţă cele două litere pot indica cifra 103, mai verosimil decât abrevierea unor cuvinte ca γρ(αμματεύς) (fig. 6/7; 7/1; C –1985; IAI –Inv 1830).

[7] RE, suppl. V, art. *Rhodos*, col. 837.
[8] S. Sanie, ArhMold 11, 1987, p. 106.
[9] Al. Avram şi V. Sandu, SCIVA 39, 1988, 1, p. 56.
[10] M. Lang, *The Athenian Agora*, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens 21, New Jersey, 1976, p. 47.
[11] V. Gardthausen, *Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig, 1913, p. 344.

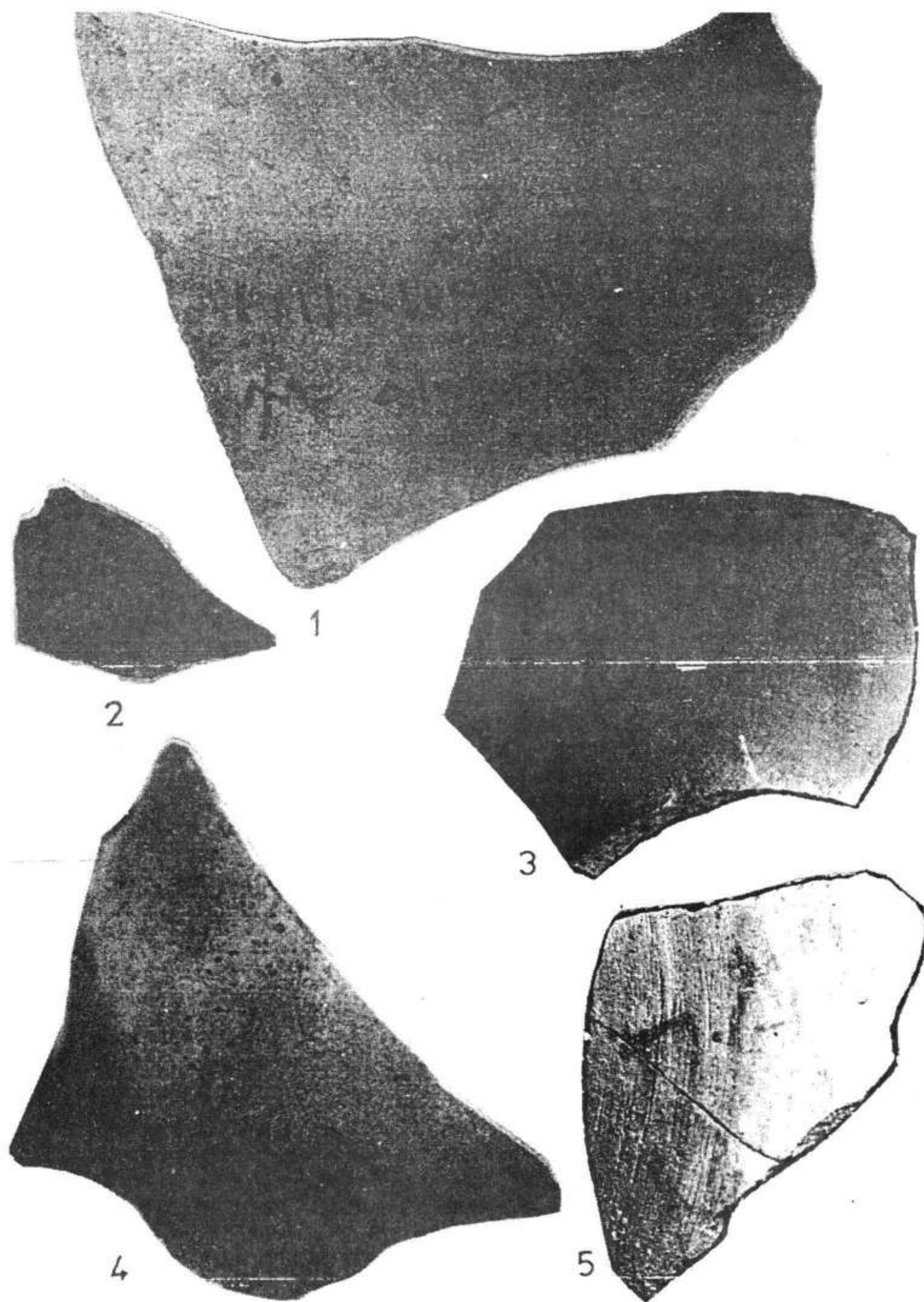

Fig. 1. Barboşi. Fragmente de amforă cu *tituli picti*, descoperite în cetăţuia dacică (1) şi complexele romane (2–5).

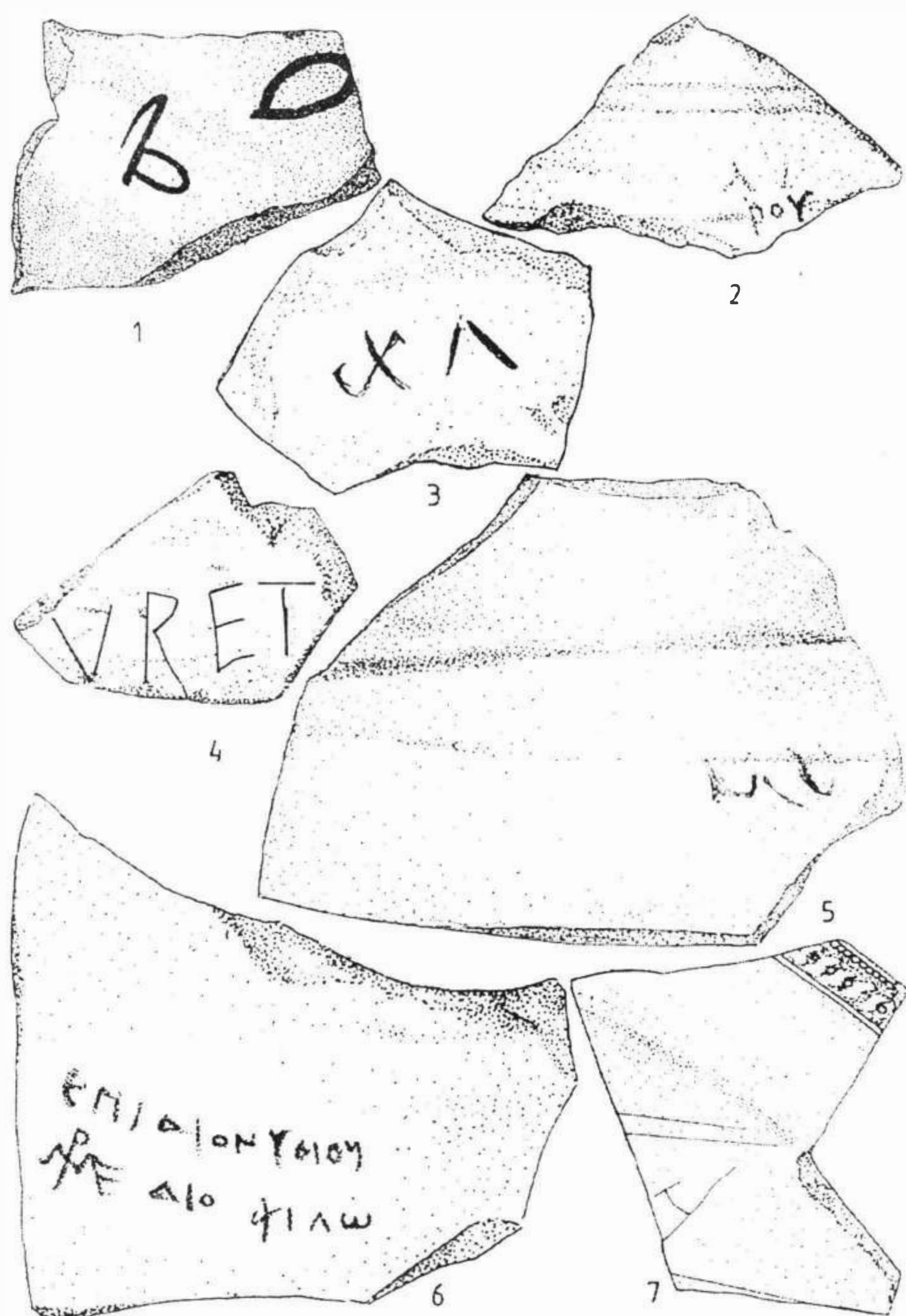

Fig. 2. Barboşi. Fragmente de amforă cu *tituli picti*, descoperite în cetăţuia dacică (2 şi 4) şi complexele romane (1, 3).

6. Fragment din gâtul unei amfore, de culoare cărămizie acoperită cu angobă albicioasă (lung. 9 cm; lat. max. 17 cm; gros. 1,5 cm) pe care sunt pictate cu vopsea roşie Zω clare şi complete (î. 3,5–4 cm) şi πυ mai sus, tot pe direcţia celei de-a doua părţi a lui ω. În această situaţie opţiunea pentru o lectură Ζωπυ[ρίων] este mai verosimilă decât Ζώ(τικος), nume cu o frecvenţă mai însemnată (fig. 3/6 şi 6/4), care ar fi putut fi sugerat de primele litere (Inv. 1823).

7. Fragment din gâtul unei amfore din pastă gălbuie (lung. max. 12,7 cm; lat. max. 10,5 cm; gros. 1,5 cm) care păstrează o inscripţie cu vopsea roşie (î. 2,7 cm) ⩟. În poziţia normală semnul păstrat incomplet poate fi simbolul pentru cifra 1000. Într-o altă poziţie a fragmentului de vas, ΔΗ (în ligatură) pot fi abrevierea pentru Δημήτηρ, Δημήτρα, zeiţă al cărei nume poate fi întâlnit pe inscripţii pe ceramică din alte centre elenistice şi romane[12] (fig. 7; C – 1985; IAI – 1828).

8. Fragment din gâtul unei amfore din pastă cărămizie (lung. max. 14 cm; lat. max. 10,5 cm; gros. 1 cm), care păstrează o parte din inscripţia cu vopsea neagră HPA cu H şi P în ligatură şi hasta unei alte litere, foarte probabil K (î. 1,6 cm). Posibil să fie o imitare a unei ştampile de epocă romană care apare cu o astfel de grafie[13]. Cele patru litere ar putea fi abrevierea pentru Ἡρακλῆς, Ἡράκλειος, Ἡράκλειτος, Ἡρακλέων[14] etc., teonim şi antroponime bine atestate în însemnările de pe amfore, graţie marii lor răspândiri timp de secole (fig. 3/2 şi 6/6; A – 1982; IAI –Inv. 1804).

9. Fragment din gâtul unei amfore din pastă cărămizie (lung. max. 9,5 cm; lat max. 10.3 cm; gros. 0,7 cm) care are, către bază, pictate cu vopsea neagră literele HPA (î. 1,9 cm). Teonimul Ἥρα are de asemenea o mare răspândire şi pe inscripţiile amforelor care au circulat în epocile greco-elenistică şi romană[15], după cum cele trei litere pot reprezenta abrevierea vreunui antroponim de tipul celor amintite la prezentarea fragmentului precedent (fig. 1/4; 3/1; C – 1985; IAI – Inv 1826).

10. Fragment din gâtul unei amfore (lung. 8 cm; lat. max. 10 cm; gros. 0,5 cm) care are pictate cu vopsea neagră literele cursive MO (î. 1,15 cm) (fig. 2/5). Posibil ca ele să indice luna Μο(υνιχιών) – corespunzătoare lunii aprilie; *modius* (8,75 l) sau μ(ητρηταί) 70. (D –1989; IAI – Inv. 1845).

11. Fragment din gâtul unei amfore din pastă roşie cărămizie (lung. max. 6,25 cm; lat. max. 7,7 cm; gros. 1,55 cm). Către bază este pictată cu vopsea neagră litera Π, al cărei corespondent numeric este cifra 80 (fig. 1/2 şi 7/5; A – 1982; IAI – Inv. 1805).

[12] I. I. Tolstoi. *Grečeskie graffiti drevnyh gorodov Severnogo Pričernomor'ja*. Moscova–Leningrad. 1953. p. 26; I. A. Babinov. VDI. 4. 1970. p. 77; V. P. Iailenko. VDI 2, 1980. p. 81.

[13] Tolstoi, *op. cit.*. p. 78; Ahmerov, *op. cit.*, p. 83. n. 68.

[14] E. M. Ştaerman. KSMoscova 36, 1951, p. 42, nr. 185, pl. 6/186; Y. Landau şi V. Tzaferis. Israel Exploration Journal 29. 1979. 3–4, p. 152; V. I. Kadeev, S. B. Soročan, *Ekonomičeskie svjazi antičnyh gorodov Severnogo Pričernomor'ja v IV do n.e. – V v.n.e.*, Harkov, 1989. p. 43.

[15] Lang, *op. cit.*; Tolstoi, *op. cit.*, p. 105; E. I. Solomonik, VDI 1, 1973. p. 61.

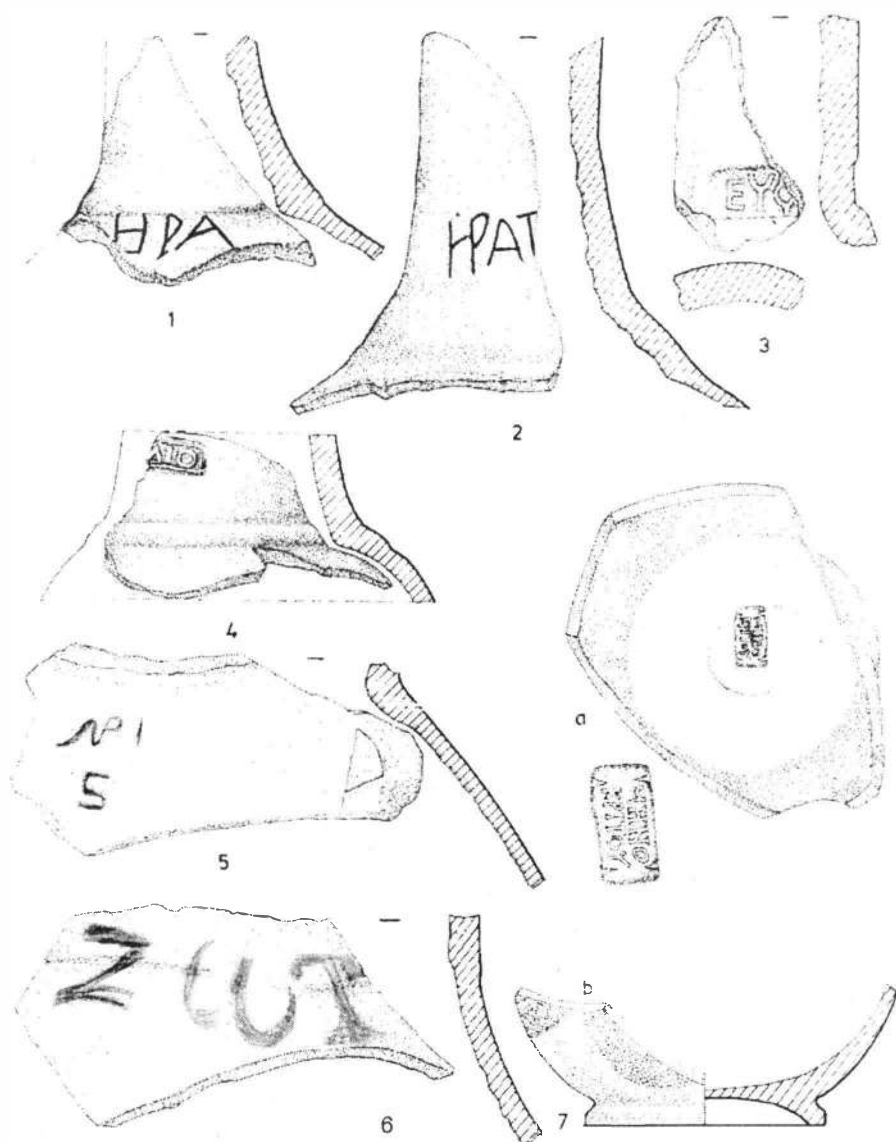

Fig. 3. Barboşi. Fragmente de amforă cu *tituli picti* (1, 2, 5, 6), şi ştampilate (3,4) descoperite în complexele romane şi văscior cu ştampilă (7 a–b) din cetăţuia dacică.

12. Fragment din zona umărului unei amfore, din pastă cărămizie, cu mica în compoziţie (lung. 7,2 cm; lat. 7,2 cm; gros. 0,65 cm) care păstrează o inscripţie cu vopsea roşie (fig. 1/5). În r. 1 pot fi citite literele ΠΔ cu valorile numerice 80, respectiv 4, într-o grafie mai apropiată de scrierea cursivă şi simbolul < pentru 1/2, deci 84 şi 1/2. În r. 2 litera μ a cărei valoare numerică este 40, indică probabil cantitatea rămasă, 21,38 l, dacă măsurătoarea a fost făcută cu sextari (D – 1989; IAI – Inv. 1846).

13. Fragment din gâtul unei amfore din pastă alb-gălbuie (lung. max. 9,3 cm; lat. max. 8,1 cm; gros. 1,1 cm) care are pictate cu vopsea roşie literele ΠΒ din care s-a păstrat aproximativ 2/3. Valoarea numerică indicată de cele două litere este 82, posibil sextari (44,854 l). Cele două litere alăturate sunt atestate şi ca abreviere a numelui lunii calendaristice Π(άναμος) δ(εύτερος). MIG.

14. Fragment din partea superioară a unei amfore din pastă gălbuie, densă (lung. max. 5,8 cm; lat. max. 9,3 cm; gros. 0,75) care păstrează două rânduri de inscripție cu vopsea roşie, scrise invers față de verticalitatea normală a amforei (fig. 1/3). Se disting în r. 1 litera Π întreagă şi E fragmentară, adică 85 posibil sextari şi simboluri (î. 2,1–1,3 cm). În r. 2 IE adică 15, de presupus cantitatea rămasă. Dacă admitem că a fost măsurată în sextari, 8,205 l.

Faptul că literele şi simbolurile din r. 1 sunt fragmentare impune prezentarea cel puțin a unei alte variante de lectură: Πυ, semn pentru scădere, extragere; 7 – „rest" περίεστι; I=10 posibil şi I; E – μετρητής – măsură. Aceste măsuri sunt echivalate cu două amfore, 39,39 l (C – 1985; IAI – Inv. 1824).

15. Fragment de amforă din pastă albicioasă (lung. max. 4,5 cm; lat. max. 3,4 cm; gros. 0,65 cm) având pictate cu vopsea roşie literele PI (î. 1,2 cm), cu valoarea numerică 110 (fig. 7/3; C – 1985; IAI – Inv. 1931).

16. Fragment de amforă din pastă albicioasă (lung. max. 6,35 cm; lat. max. 5,4 cm; gros. 0,65) pe care este pictată cu vopsea roşie litera Π (î. 1,2 cm) a cărei valoare numerică este 80 (fig. 7/4; C – 1985; IAI – Inv. 1839).

17. Fragment de amforă din pastă gălbuie (lung. max. 6,8 cm; lat. max. 5.6 cm; gros. 0,8 cm). În preajma torții poate fi observată inscripția ΠΕ (î. 0,9 cm). Cele două litere alăturate apar şi ca ştampile pe unele amfore[16]. Valoarea lor ca numere este 85, dar nu pot fi total excluse şi alte completări (antroponime, nume de lună etc.) (fig. 7/6; C – 1985; IAI – Inv. 1832).

18. Fragment din corpul unei amfore de mari dimensiuni, din pastă gălbuie, pe care sunt frumos scrise cu vopsea roşie literele EPI, de înălțime inegală (4,6 şi 4,5 cm). E are ductul semicircular, iar P are de asemenea hasta curbă. În dreapta acestei însemnări sunt incizate patru semne IIV⅃ (î. 1,5; 1,8 şi 3,1 cm).

Grupul de litere EPI, aşa cum se prezintă sau cu ipotetice completări, poate avea semnificații diferite. În primul rând valoarea numerică a celor trei litere este 115. Pot fi citate antroponime care încep cu această silabă, precum Εριναρμα, Εριζας etc.[17]. În sfârşit Ἔρις, zeiță care apare alături de *Ares* şi *Athena* cu multe ofrande din partea luptătorilor[18].

Însemnarea incizată, explicată cu fragmentul în poziție normală pentru lectura scrierii pictate, ar putea eventual indica extrageri succesive sau suma de 2,5 drahme.

[16] S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. – III e.n.)*, Iaşi, 1981, p. 140, pl. 36/6.

[17] L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964, p. 167, § 354–2 şi 354–3.

[18] CIG IV, 6840, 7419, 7551, 8400. Nr. 7645 ca atribut al Afroditei. RE VIII 1, s. v. *Eris*, col. 463– 465.

Fig. 4. Barboşi. Fragmente de amforă (2–7) şi dintr-un vas (1) cu graffiti.

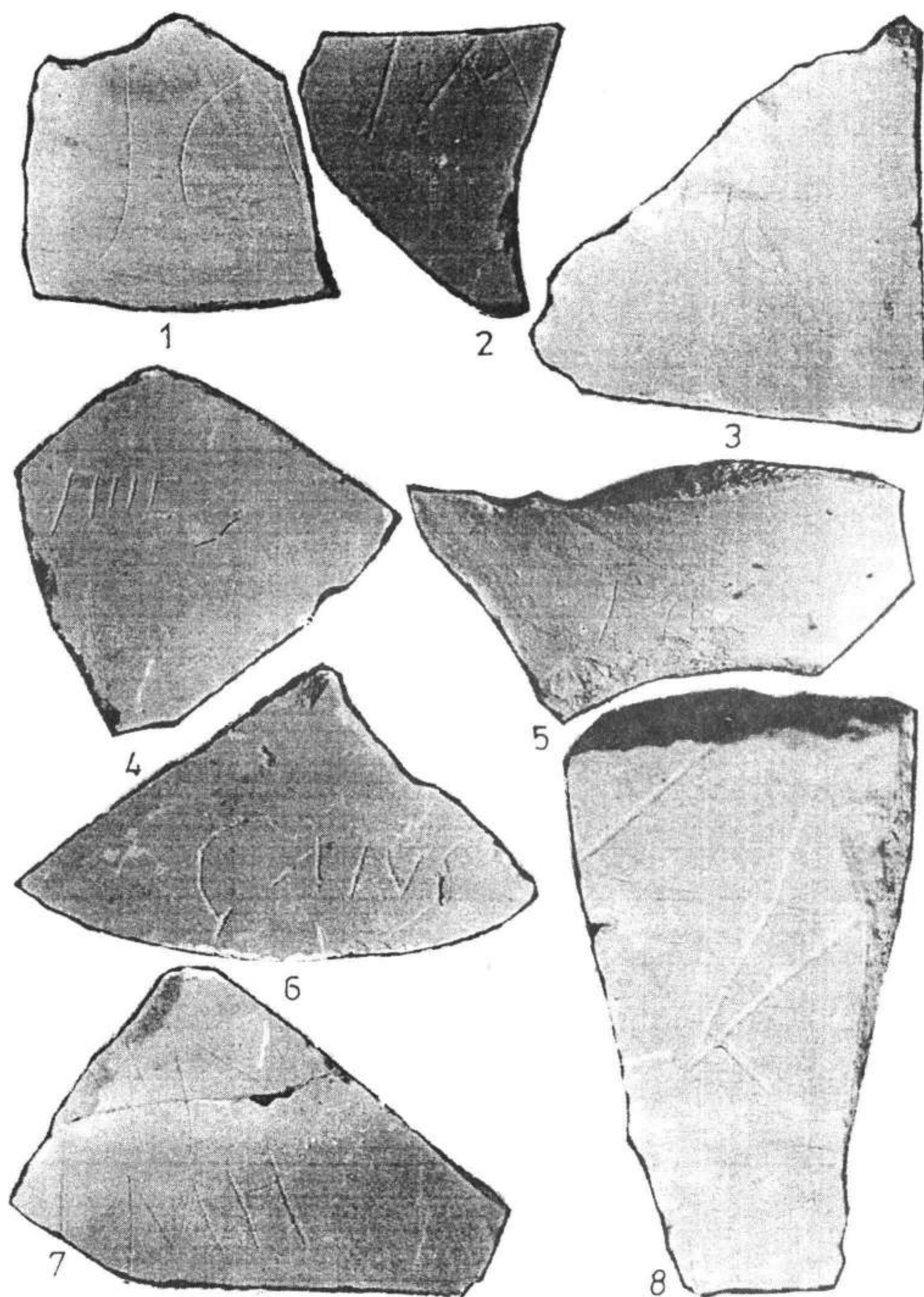

Fig. 5. Barboşi. Fragmente de amforă (2–8) şi dintr-un vas (1) cu graffiti.

Inversând fragmentul se ivesc pentru aceste patru semne explicaţii raţionale interesante, atât în situaţia în care le-am considera litere latine LAII – *Laii* sau *Lae*[19], cât şi în cazul, mai plauzibil, că au fost făcute tot de un grecofon, semnele indicând scoaterea (*L*) a 30 (Λ) şi apoi a încă două (II), măsuri de capacitate rămase neprecizate. În sfârşit *L* este şi abrevierea pentru ἔτους – an calendaristic şi în continuare 32[20]. MIG.

19. Fragment din corpul unei amfore din pastă gălbuie, puternic pigmentată (î. max. 4,9 cm; lat max. 4,9 cm; gros. 0,8 cm) care păstrează două semne ъo (I – î. 1,55 cm; lat. 1,35; II – î. 1 cm; lat. 1,75 cm) a căror semnificaţie nu poate fi considerată pe deplin sigură (fig. 2/1).

Privit în poziţia normală verticală a amforei, primul semn este apropiat de cel utilizat pentru abrevierea cuvântului Ἄρουρα „cereale"[21], iar litera O ar indica cifra 70, urmând probabil în continuare menţionarea unităţii de capacitate în care a fost efectuată măsurătoarea, foarte probabil κοτύλη.

Semnul fiind doar apropiat – nu identic – cu cel al amintitei abrevieri se impune a menţiona că rotind cu 180° fragmentul apar două din literele unei formule abreviate adesea întâlnită pe monumente sau urne funerare: *O(ssa) b(ene) q(uiescant)* sau *H(ic) o(ssa) q(uiescant)* (C – 1985; IAI – Inv. 1840).

20. Fragment din corpul unei amfore de dimensiuni mijlocii, din pastă gălbuie (î. max. 10,4 cm; lat. max 15,5 cm; gros. 0,9 cm). La jumătatea superioară a fragmentului, unde poate fi observată şi o parte din baza torţii, s-au păstrat mai multe însemnări cu vopsea roşie (fig. 6/8). Unele discontinuităţi care apar la câteva litere sunt datorate ştergerii vopselei şi modului în care a fost efectuată scrierea. La aceasta se adaugă faptul că în compunerea literelor mari există însemnări cu litere mici, cele mai multe ilizibile.

Fără a exclude total ipoteza că inscripţia trebuie citită ţinând seama de poziţia verticală, normală a amforei, se impune şi prezentarea altor variante de lectură, fie şi pentru faptul că sunt cerute de lectura însemnărilor din stânga sus.

I – În r. 1 poate fi Π şi Λ în ligatură (= 81) sau cifra 900 şi Ξ (=7) deci 907; r. 2 semn pentru adăugire şi în r. 3 semn pentru ξέστης şi Π (=80).

II – În r. 1 apar literele Λ şi Ϛ cu valoarea numerică 36 din care se extrage (r. 2) 5 ξέσται (r. 3).

În această poziţie a fragmentului pot fi citite în parte şi însemnările grupate în stânga sus. Literele sunt mult mai mici (î. 0,55 cm), unele puţin şterse. Se poate citi totuţi BAPIC şi Z. Posibil Βᾶρις „barcă" şi ζ = valoarea numerică a literei 7. Deasupra acestui rând sunt lizibile doar literele N.φϑ. Completarea Νάφϑα sau Νάφτη rămâne ca una din multiplele posibilităţi de lectură.

III – În sfârşit a treia variantă, într-o altă poziţie a amforei ar putea indica YZ (=407) din care se scade (r. 2) Tϵ (305) sau extracţii succesive de 7 în r. 1 şi de 5 litri (λίτραι).

[19] Despre populaţia tracă *lai,* cf. R. Vulpe, DID II, Bucureşti, 1968, p. 143, 199–200 passim; E. Doruţiu-Boilă, s. v. *lai* (lat. *Lai),* DIVR, p. 365.

[20] Gardthausen, *op. cit.,* p. 341, n. 4.

[21] *Ibidem,* p. 341.

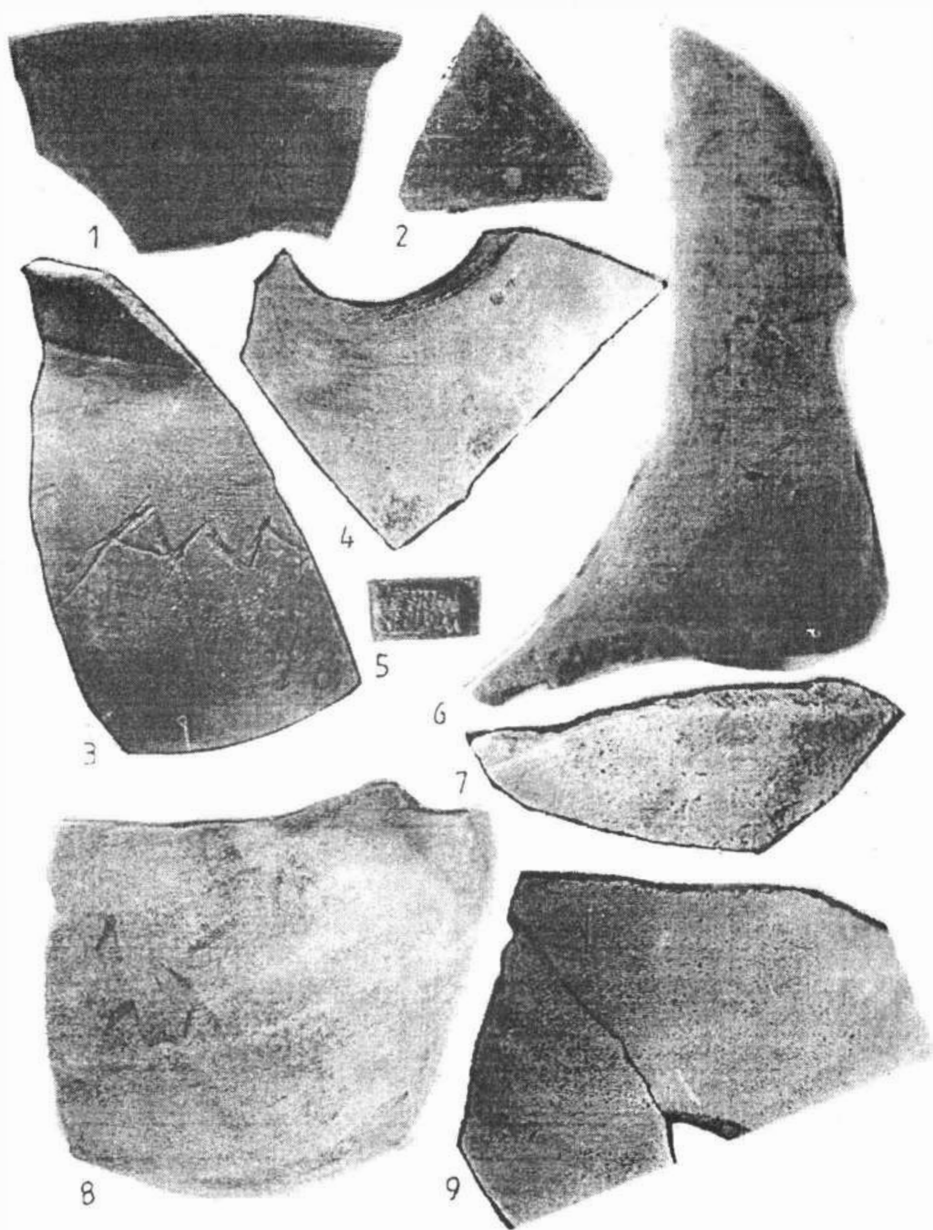

Fig. 6. Barboşi. Fragmente de vase (1–3) cu *graffiti*; fragmente de amforă cu *tituli picti* (4, 6–8) şi cu ştampilă (9); ştampila văsciorului din cetăţuia dacică (5).

Este singurul fragment la care întâlnim această bizară situaţie cu cel puţin trei posibile soluţii (A – 1982; IAI – Inv. 1821).

21. Fragment din gâtul unei amfore din pastă gălbuie pigmentată (î. max. 5,6 cm; lat, max. 5,5 cm gros. 0,8) care păstrează trei rânduri dintr-o inscripţie fragmentară pictată cu vopsea roşie (fig. 7/8). Literele din r. 1 şi 3 sunt incomplete, iar grosimea inegală a ductului lor sporeşte dificultatea întregirii.

În r. 1 apar literele Λ şi Y, cea de-a doua doar jumătatea inferioară. Valoarea lor ca numere este 530. Mai puţin probabil ca ele să fie prima silabă a unui antroponim.

În r. 2 pot fi citite literele PEOΞ, primele trei formând cifra 175 ultima abreviere pentru ξέσται (ξέστης), *sextarius*. Într-o altă variantă de lectură ar putea fi PE (= 105) şi ὄξ[ος] – oţet, eventual ὀξ[έλαιον] – oţet amestecat cu ulei.

În r. 3 apar literele incomplete Π, E sau Θ şi M a căror valoare numerică este 145 sau 149 dacă admitem că este Θ. Faptul că deasupra lui μ se poate distinge şi o ne determină să adăugăm la lectura ΠE sau ΠΘ câteva din multiplele abrevieri ale lui μ suprapus de o; ὅμοιον (egal); μονάς (unitate); μοῖρα cu multiplele sensuri, între ele şi parte. Ultimele două au egale îndreptăţiri de a fi luate în seamă în lectura micii inscripţii (A – 1982; IAI – Inv. 1829).

II – Graffiti. O altă grupă de inscripţii pe ceramică obţinute prin incizii, câteva în pasta crudă, cele mai multe după ardere este bine reprezentată şi la Barboşi.

Graffiti apar alături *dipinti* şi ştampile sau izolat şi cunosc aceeaşi varietate a conţinutului, implicit a destinaţiei: de la simple indicaţii de capacitate, la antroponime, teonime, la declaraţii de ataşament faţă de alte persoane sau faţă de vreo divinitate.

Răspândirea acestei mostre de grafomanie, benefice pentru noi, este ilustrată şi de numeroasele cărţi şi studii ample care le-au fost consacrate, care înmănunchiază descoperiri din unele aşezări sau întregi zone ale antichităţii clasice[22].

1. Fragment de amforă cărămizie roşietică (lung. 11,2 cm; lat. 6,3 cm; gros. 1 cm) care are graffitate într-o clară scriere cursivă antroponimul *GAIVS* (fig. 4/2 şi 5/6). Literele sunt inegale ca înălţime (*G* – 3,65 cm; *A* – 1,3 cm; *I* – 1 cm; *V* – 0,95 cm şi *S* 2,55 cm). A este fără bara mediană şi S este puţin unghiular.

Gaius este bine cunoscut în antroponimie ca *praenomen*[23], dar şi ca *nomen gentile*[24] şi *cognomen*[25] cum trebuie considerat în cazul de faţă. Mica inscripţie adaugă un nou antroponim latin celor deja cunoscute la Barboşi (C – 1985; IAI – Inv. 1838).

2. Fragment din corpul unei amfore din pastă cărămizie (lung. max. 4,6 cm; lat. max. 3,8 cm; gros. 1 cm) care are incizate literele *IA* (î. 1,35 cm), *A* cu bară

[22] Cf. n. 12. Adaugă *Graffiti antičnogo Hersonesa* (red. resp. E. I. Solomonik), Kiev. 1978; B. Galsterer, *Die Graffiti der römischen Gefäßkeramik aus Haltern*, Aschendorf. 1983.

[23] CIL III, 676, 1272. 2577. 3456, 6156.

[24] CIL III, 2353.

[25] CIL III, 870, 1237 bis, 4197, 4259. 7681, 7930. 13761; H. Krummrey, Klio 47. 1966. p. 366–367; I. Kajanto. *The Latin Cognomina*, Roma. 1982, p. 20. n. 2; p. 40. *cognomina* derivate din *praenomina*, p. 172.

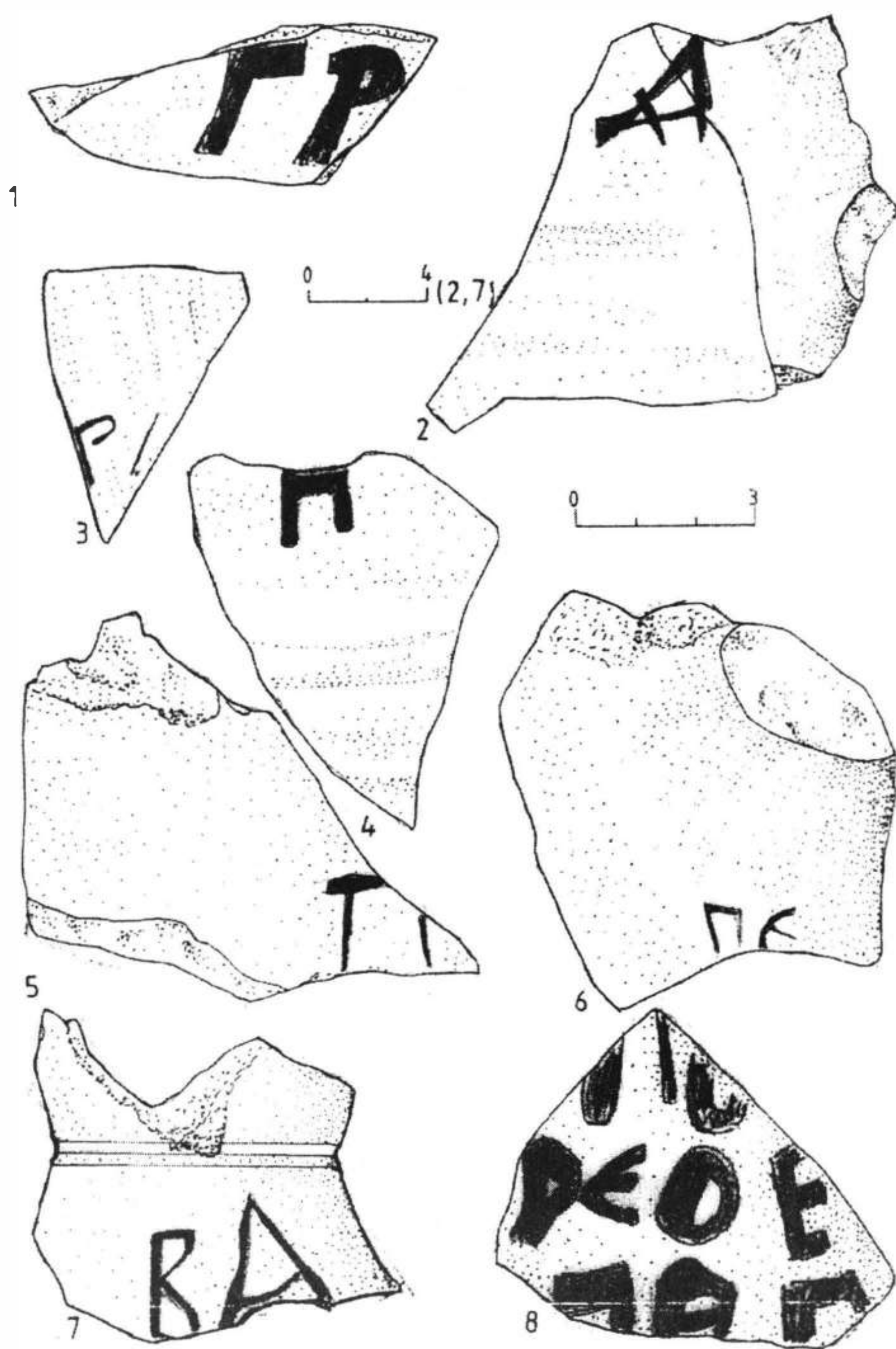

Fig. 7. Barboşi. Fragmente de amfore cu *tituli picti*.

mediană unghiulară (fig. 5/2). Cifra indicată de cele două litere, 11, poate fi mențiunea capacității sau a cantității care se afla la un moment dat în recipient: 11 x 0,728 = 8,008 l, dacă apreciem că cifra avea în vedere ξέσται sau 6,017 l – 11 x 0,547 cu măsurătoarea în sextari romani (A – 1981; IAI –Inv. 1806).

3. Fragment din gâtul unei amfore din pastă gălbuie pigmentată (lung. max. 5,15 cm; lat. max. 6,25 cm; gros. 0,9 cm) care are incizate înainte de ardere ΞΛ (î. 1,2 cm). Primul semn este simbolul pentru ξέσται, iar Λ indică cifra 30. Capacitatea amforei era așadar de 30 xestai, adică 21,84 l. Același simbol este uneori utilizat și pentru a indica ὑπό –„sub" sau ἐλάσσων „mai puțin" (fig. 2/3; A – 1981; IAI – Inv. 1807).

4. Fragment din gâtul unei amfore, foarte probabil de mari dimensiuni (î. max. 8,8 cm; lat. max. 4,6 cm; gros. 1,75 cm) care are incizate două litere (fig. 4/5; 5/8). Din prima s-a păstrat doar o hastă verticală și sunt mai multe posibilități de completare. Cea de-a doua literă, K, are o formă întâlnită adeseori în scrierea cursivă. Menționăm că valoarea indicată de litera K este 20 (A – 1981; IAI – Inv. 1808).

5. Fragmente dintr-o amforă de mari dimensiuni, confecționată din pastă cărămizie (lung. max 11,2 cm; lat. max. 8,8 cm; gros, 0,95 cm) care are incizate literele: *MA* și *MH* (î. 4,5 cm) dispuse pe două rânduri (fig. 4/6; 5/7). Literele cu ductul sigur, incizate de un iscusit caligraf, ca și în cazul lui Gaius, sunt unghiulare și au hastele din stânga prelungite. Valoarea numerică a literelor *MA* este 41, iar *MH* – 48. Se poate deci presupune o adăugire la cantitatea inițială.

Dacă măsurătoarea s-a făcut în sextari, în primul caz sunt 22,427 l, iar în cel de-al doilea, 48 sextari = 26,256 l = 1 *quadrantal* = 1 *amphora*. Mai puțin probabilă lectura care ar conferi însemnării o semnificație cultuală păgână de tipul Μ(εγ)ά(λη) Μή(τηρ) sau creștină. Abrevierile pentru amintitele vocabule sunt dealtfel ΜΓ, respectiv ΜΡ (A – 1980; IAI – Inv. 1809).

6. Fragment din gâtul unei amfore de culoare cărămizie (lung. max. 5,3 cm; lat. max. 11,2 cm; gros. 0,75 cm) care are incizate literele ΠΕ (î. 1,45 cm) păstrate incomplet (fig. 4/7 și 5/5). Sunt cunoscute ștampile și *dipinti* cu însemnări similare. Valoarea numerică a celor două litere este 85 (A – 1981; IAI – Inv. 1811).

7. Fragment din corpul unei amfore de culoare cărămizie (lung. max. 8,05 cm; lat. max. 11,2 cm; gros. 0,75 cm) care are incizate literele ΠΙΙΕ (î. 0,75–1,15 cm) (fig. 4/4; 5/4). Este posibil ca însemnarea să fi fost o parte din frecventul îndemn „πίε", aici constatând un ι în plus πι <ι> ε [οἶνος καλός] „bea, vinu-i bun"[26].

Se impune a fi menționată și o altă posibilă lectură: π(ερίεστι) – rest, II – două, E simbol pentru μετρεταί – măsuri, totalizând 3 *amphorae* (A – 1981; IAI – Inv. 1810).

8. Fragment de vas din pastă cărămizie, acoperit cu firnis roșiatic și decor în val obținut prin lustruire (lung. max. 4,5 cm; lat. max. 4,8 cm; gros. 0,55 cm) care are incizate literele cursive cu duct sigur *SEX* (*S* – î. 3,65 cm; *E* – 2,2 cm; *X* – 1,8 cm).

[26] Al. Suceveanu, StCl 6, 1965, p. 282. O „variantă": πεῖνη εὐφραίνου „bea, bucură-te" publică Solomonik, VDI 1, 1973, p. 61.

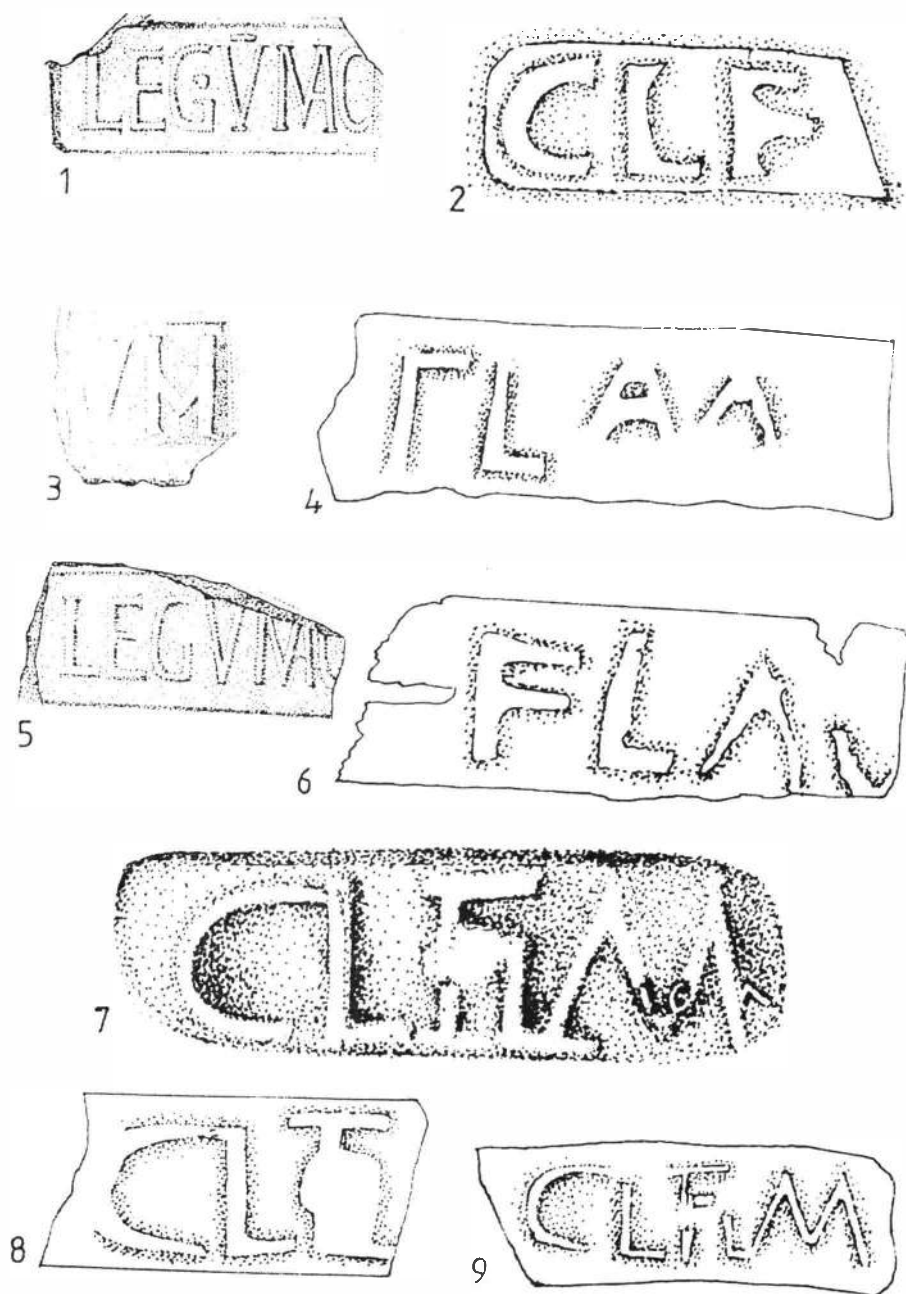

Fig. 8. Barboşi.Ştampile tegulare cu *Legio V Macedonica* (1, 3, 5) şi *Classis Flavia Moesica* (2, 4, 6–9).

Cele trei litere formează foarte probabil prima parte a unui antroponim de tipul *Sextus (Sextianus, Sextilius, Sextius/a, Sextiola, Sextula* etc.)[27] atestat pentru prima dată la Barboşi (fig. 4/1 şi 5/1; A –1982; IAI – inv. 1813).

9. Fragment dintr-un vas cu marginea dreaptă puţin evazată, din pastă cărămizie (fig. 6/1). Suprafaţa exterioară prezintă urmele unei acoperiri cu angobă roşie (lung. max. 3,7 cm; lat. max. 6,7 cm; gros. 0,4 cm). Fragmentul păstrează o parte dintr-o reprezentare şi o inscripţie graffitată. Cele câteva incizii dispuse circular pot sugera că în zona centrală era înfăţişat un cap încununat cu raze, posibil *Sol*. Pe fragment se poate distinge o parte dintr-un cerc (diam. 1,35 cm) deasupra căruia au fost graffitate literele *Y* şi *N* (î. 0,6–0,8 cm) şi la capătul însemnării *H* posibil *IH* şi ⚹ (î. 0,65 şi 1,45 cm).

S-ar putea ca prima parte să fie conjuncţia οὖν, cu multiple semnificaţii, aici „cel puţin" şi în continuare H sau IH, deci 8 sau 18 ⚹ denari. Dificil de completat textul, ca şi imaginea. Dacă excludem valoarea de literă pentru O, celelalte două litere indică numărul 450.

Faptul că semnul pentru denari apare adeseori înaintea numeralului obligă şi la o lectură a însemnării cu buza vasului în jos. Şirul începe cu simbolul pentu denari şi continuă cu IH în ligatură. Linia care suprapune pe H e prea mare pentru a fi interpretată ca indicaţia „mii". Urmează alte ligaturi care apropie grupul de litere OINA (οινα) de o monogramă. Vocabula οἴνα, ας cu înţelesuri identice cu οἴνη, ης „butuc de viţă", „viţă de vie" şi „vin" în dialectul dorian sugerează şi spaţiul de origine al celui care a făcut însemnarea (A – 1982; IAI – Inv. 1812).

10. Fragment de amforă cărămizie (î. max. 6,25 cm; lat max. 6,2 cm; gros. 0,85 cm) care are incizate literele *CH*, prima incompletă şi simbolul ς (î. 1,2 cm) (fig. 4/3 şi 5/3). Valoarea ca numere a celor două litere este 208, iar simbolul poate fi reîntâlnit atât pentru indicarea „drahme", dar şi pentru 1/2. Trebuie avute în vedere ambele posibilităţi de lectură (Inv. 1814).

11. Fragment de cană cu marginea uşor evazată, din pastă cărămizie, acoperită cu angobă roşie (î. 6,85 cm; lat. max. 4,45 cm; gros. 0,45 cm), pe corpul căreia au fost incizate mai multe litere, între care întregi s-au păstrat *AM* (î. 2,35, respectiv 1,05 cm), şi parţial alte două, probabil *E* şi *A*. Ar putea fi o însemnare de tipul *[AMO T]E AMA [ME]*[28] (fig. 6/3; C –1985; – Inv. 1843).

12. Fragment dintr-o amforă mare, din pastă roşiatică, cu bucăţele de calcar şi mică în compoziţie (î. max. 6,7 cm; lat. max. 5, 2 cm; gros. 1,15 cm) pe care sunt incizate literele AP în ligatură şi o a treia literă Π din care s-au păstrat doar hastele verticale (î. max. 4,8 cm). Cele trei litere în ligatură apar pe recipiente din Chersonesul Tauric încă din sec. IV–III a. Chr. şi apoi pe monede până în sec. II p. Chr., ca abreviere a cuvântului Παρθένωι, indiciu că este dedicată zeiţei fecioare – Athena[29]. MIG.

[27] Kajanto, *op. cit.*, Index, p. 411.

[28] Cf. CIL XII, 5692; 5693_{13}; 5698 passim; XIII_2, 10018_{14}; 10024_{40} etc., text incizat pe diferite obiecte din materiale semipreţioase sau pe vase ceramice.

[29] Babinov, *op. cit.* (supra n. 12), p. 74; Solomonik, *Graffiti antičnogo Hersonesa*, p. 6–7, 102–103.

13. Fragment de tipsie *terra sigillata* (î. 2 cm.; lung. max. 7,8 cm; gros. 0,45 cm), din pastă cărămizie cu firnis de coloare roşiatică (fig.2/7). Marginea prezintă un decor perlat care încadrează *S*–uri despărţite cu puncte. Pe fragment este incizată litera *H* – a cărei valoare numerică este 8 (C – 1985; IAI – Inv. 1834).

14. Fragment din gâtul unei amfore din pastă roşiatică (î. 7 cm.; lat. 5,5 cm; gros. 1,2 cm) care are incizate literele PΛ (î. 3,9 cm) şi ε (î. 2 cm). Posibil să indice cifra 135 sau 130 μετρηταί. MIG.

15. Fragment dint-un vas din pastă roşiatică (î. max. 4,8 cm; lat. max. 5,4 cm; gros. 0,65 cm), acoperit cu o angobă brună-maronie care păstrează o parte dintr-o însemnare (fig. 6/2). Numai două litere sunt întregi, completarea celor de la extremităţi păstrează un grad mare de probabilitate (Inv. 1815).

Propunem întregirea *[Aure]lian(us)*. Lecturile ZIΛN (Ζιαν)sau ZIΛΛ (Ζιλα) ni se par mai improbabile şi pentru că însemnările lizibile obţinute prin lustruire sunt *ATIAS* şi *MAXIM(us)* (A – 1982; IAI – Inv. 1815).

16. Fragment de vas din pastă brună, densă (î. 3,8 cm; lat. 5,6 cm; gros. 0,7 cm) cu o urmă de angobă roşiatică la exterior (fig. 2/4). Fragmentul păstrează două grupuri de câte două litere (î. 1,3 – 1,6 cm): *VR* şi *ET*. La partea superioară a literei *R* incizia este mai puţin profundă şi ar putea duce şi către lectura *VK*. Ne aflăm în faţa unei scrieri latine în care *VR* poate fi terminaţia vreunui cuvânt ca *[Aug]ur* sau abrevierea vreunui antroponim *[A]ur(elius)*. Însemnările obţinute prin lustruire păstrează doar litere disparate (A – 1982; IAI – Inv. 1816).

III. **Ştampile pe recipiente**. Numărul amforelor şi al altor vase cu ştampilă recent descoperite este relativ mic.

1. Fragment dintr-o amforă cu gâtul larg, din pastă gălbuie pigmentată (î. max. 7,55 cm; lat max. 13 cm; gros. 1,5 cm) care păstrează la extremitatea dreaptă, într-un cartuş rectangular (î. 1,2 cm), ştampila în relief ΔIO (î. literelor 0,9 cm) (fig. 3/4 şi 6/9), posibil o parte din numele lui Ζεύς (gen. Διός)[30]. Ştampile asemănătoare au mai fost găsite la Zavestnoe şi în Crimeea[31] (A – 1981; IAI – Inv. 1802).

2. Fragment din gâtul unei amfore din pastă cărămizie (î. max. 5,4 cm; lat. max. 3,2 cm; gros. 0,9 cm) cu o parte dintr-o ştampilă în relief, în cartuş rectangular (î. 1,2 cm). S-au păstrat literele EY (î. 0,75 cm) şi o parte dintr-o altă literă (fig. 3/3). Completarea probabilă Εὐφράνορος[32]. De altfel, între antroponimele întâlnite în inscripţiile de pe amfore sunt relativ numeroase cele care au prima silabă Ευ[33] (C – 1985; IAI – Inv.1834).

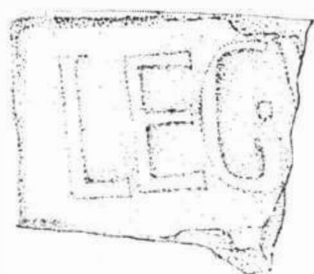
3. Fragment din partea inferioară, cu inelul de susţinere a unui vas lucrat la roată din pastă cenuşie, bine arsă (lat. 8,6 cm; î. max. 3,2 cm; gros. 0,31 cm). O

[30] Babinov, *op. cit.*, p. 75.

[31] Ştaerman, *op. cit.* (supra, n. 14), p. 40, pl. 5/147; Ahmerov, *op. cit.*, p. 66; V. V. Kropotkin, *Rimskie importnye izdelija v vostočnoj Evrope (II v. do n. e. – V v. n. e.)*, Moscova, 1970, p. 11.

[32] A. Dumont, *Inscriptions céramiques en Grèce*, Paris, 1872, p. 95.

[33] Kropotkin, *op. cit.*, p. 11; T. N. Vysolskaia, VDI 4, 1978, p. 72.

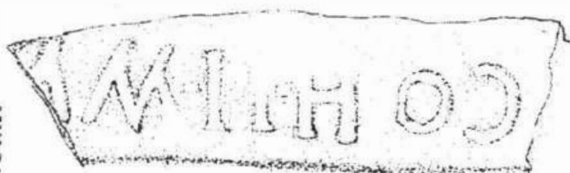
1

2

3

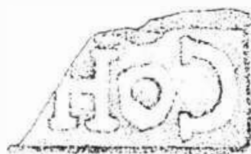
4

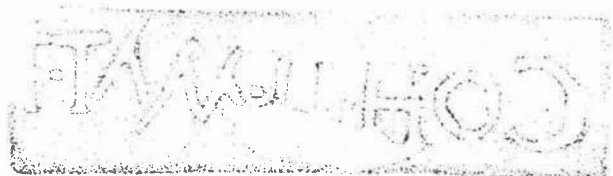
6

5

7

8

Fig. 9. Barboşi. Ştampile tegulare cu *Legio V Macedonica* (1, 3) şi *Cohors II Mattiacorum* (2, 4–8).

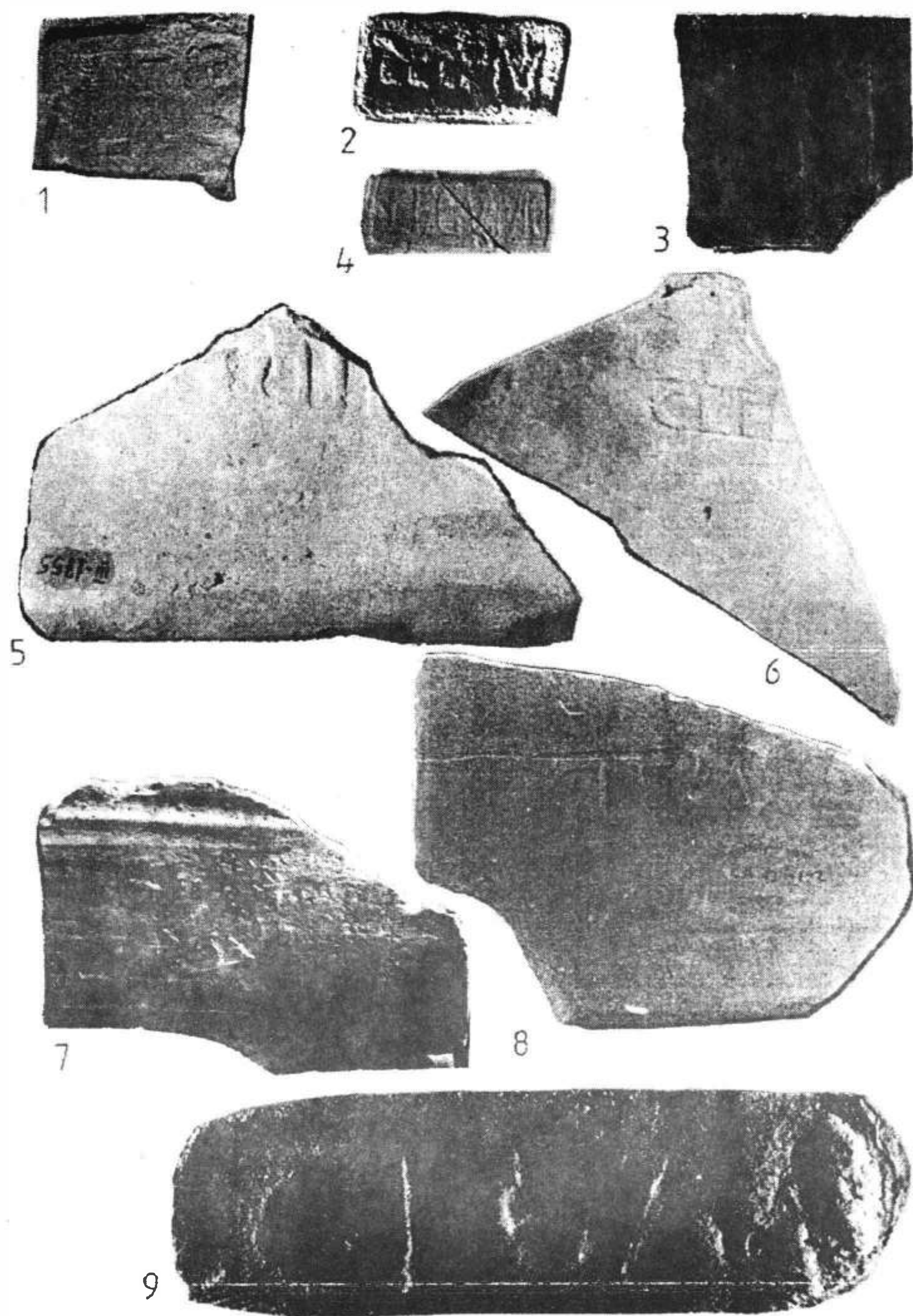

Fig. 10. Barboşi. Ştampile tegulare cu *Legio V Macedonica* (1–4) şi *Classis Flavia Moesica*.

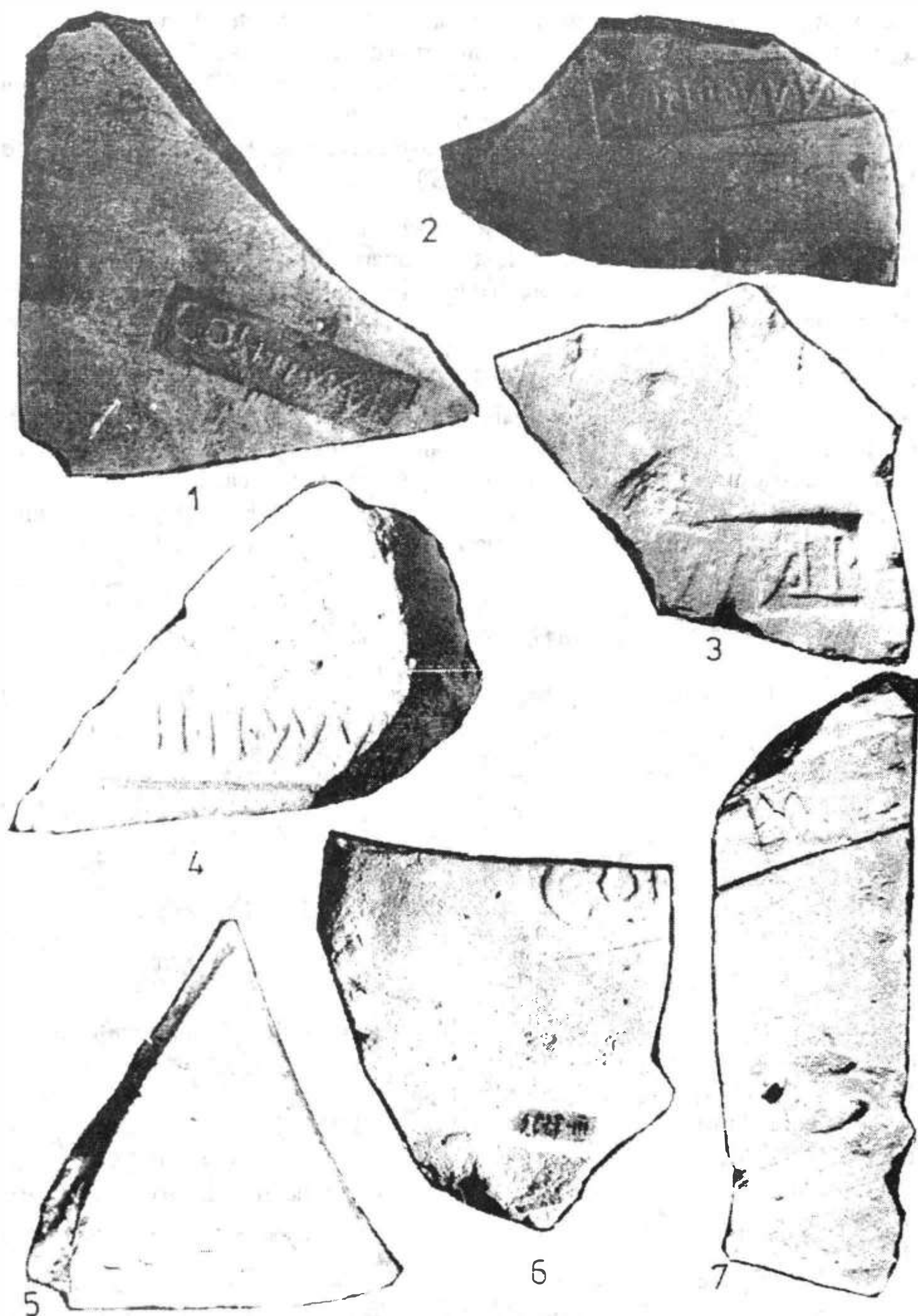

Fig. 11. Barboşi. Ţigle cu ştampila *Cohors II Mattiacorum*.

parte din suprafaţa vasului, foarte probabil cană, a fost acoperită cu un fimis maroniu (fig. 3/7 şi 6/5). La interior, într-un cartuş în formă de *tabula ansata* (1,35 x 0,7 cm), pe două rânduri suprapuse, apar literele MHNO în r. 1 şi KPITOY în r. 2. Numele Μηνόκριτος, bine atestat în onomastica greacă[34] nu este cunoscut între fabricanţii de vase în limitele informaţiilor care ne-au fost accesibile (Ba. 1985, cas. I, latura NE –1,70 m, D2; A – 1982; IAI – Inv. 1817).

IV. Ştampile tegulare. *Legiunea a V-a Macedonica*. Ţigle şi cărămizi cu ştampila legiunii V Macedonica au fost descoperite în *castellum* şi în castru, iar unele au fost reutilizate şi în complexe datate în perioada în care legiunea era deja cantonată la Potaissa.

Dacă la publicarea studiului lui N. Gostar singurul tip de ştampilă cunoscut era *LEG V MAC* cu *MA* în ligatură[35], în cursul cercetărilor ulterioare au fost găsite ştampile întregi sau fragmentare cu *LEG V M* (fig. 8/3 şi 10/3) şi foarte probabil *LVM*[36]. Cele mai numeroase rămân ştampilele *Leg V Mac* cu sau fără o liniuţă deasupra lui *V* (fig. 8/1). Ultima campanie adaugă încă o ţiglă fragmentară care păstrează din ştampilă (1) doar *LEG* şi o parte din *V* (fig. 9/1 şi 10/1). După înălţimea literelor ar fi de întregit cu mare probabilitate *LEG V MAC*.

Nr. crt.	Dimensiunile maxime ale fragmentelor păstrate			Dimensiunile cartuşului		Înălţimea literelor						
	lung.	lat.	gros.	î.	lat.	L	E	G	V	M	A	C
1	9,7	7,5	2,9	3,6	–	2,40	2,40	2,40	–	–	–	–
2	7,5	6,4	2,1	3,7	–	2,35	2,35	2,35	2,20	2,35	2,35	2.35
3	27	21	2,75	3,6	–	2,40	2,40	2,40	2,20	2.40	2,40	–
4	16,3	9,1	2,6	3,6	8,75	2,45	2,45	2,45	2,20	2,45	2,45	–
5	16	11	2,8	3	–	–	–		2,50	2,50	–	–

Classis Flavia Moesica. Unitatea de marinari a cărei prezenţă este atestată în numeroase centre ale zonei ponto-danubiene [37] are pe ţigle, olane şi cărămizi ştampile de o mare varietate [38]. La Barboşi sunt atestate doar o mică parte dintre aceste tipuri de ştampile: *CL FL M* şi *CL FL MY* imprimate cu cel puţin patru ştanţe cu formele literelor şi asocierea lor diferită (fig. 7/2, 4, 6–9; 10/5–9). La una dintre ştampile poate fi remarcată completarea cu litere mai mici la *My(sica)* pentru

[34] H. Solin, în *Actes du Colloque International sur l'onomastique latine*, Paris. 1977. p. 216, n. 2.

[35] N. Gostar, Danubius 1, 1967, p. 108–109.

[36] Sanie, *Civilizaţia romană*, p. 89; ISM V. 305; Emilia Doruţiu-Boilă, SCIVA 41, 1990, 3–4, p. 260, fig. 286 şi 261, n. 15.

[37] E. Condurachi, în *Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines (Mamaia, 6–13 septembre 1972)*, Bucureşti–Köln–Viena, 1974, p. 84–88.

[38] A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti. 1977, p. 70–71.

Moesica. Ţiglele şi olanele cu ştampila acestei unităţi se numără printre descoperirile relativ rare şi poziţia lor stratigrafică nu confirmă deocamdată afirmaţia referitoare la participarea marinarilor la construcţia *castellum*-ului.

De menţionat reutilizarea unor ţigle cu ştampila *CLFLMY* într-o construcţie funerară la est de *castellum*[39].

Între ţiglele ştampilate descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice, cele mai numeroase sunt ale cohortei a II-a a Mattiacilor, prezentă vreme îndelungată la Barboşi–Galaţi[40]. Doar o mică parte dintre ţiglele cohortei au fost publicate şi nu toate cu datele complete[41]. Analiza principalilor parametri a 16 ţigle ştampilate (cf. tab.) descoperite în complexe arheologice nederanjate, selecţionate dintre cele 60 de exemplare[42] existente din campaniile anterioare, permite formularea unor constatări (fig. 9/2, 4–8; 11).

a) Literele *COH·II·MATT*, imprimate negativ, sunt încadrate de cartuşe de formă rectangulară.

b) Literele *COH* imită de regulă scrierea monumentală, sunt frumos aliniate şi bine proporţionate. Numeralul ordinal *II* are obişnuit înălţimea literei *H* şi este încadrat de două puncte.

c) În ceea ce priveşte literele *MATT*, abrevierea pentru *Mattiacorum*, cu excepţia unei singure ştampile, sunt mai apropiate de caracteristicile scrierii cursive. Pe unele ştampile pot fi observate puncte plasate după *A*, ca şi după primul şi al doilea *T*. *M* are hastele laterale înclinate, una dintre ele prelungită, iar vârfurile unghiurilor ajung uneori până la linia superioară a cartuşului. *A* apare totdeauna fără bara mediană şi adeseori cu una dintre haste prelungite. Primul dintre cei doi *T* are forma obişnuită, iar cel de-al doilea are doar prima jumătate a barei orizontale.

Susamintitele constatări îndreptăţesc unele consideraţii:

1. După forma şi înălţimea literelor rezultă că pe ţigle au fost aplicate cel puţin 4 tipuri de ştampile.

2. Ştampilele au fost imprimate „retrograd". Imprimarea negativă poate fi regăsită pe ţiglele altor legiuni, trupe auxiliare sau pe *tegulae privatae* din Moesia Inferior şi Dacia şi din alte provincii, dar pentru *Cohors II Mattiacorum* ea reprezintă o variantă unică[43].

3. Diferenţa dintre ductul primelor 5 şi a ultimelor 4 litere ar putea indica

[39] M. Brudiu, SCIVA 27, 1976, 1, p. 90, fig. 4/2.

[40] Gostar, *op. cit.*, p. 108–111.

[41] Gh. Ştefan Dacia 5–6, 1935–1936 (1938), p. 344–345, fig. 4/17; Al. Barnea, SCIVA 25, 1974, 1, p. 111; S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, SCIVA 26, 1975, 2, p. 190; Sanie, *Civilizaţia romană*, p. 90.

[42] Au fost selectate ţiglele ştampilate găsite în complexe arheologice clare şi bine datate. Dintre ţiglele cu ştampilă similară descoperite în acelaşi complex a fost menţionată doar cea care avea ştampila mai bine păstrată.

[43] Sunt cunoscute atât ţiglele cu ştampila unor legiuni cât şi cele ale unor unităţi auxiliare pe care ştampilele au fost imprimate normal sau negativ, ex.: *Leg IV FF* imprimare normală IDR III/2, 389 a–b şi negativă 389-c; *Leg XIII G* imprimare normală IDR III/2, 541, 1–4 şi negativă 541,10; *Coh(ors) I Bra(caraugustanorum)* IDR III/4, 329 normală şi 336 negativă; *Coh(ors) His(panorum)* IDR III/4, 339 normală şi 339_1 negativă. Această problemă va fi reluată şi la prezentarea ştampilei următoare, astfel că nu amplificăm numărul exemplelor.

faptul că ştampila a fost confecţionată cu două ştanţe, cea cu literele *MATT* fiind executată mai stângaci.

4. Toate ştampilele cu *Cohors II Mattiacorum* au fost aplicate în exclusivitate pe ţigle[44].

5. Fără a putea stabili o cronologie a tiparelor folosite de menţionat că la Barboşi în cel mai vechi nivel roman au fost găsite ştampile cu cele mai mici litere. Trei dintre ţigle păstrează urmele unor labe şi gheare (6, 7), iar una are schiţat un arc de cerc (4).

În anul 1989 săpăturile arheologice au fost efectuate în grădina locuitorului

Nr. crt.	Dimensiunile maxime ale fragm. păstrate			Dimensiunile cartuşului		Înălţimea literelor						
	lung.	lat.	gros.	î.	lat.	C	O	H	I	M	A	T
1	10.2	10,7	2	–	–	1,4	1,05	1,45	–	–	1,4	–
2	21,5	14,5	2,9	2,9	10,7	1,8	1,3	1,8	1,8	1,8	1, 45	1,45
3	18.1	5,8	2,3	–	–	–	–	–	–	1,5	–	–
4	11,5	7,6	2,7	2,6	–	1,5	1	–	–	–	–	–
5	8	12,5	2,5	2,45	–	–	–	–	–	1,4	1,4	1,4
6	18	15,2	3	2,75	–	–	1,3	1,65	1,6	1,65	–	–
7	10	8,8	1,75	–	–	–	–	–	–	1,6	1,6	1,6
8	16,7	9,7	2,8	2,4	–	1,48	1,1	1,45	1,45	1,65	–	–
9	8,4	13,2	2,35	2,9	11,2	1,65	1,3	1,65	1,65	1,65	1,6	1,3
10	17,5	7,3	2,4	3,1	–	–	–	–	–	–	–	1,5
11	8,2	12	2,4	2,5	–	–	1	1,3	1,3	1,4	1,4	–
12	12	6,75	2,8	2,8	–	–	1,2	1,65	1,6	–	–	–
13	9,25	9	2,45	–	–	1,8	1,2	–	–	–	–	–
14	17	9,4	2,8	2,35	10,35	1,5	1,05	1,45	1,4	1,65	1,6	1,6
15	6,7	7,5	2,2	2,5	5,6	1,55	1,2	1,3	–	–	–	–
16	13.2	12,6	2,8	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Gheorghe Petrache, situată în cea mai sud-vestică zonă explorabilă de la Barboşi, la aproximativ 15 m de calea ferată[45].

Săpăturile aveau ca principale obiective: completarea datelor referitoare la traseul spre sud al zidului vestic al castrului; delimitarea laturilor sudice şi vestice ale uneia dintre necropolele situate la vest de castru; descoperirea laturii sudice a castrului.

Fără a răspunde direct la toate aspectele care sperăm că-şi vor găsi cel puţin parţial soluţionarea graţie noii investigaţii, săpăturile au fost totuşi rodnice. În acest context menţionăm doar o ştampilă tegulară neîntâlnită până acum la Barboşi. Pe

[44] Aricescu, *op. cit.*, p. 67; „locul ei de staţionare în veacul al II-lea se află la Barboşi, în stânga Dunării, unde o avem atestată prin *cărămizi* (subl. n. S. S) ştampilate.

[45] Continuarea săpăturilor arheologice în acest punct rămâne problematică. Cea mai mare parte a materialelor descoperite se află în depozitul Muzeului Judeţean de Istorie Galaţi.

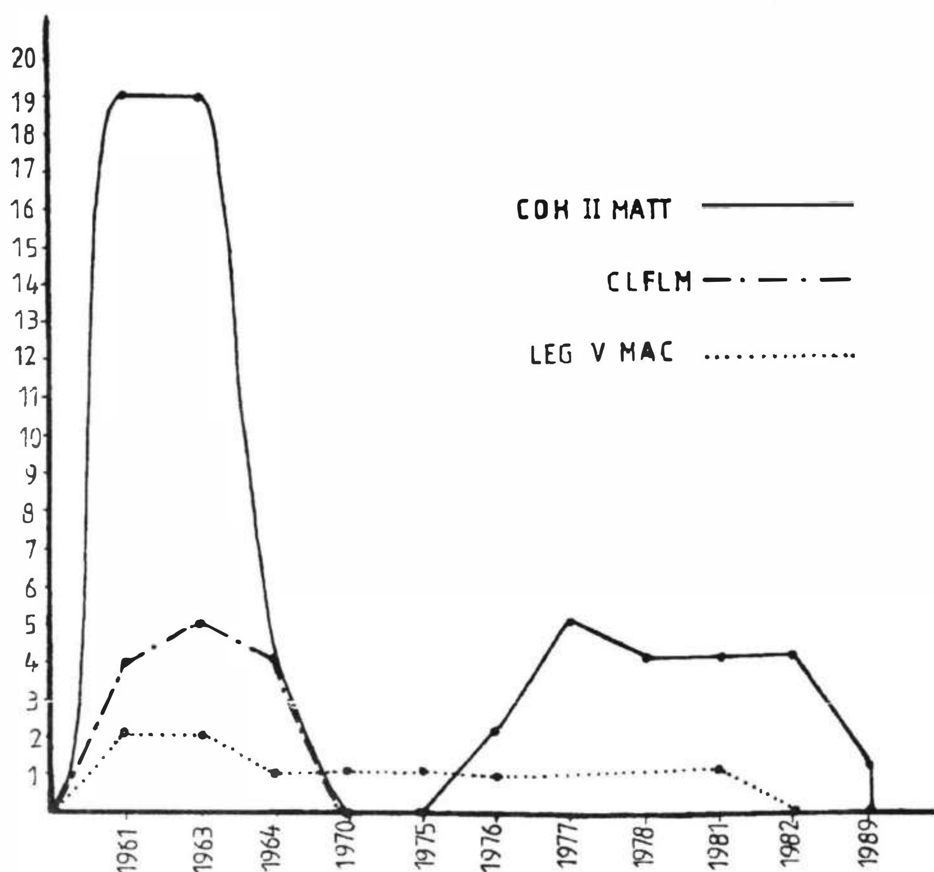

Diagrama frecvenţei ţiglelor ştampilate descoperite la Barboşi.

ţigla fragmentară (lung. max. 31,5 cm; lat max. 13,5 cm; gros. 2,8 cm), într-un cartuş de 6 × 8,4 cm se disting trei litere, prima cu înălţimea de 5 cm, celelalte două cu înălţimea de 3,3 cm (fig. 12 şi 13; D – 1989; IAI – Inv. 1836).

Cele trei litere în ligatură care apar în negativ pe ţigla pot fi *A, E,* şi *P, A,* fără bara orizontală, de formă regăsită pe numeroase epigrafe şi ştampile tegulare, dar mai sigur *NPE* (fig. 12/1b). Dacă pe negativ doar *P* apare cu claritate, pe pozitivul acestei ştampile se disting atât *N* cât şi *E* bine diferenţiate de *A* şi *E*. Este prima ţiglă cu aceste litere descoperită la Barboşi şi nu avem cunoştinţă de vreo descoperire similară în Moesia Inferior.

Ţiglele cu unităţile militare atestate până acum au fost găsite în *castellum,* castru, dar şi în zona aşezării civile din imediata apropiere şi chiar reutilizate în construcţii funerare[46]. În această situaţie trebuie avute în vedere două posibilităţi: A – ştampila să fie din grupul celor civile *(tegulae privatae)* cu numele vreunui proprietar, tipuri neatestate pînă acum la Barboşi; B – să conţină numele abreviat al unei unităţi militare.

[46] Brudiu, *op. cit.,* p. 85–95.

A – Sunt cunoscute ştampile asemănătoare cu trei litere în care ultima dintre ele *F* sau *L* reprezintă fie abrevierea gradului de rudenie, fie a poziţiei sociale, după cum cele trei litere pot indica iniţialele pentru *tria nomina* rareori confirmate prin alte surse[47]. În sfîrşit *NEP* poate fi o abreviere pentru *Nep(os)*[48]. La numele din inscripţiile găsite până acum la Barboşi: *M. Antonius ..., T. Flavius ..., C. Iulius ..., L. Iulius Saturninus, L. Iulius Attalus, Iulia Saturnina, Alphenus Modestus, Marrenus Anencletus, Marrena Victoria, Terentia Victoria, L. Valerius Fuscus, Cornelius Firmus, Helikonios* al lui *Olympianus, Apollonius* şi *Helpis*[49], se poate observa că nici unul nu oferă vreo legătură cu cele trei posibile iniţiale de *tria nomina*.

B – Privite ca iniţiale ale numelui unei unităţi militare explicaţiile verosimile devin mai numeroase, multiplicate şi de posibilitatea ca ordinea ultimelor două litere să poată fi inversată.

1. Dacă avem în vedere prezenţa trupei de pannoni *Ala I Pannoniorum*[50] de la început ar fi posibile lecturile *A(la)e P(annoniorum)* sau vreo unitate *n(umerus) e(quitum) Pannoniorum*[51].

2. Într-o altă lectură, pe care o considerăm mai verosimilă: pentru primele două litere propunem întregirea *N(umerus) e(xploratorum)*. Detaşamentele de *exploratores* erau recrutate adeseori din trupele auxiliare „naţionale", grupuri de soldaţi detaşaţi de la unităţile lor, conduşi de *praepositi* sau *praefecti*, trimişi în misiuni de recunoaştere, dar şi operaţionale[52]. Despre aceşti *exploratores* dispunem de mărturii literare, papirologice, epigrafice şi de ştampile tegulare[53].

Între importantele inscripţii lapidare cu menţiunea unui *explorator* se impune cunoscuta epigrafă care înfăţişează întregul *cursus honorum* al lui Tiberius Claudius Maximus, cel care a fost promovat de la *vexillarius equitum* la gradul de *duplicarius* în *Ala II Pannoniorum* şi care a servit de asemenea ca *explorator in bello Dacico* şi a încercat să-l captureze pe regele Decebal[54].

Exploratores au fost şi cei detaşaţi din *Cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata* al cărei efectiv a străbătut o parte a teritoriului moldav de la

[47] A. Mc Whirr şi D. Viner, Britannia 9, 1978, p. 364. *TPF – T(itus) P(ublii) f(ilius); TPL – T(itus) P(ublii) l(ibertus)*; Cf. T. P. Wieseman, în *Roman Brick and Tile. Studies in Manufacture, Distribution and Use in the Western Empire*, BAR 68, Oxford, 1979, p. 221–225.

[48] CIL XV, 1363–1366.

[49] Sanie, *Civilizaţia romană*, p. 85–88.

[50] K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*. Berna, 1951, p. 155; J. Beneš, *Auxilia Romana in Dacia atque in Moesia*, Praga, 1978, p. 11–12; ISM II, 170 (6): *T(ito) Flavio Capito/ni dec(urioni) vet(erano) alae/Pannoniorum/ donis donato ab/[i]mp(eratore) Vespasiano ob/virtutem T(itus) Flavius Cas/tus filius f(aciendum) c(uravit)*.

[51] E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*. Amsterdam, 1965 (=Viena, 1932), p. 234 – *numerus equitum electorum ex Illyrico*; cf. I. A. Richmond, JRS 35, 1945, p. 15 – *Numerus equitum Sarmatorum Bremetennacensium*; Beneš, *op. cit.*, p. 58–59.

[52] Fiebiger, RE VI_2, s. v. *Exploratores*, col 1690–1693; Stein, *op. cit.*, p. 260–269; H. Callies, BerRGK 45, 1964, p. 180, p. 215 şi urm.; P. Southern, Britannia 20, 1989, p. 104, 110–112.

[53] CIL III, 3254, 3299, 4276; IIII, 10422 (=3648); VIII, 9906, 9907; XIII, 7054, 7751, 8683, 8825, 11735 etc.

[54] M. Spiedel, JRS 40, 1970, p. 142–153. M. S. consideră că aceşti *exploratores* erau probabil organizaţi în *turmae*.

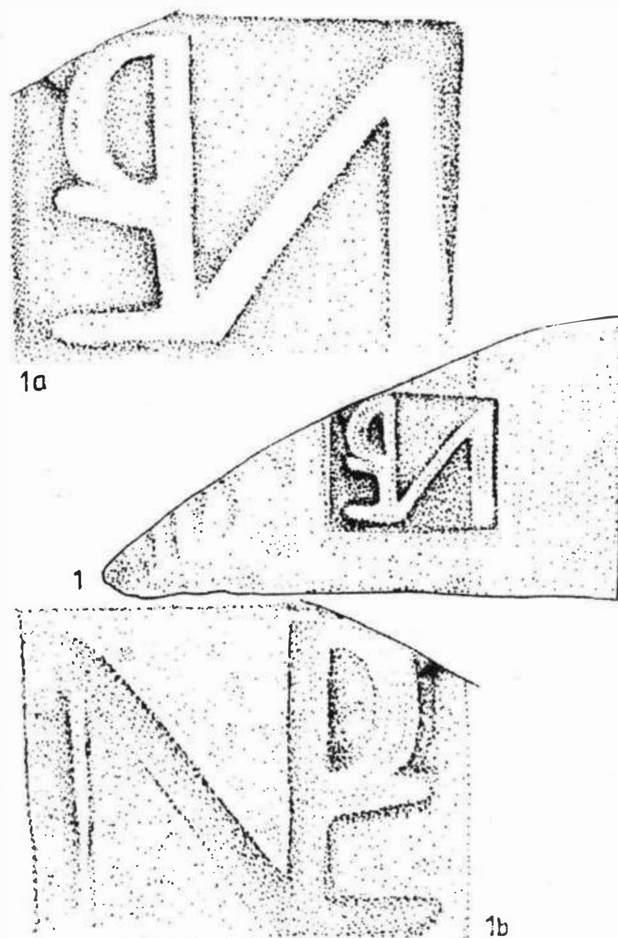

Fig. 12. Barboşi.Ţigla fragmentară recent descoperită cu ştampila în negativ (1) şi ştampila (2).

Fig. 13. Barboşi. Ţigla fragmentară cu ştampila în negativ (1) şi ştampila (1 a) şi pozitivul ştampilei (1 b).

Piroboridava, unde au staționat o vreme, spre *Buridava*[55], chiar dacă întreaga Dacie a lui Decebal era, de *iure*, posibil şi de *facto*, cucerită la data întocmirii acestui raport anual, acțiunile lor păstrează încă aspectul unor recunoaşteri (explorări)[56].

a. Dacă admitem ipoteza că cele trei litere reprezintă abrevierea numelui unei unități de *exploratores* ultima poate indica numele etniei majoritare în unitatea din care a fost alcătuită trupa. În acest caz cele trei litere considerate inițiale pot fi completate: *N(umerus) e(xploratorum) P(annoniorum)*, ținând seama, cum s-a amintit, de prezența trupei *ala I Pannoniorum* în Moesia Inferior[57]. Sunt bine atestați prin inscripții lapidare, dar şi prin *tegulae*, *Numerus exploratorum Batavorum*[58] şi *Numerus exploratorum Germanicianorum*, ultimul cunoscut atât în Germania Superior, Germania Inferior[59], cât şi în Dacia[60], dar şi *exploratores* aparținând altor etnii[61].

b. Textul inscripțiilor cu mențiunea unor *exploratores* conține uneori după numele formațiunii şi indicarea locului în care îşi au garnizoana. Astfel sunt cunoscute formațiunile: *Numerus exploratorum Divitienses* de la *Divitia*[62]; *Ala exploratorum Pomarienses* de la *Pomarium*[63] sau *Numerus exploratorum Seiopenses* de la *Seiopa*[64].

Între numele antice probabile ale aşezării de la vărsarea Siretului în Dunăre, în afară de identificarea cu Dinogetia datorată lui L. Müller, se numără şi Piroboridava[65]. La fel ca şi ipoteza pentru localizarea Piroboridavei la Poiana (com. Nicoreşti, jud. Galați) nu dispune de suficiente argumente pentru a fi omologată. De remarcat însă că datarea corectă a Papirusului Hunt[66] poate veni în sprijinul

[55] R. O. Fink, JRS 48, 1958, p. 104, r. 27: *Pirob(o)ridavae in praesidio/* r. 28: *Buridavae in vexilla[t]ione.*

[56] *Ibidem*, r. 29: *Transdanuvium in expeditionem* şi r. 32.

[57] Cf. n. 50.

[58] CIL XIII, 8683, 8825; Stein, *op. cit.*, p. 260, 262.

[59] Stein, *op. cit.*, p. 262–266.

[60] N. Gostar, Germania 50, 1972, p. 241–247 atestați în inscripții lapidare şi prin literele *NGE* pe țigle. Considerăm că ştampila *AEP* descoperită pe unele țigle în castrul de la Tibiscum (IDR III_1, 257) şi rămasă neexplicată ar putea fi citită *A(la) e(xploratorum) P(almirenorum)*. AnnÉp. 1974, 4 şi 548.

[61] Stein, *op. cit.*, p. 266–269; AnnÉp, 1981, 692.

[62] CIL XIII, 7054, 7751; Stein *op. cit.*, p. 262–264.

[63] CIL VIII, 9906, 9907.

[64] RE, loc cit., col. 1691; Stein, *op. cit.*, p. 266–267.

[65] N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ş. Sanie, în *Sesiunea de comunicări ştiințifice a Muzeelor de istorie, decembrie 1964* I. Bucureşti, 1971, p. 422–423.

[66] A. Rădulescu, M. Bărbulescu, Dacia, N. S. 25, 1981, p. 355–358.

ipotezei că Piroboridava s-ar fi aflat pe teritoriul actual al localităţii Barboşi[67].

Intra provinciam[68] este mai curând la Barboşi, unde a fost construit încă în vremea împăratului Traian *castellum*-ul de pământ şi apoi cel de piatră [69]. Importanţa strategică şi posibilităţile de manevră, legătura cu provincia transdanubiană sunt avantaje pe care aşezarea de la Poiana (com. Nicoreşti, jud. Galaţi) nu le putea oferi în acelaşi grad. Toate acestea ne determină să considerăm posibil ca numele unităţii indicate pe ţiglă prin cele trei litere să fi fost *Numerus exploratorum Piroboridavensis.* În sfârşit, există de multă vreme şi ipoteza că la Barboşi ar fi antica localitate *Palonda* sau *Paloda* cunoscută prin *Geografia* lui Ptolemaeus [70]. Ar fi deci tot o localitate cu prima literă *P* şi o posibilitate de întregire *n (ex. Palodensis* sau *Palondensis).*

Însemnări despre prezenţa unor *exploratores* au fost descoperite îndeosebi dar nu în exclusivitate în zonele de la *limes*-ul imperiului [71], astfel că sub acest aspect noua descoperire de la Barboşi confirmă constatări anterioare, aspect care desigur nu-i diminuează însemnătatea.

Inscripţiile ceramice şi ştampilele de pe recipiente sau cele tegulare prezentate conţin date sigure sau probabile care completează informaţiile cunoscute din cercetările anterioare.

A. Un prim grup este alcătuit de teonime, precum: *Zeus* (III, 1), *Hera* (I, 9), *Demetra* (I, 7), *Herakles* (I, 8), epitete sau substitute ale unor divinităţi *(Athena)* precum *Parthenos* (II, 12) şi *Eris* (I, 18).

Sunt cazuri (ex. ştampilele) în care documentele prezentate nu pot fi considerate surse de cunoaştere a vieţii religioase a sudului Moldovei, ci ilustrează mai curând aceste aspecte în zona de provenienţă a recipientelor.

[67] Descoperirile din cetăţuia geto-dacică şi cele din aşezarea de la Barboşi–Galaţi, ambele distruse în mare parte de complexele romane şi de construcţiile actuale (gară, case de locuit etc.) sunt relativ modeste în comparaţie cu cele de la Poiana. Dacă raportăm însă materialele la suprafaţa conservată, diferenţele ar fi mult diminuate. Oricum, aprecierea colegului A. Vulpe, StCl 6, 1964, p. 237, că stratul de cultură din cetăţuia geto-dacică „is of little significance" se impune a fi rectificată. Asupra descoperirilor din cele trei niveluri dacice suprapuse de *castellum*, cf. N. Gostar, *Cetăţile dacice din Moldova*, Bucureşti, 1969, p. 29–35; S. Sanie, ArhMold 11, 1987, p. 101–117; idem, ArhMold 12, 1988, p. 53–104; idem, ArhMold 14, 1991, p. 45–55; S. Sanie, Ş. Sanie, ArhMold 15, 1992, p. 71–95. În acelaşi timp, bogăţia materialelor descoperite până acum la Poiana şi poziţia strategică a acestei cetăţi deosebit de importante pentru o altă zonă a Moldovei şi legăturile cu Dacia intracarpatică au contribuit la transformarea ei într-una dintre cele mai însemnate *davae* ale Daciei răsăritene. Doar o inscripţie cu numele întreg al aşezării va putea tranşa definitiv localizările până în prezent ipotetice.

[68] Fink, *op. cit.*, p. 104.

[69] Gostar şi colab., *op. cit.*, p. 419–420; Sanie, *Civilizaţia romană*, p. 77, 80.

[70] Ipotezele asupra numelui aşezării geto-dacice de la Barboşi sunt relativ numeroase. În acest cadru sunt rememorate doar cele care pot avea tangenţe cu lectura dată inscripţiei de pe ţigla recent descoperită. H. Kiepert, *Formae Orbis antiquis* XVII, text 3 (cf. P. Nicorescu, ARMSI S. III, 26, 16, 1944, p. 6).

[71] Fiebiger, RE VI_2, col. 1692–1693.

B. Pe două fragmente ceramice sunt graffitate cu claritate antroponimele *Gaius* (II, 1) şi *Sex(tus)* (II, 8). Pentru *[Aure]lian(us)* (II, 15) şi *[A]ur(elius)* (II, 16) completările rămân ipotetice. Cu litere obţinute prin lustruire apar numele *Atias,* cu multe valenţe, şi *Maximus* (II, 15).

Antroponimele greceşti formează de asemenea un grup important. Numele Εὐ(φράνορος) (III, 2) şi Μηνόκριτος (III, 3) sunt cunoscute prin ştampilele de pe o amforă, respectiv de pe un mic recipient (III, 3). Alături de antroponimele teonime şi teoforice ca Διονύσιος (I, 1) şi Διόφιλος (I, 1) posibil Ἡρακλ(έων) (I, 8), altele întregite doar pe baza primei silabe păstrează un grad de probabilitate variabil: Βα(σιλεύς) (I, 8), Λύ(κος) şi Ῥοῦ(φος)(I, 2), Ζώ(πικος) (I, 6), Ἐρίναρμα şi Ερίζας (I, 18).

C. O serie importantă de însemnări este alcătuită din litere izolate sau grupuri de două–trei litere considerate a avea un echivalent numeric. În această înşiruire sunt şi grupe de litere pentru care valoarea numerică reprezintă doar o variantă de lectură. Unităţi: B (?) – 2 (II, 7); H – 8 (II, 13); zeci: IA – 11 (II, 2); IE – 15 (I, 14); IH – 18 (II, 9); K – 20 (II, 4); Λ – 30 (II, 3); ΛΙΙ – 32 (I, 18); M – 40 (I, 12); MA – 41 (II, 5); MH – 48 (II, 5); O – 70 (I, 19 şi I, 10); Π – 80 (I, 11; I, 16 şi I, 20); ΠΑ – 81 (I, 20); ΠΒ – 82 (I, 13); ΠΔ – 84 (I, 12); ΠΕ – 85 (I, 14; I, 17; I, 21 şi II, 6); sute: ΓΡ – 103 (I, 5); ΡΛΕ – 135 (II, 14); ΡΕΟ – 175 (I, 21); CH – 208 (II, 10); TE – 305 (I, 20); ΛΥ – 430 (I, 2 şi I, 21); ΥΖ – 407 (I, 20); ΟΥ – 470 (I, 2). Multitudinea semnificaţiilor posibile: capacitatea recipientelor, valoarea materialelor pe care le conţin, valoarea sau cantitatea adăugirilor sau scăderilor la cantităţile iniţiale etc., au determinat ca doar pentru cifrele cu o frecvenţă mai ridicată să fie, de regulă, căutate explicaţii[72].

D. Sunt relativ puţine cuvinte greceşti şi latine sigure şi probabile relevate de micile însemnări: ἀστύνομος (I, 1); βᾶρις (I, 20); ἐπί (I, 1); ὄξ(ος) (I, 21); ὅμοιον(I, 21); πί <ι> ε (II - 7), respectiv *amo* şi *te* (II - 11).

E. Inscripţiile conţin semne, simboluri şi abrevieri pentru: < - 1/2 (I, 12); Π – „rest" (I, 14); ꟼ „cereale" (I, 19); ⋇ – denari (II, 9) precum şi măsuri de capacitate şi greutate[73], *metretai* (I, 10; I,14; II, 7; II, 14 ?), *modius* (I, 10), *sextarii* (I, 20).

În sfârşit, în afara stabilirii a patru tipuri de ştanţe pentru *Cohors II Mattiacorum,* din analiza ştampilelor tegulare recent descoperite, se impune a releva prezentarea ştampilei *NEP,* atestată pentru prima dată la Barboşi, pentru care sunt propuse variantele de lectură *n(umerus e(xploratorum) P(annoniorum)* sau *n(umerus) e(xploratorum)* şi *P(iroboridavensis)* sau *P(alodensis)* două dintre numele ipotetice ale aşezării getice de la vărsarea Siretului în Dunăre.

Aceste inscripţii ceramice şi ştampile pe recipiente sau tegulare se adaugă celor găsite în săpăturile arheologice anterioare incluse în note[74] sau studii mai

[72] M.Lang, Hesperia 24, 1955, 4, p. 279; A. Rădulescu, Pontica 6, 1973, p. 193–207.

[73] F. Hultsch, *Griechische und römische Metrologie*[2], Berlin, 1882, passim.

[74] S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 189–208; Sanie, SCIVA 37, 1986, 1, p. 84–86.

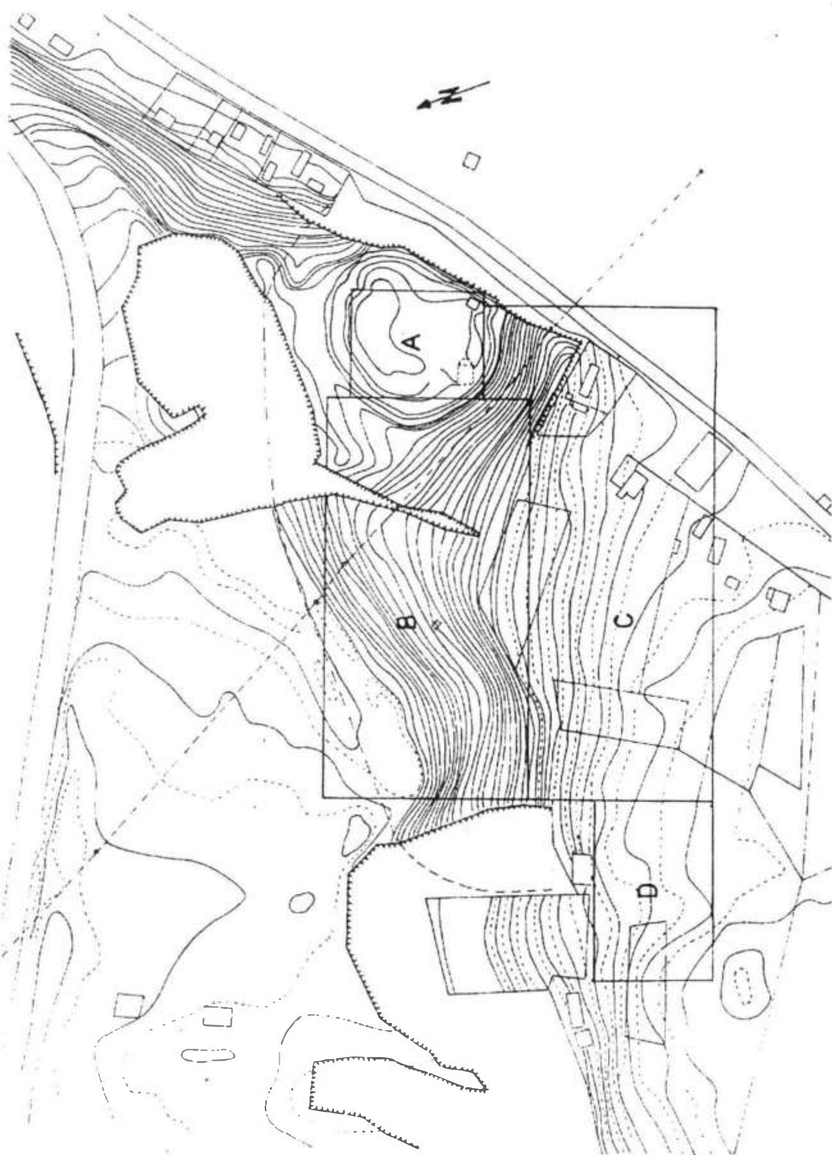

Fig. 14. Barboşi. Zonele în care au fost descoperite piesele.

ample[75]. Înserierea tematică a întregului material cunoscut, inclusiv a descoperirilor ulterioare redactării acestui studiu va fi efectuată într-o lucrare care cuprinde toate sursele scrise din spațiul est carpatic (sec. V a. Chr. – IV p. Chr.). Datele furnizate de inscripțiile ceramice și ștampilele tegulare din complexele romane de la Barboși – Galați ocupă în această lucrare un loc principal.

Coroborate prin rezultatele descoperirilor arheologice ele vor contribui la reconstituirea istoriei relațiilor economice ale așezării romane cu alte centre din provinciile mai apropiate sau mai depărtate, la estimarea volumului și intensității activității economice, dar și la cunoașterea componenței etnice și a unor aspecte ale vieții religioase și culturale.

LA CÉRAMIQUE À INSCRIPTIONS ET LES TUILES ESTAMPILÉES DÉCOUVERTES À BARBOȘI – GALAȚI

RÉSUMÉ

Les inscriptions céramiques et les estampilles sur vases ou sur tuiles de Barboși, avec les informations qu'elles apportent, complètent les résultats des recherches antérieures.

A. Groupe de théonymes: *Zeus* (III,1), *Héra* (I,9), *Déméter* (I,7), *Héraklès* (I,8); épithètes ou substituts des divinités: *Parthénos* pour *Athéna* (II,12), *Èris* (I,18). Il y a des cas (v. les estampilles) où les documents en question fournissent des indices pour la vie religieuse dans le centre de provenance de l'objet plutôt que pour les cultes du lieu de trouvaille.

B. Deux tessons portent les anthroponymes *Caius* (II, 1) et *Sex(tus)* (II,8). Pour *[Aure]lian(us)* (II, 15) et *[A]ur(elius)* (II, 16) les lectures restent hypothétiques.

Les anthroponymes grecs sont assez nombreux: Εὐφ(ράνωρ) (III,2 estampille sur une amphore) et Μηνόκριτος (III,3) petit récipient).

À ajouter les anthroponymes théophores Διονύσιος (I,1) et Διόφιλος (I,1), peut-être Ἡρακλ(έων) (I,8) et Βα(σιλεύς) (I,3), Λύ(κος) et Ῥοῦ(φος) (I,2), Ζώ(τικος) (I,6), Ἐρίναρμα et Ερὶζας (I,18).

C. Une série importante est représentée par les lettres ou les groupes de lettres ayant une valeur numérique plus ou moins probable: – unités: II(?) = 2 (II, 7); H = 8 (II, 13); dizaines: IA = 11 (II, 2); IE = 15 (I, 14); IH = 18 (II, 9); K = 20 (II, 4); Λ = 30 (II, 3); ΛΙΙ = 32 (I, 18); M = 40 (I, 12); MA = 41 (II, 5); MH = 48 (II, 5); O = 70 (I, 19 et I, 10); Π = 8o (I, 11; I, 16 et I, 20); ΠΑ = 81 (I, 20); ΠΒ = 82 (I, 13); ΠΔ = 84 (I, 12); ΠΕ = 85 (I, 14; I, 17; I, 21 et II, 6); centaines: ΓΡ = 103 (I, 5); ΡΛΕ = 135 (II, 14); ΡΕΟ = 175 (I, 21); CH = 208 (II, 10); TE = 305 (I, 20); ΛΥ = 430 (I, 2 et I, 21); ΥΖ = 407 (I, 20); ΟΥ = 407 (I, 20). Il y en a plusieurs interprétations possibles: capacités des récipients, valeur du contenu, valeur ou quantité des ajouts ou des réductions des quantités initiales etc.

[75] Sanie, *Civilizația romană*, p. 128–146, 164–174.

D. Il y a peu de mots grecs ou latins sûrs ou probables: ἀστύνομος (I,1); βᾶρις (I,20); ἐπί (I, 1); ὄξ(ος) (I, 21); ὅμοιον (I, 21); πί<ι>ε (II, 7), *amo* et *te* (II, 11).

E. Il y a aussi des signes, des symboles et des abréviations pour: < = 1/2 (I, 12); Π = «reste» (I, 14); ⋇ « céréales» (I, 19); ⋇ = déniers (II, 9), unités de capacité et poids, *metretai* (I, 10; I, 14; II, 7; II, 14 ?), *modius* (I, 10), *sextarii* (I, 20).

À part l'établissement de quatre types d'estampilles pour *Cohors II Mattiacorum*, l'estampille *NEP* est pour la première fois découverte à Barboşi; on en propose les lectures: *n(umerus) e(xploratorum) P(annoniorum)* ou *n(umerus) e(xploratorum)* et *P* complété avec *P(iroboridavensis)* ou *P(alodensis)*, deux des noms hypothétiques du site gète de la confluence du Siret et du Danube.

Le regroupement thématique de toutes les inscriptions connues jusqu'à présent à Barboşi sera présenté dans un travail plus ample concernant les sources écrites (Ve s. av. J.-C. – IVe s. ap. J.-C.) pour toute la région de l'est de Carpates, dans lequel le volume offert par le site de Barboşi reste l'un des plus importants. De concert avec les découvertes archéologiques, ces sources illustrent la vie économique et religieuse et la composition ethnique de la région.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Barboşi. Fragments d'amphores aux *tituli picti* de la forteresse dace (1) et des complexes romains (2–5).

Fig. 2. Barboşi. Fragments d'amphores aux *tituli picti* de la forteresse dace (2 et 4) et des complexes romains (1, 3).

Fig. 3. Barboşi. Fragments d'amphore aux *tituli picti* (1, 2, 5, 6) et estampilles (3, 4) des complexes romains; petit vase avec une estampille (7 a–b) de la forteresse dace.

Fig. 4. Barboşi. Fragments d'amphores (2–7) et d'un vase (1) aux *graffiti*.

Fig. 5. Barboşi. Fragments d'amphores (2–8) et d'un vase (1) aux *graffiti*

Fig. 6. Barboşi. Fragments de vases (1–3) aux *graffiti*; fragments d'amphores aux *tituli picti* (4, 6–8) et avec une estampille (9); l'estampille du petit vase de la forteresse dace.

Fig. 7. Barboşi. Fragments d'amphores aux *tituli picti*.

Fig. 8. Barboşi. Estampilles tégulaires de la *Legio V Macedonica* (1, 3, 5) et de la *Classis Flavia Moesica* (2, 4, 6–9).

Fig. 9. Barboşi. Estampilles tégulaires de la *Legio V Macedonica* (1, 3) et de la *Cohors II Mattiacorum* (2, 4–8).

Fig. 10. Barboşi. Estampilles tégulaires de la *Legio V Macedonica* (1–4) et de la *Classis Flavia Moesica* (5–9).

Fig. 11. Barboşi. Tuiles avec l'estampiles de la *Cohors II Mattiacorum*.

Fig. 12. Barboşi. La tuile fragmentaire avec l'estampille au négatif (1) et l'estampille (2).

Fig. 13. Barboşi. La tuile fragmentaire avec l'estampille au négatif (1) et l'estampille (1 a) et son positif (1 b).

Fig. 14. Barboşi. Les surfaces d'où proviennent les trouvailles.

NOTĂ ASUPRA COMANDAMENTELOR MILITARE ALE LUI C. IULIUS QUADRATUS BASSUS[1]

de RADU URLOIU

Articolul propune completarea unei inscripții de la Pergam privitoare la cariera generalului roman C. Iulius Quadratus Bassus cu numele legiunii VI Ferrata, al cărei nume se regăsește la Sarmizegetusa Regia pe un bloc de piatră datând din intervalul dintre cele două războaie ale lui Traian.

Cariera acestui ilustru personaj este cunoscută datorită unei inscripții în limba greacă, descoperită în templul lui Asklepios din Pergam[2], precum și a unei alte inscripții, în limba latină, foarte deteriorată, de la Heliopolis (în Syria)[3].

C. Iulius Quadratus Bassus a parcurs primele trepte ale carierei sale sub domniile lui Domitian și Nerva, dar s-a remarcat îndeosebi pe timpul lui Traian[4]. Personaj de rang senatorial și descendent al unei ilustre familii din Pergam, Bassus a devenit unul dintre cei mai capabili generali ai lui Traian, însoțindu-l pe acesta în războaiele cu dacii și fiind distins, la sfârșitul celui de-al doilea război, cu *ornamenta triumphalia*. Ulterior, între anii 108–111, a îndeplinit funcția de *legatus Augusti pro praetore* al Cappadociei, Galatiei, Armeniei Mici, Pontului, Paphlagoniei, Isauriei și Frigiei[5]. Se pare că, în timpul războiului parthic, l-a însoțit din nou pe

[1] Acest articol inaugurează *Lucrările seminarului de istorie antică și epigrafie „D. M. Pippidi"* (Institutul de Arheologie „V. Pârvan" din București), sub îndrumarea conf. univ. dr. C. C. Petolescu.

[2] Th. Wiegand, în Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse 5, 1932, p. 39–42, cu comentariu de W. Weber, la p. 57–95 (=AnnÉp, 1933, 268); R. Herzog, SbAkadBerlin 10, 1933, p. 408–415 (=AnnÉp, 1933, 201); A. v. Premerstein, SbAkadMünchen 3, 1934, p. 3–87 (=AnnÉp, 1934, 176); E. M. Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge, 1966, p. 80–81, nr. 214; Chr. Habicht, *Alterthümer von Pergamon* VIII, 3. *Die Inschriften des Asklepieions*, Berlin, 1969, p. 43–53, nr. 21 (cu *variae lectiones)*.

[3] CIL III, 14387, d+w (=AnnÉp, 1934, 177 =IGLS VI, 2775); cf. Premerstein, *op. cit.*, p. 53-69; Habicht, *op. cit.*, p. 50–52.

[4] Habicht, *op. cit.*, p. 43–53, nr. 21; PIR[2] I, 508; E. Groag, RE, Suppl. VII, 1940, col. 311–312; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 11–14; W. Eck, RE, Suppl. XIV (1974), col. 209–211; H. Halfmann, *Die Senatoren aus dem östlichen Teil des Imperium Romanum bis zu Ende des 2. Jh. n. Chr.*, Göttingen, 1979, p. 119–120, nr. 26; idem, în *Epigrafie e ordine senatorio* II (Tituli, 5), Roma, 1983, p. 626; K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, Bonn, 1984, p. 64–66, 102–103; I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae* I, *Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993, 23–29, nr. 4.

[5] Pentru r. 6–9 ale inscripției de la Pergam; Habicht a preferat la începutul r. 9, din motive de spațiu, [Φρυγί]ας; B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, Göteborg, 1984, col. 268, nr. 18.

SCIVA, tomul 47, nr. 2, București, aprilie–iunie 1996, p. 155–158

împăratul Traian, fiind apoi numit guvernator al Syriei Phoenice Commagene[6], apoi, în 117, al Daciei[7]. A murit în această provincie în cursul luptelor cu sarmaţii iazigi, la sfârşitul anului 117 sau la începutul anului următor[8].

În r. 17–21 al inscripţiei de la Pergam, sunt enumerate numele a şapte legiuni, care, potrivit ipotezei lui A. v. Premerstein, se grupează în două comandamente diferite[9]; acest învăţat considera că, atunci când *vexillationes* din legiuni diferite sunt reunite în comandamente speciale, ele apar în ordinea numărului lor de ordine. Aceste comandamente speciale au fost deţinute de către Bassus în timpul primului război dacic[10], respectiv în timpul războiului cu parţii.

În primul război dacic, Bassus a comandat *vexillationes* de valoarea unei legiuni (era doar fost *praetor, vir praetorius*), care proveneau din trei unităţi orientale: *legio IV Scythica* (Syria)[11], o legiune necunoscută şi *legio XII Fulminata* (Cappadocia)[12] (r. 17–19). Numărul de ordine al legiunii necunoscute trebuie să fie mai mare decât IV şi mai mic decât XII; singurele legiuni din Orient care îndeplinesc aceste condiţii sunt *legio VI Ferrata* (Syria)[13] şi *legio X Fretensis* (Iudaea)[14].

Se ştie însă că la Sarmizegetusa Regia a staţionat, în perioada dintre cele două războaie dacice, o garnizoană formată din *vexillationes* ale unor legiuni, printre care figurează şi *legio VI Ferrata*[15]. Mai menţionăm, totodată, că la Domneşti (jud. Bistriţa-Năsăud) s-a descoperit o inscripţie dedicată lui Iupiter Optimus Maximus Dolichenus, de către un centurion din legiunea *X Fretensis*[16]. Nu poate fi totuşi acceptată ipoteza prezenţei unui detaşament militar roman în această zonă, în perioada dintre cele două războaie dacice; dealtfel, este puţin probabil ca la începutul secolului al II-lea să se fi practicat în Dacia cultul lui I. O. M. Dolichenus. Inscripţia de la Domneşti datează, deci, dintr-o perioadă ulterioară războaielor dacice. Putem astfel presupune că legiunea al cărei nume lipseşte în r. 18 al inscripţiei de la Pergam este *legio VI Ferrata*[17].

Celălalt comandament a fost exercitat de către Bassus în timpul războiului parthic, în fruntea unor *vexillationes* provenind din patru legiuni, de data aceasta în calitate de *vir consularis*[18]: *legio III Gallica* (Syria)[19], o legiune necunoscută, *legio XIII Gemina* (Dacia)[20], şi o altă legiune necunoscută (r. 19–21).

6 Thomasson, *op. cit.*, col. 310, nr. 43.

7 *Ibidem*, col. 149, nr. 3.

8 I. I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei din anul 123*, Bucureşti, 1973, p. 37 (=Dacia, N. S. 17, 1974, p. 163); Premerstein crede că moartea lui Bassus s-ar datora unor cauze naturale.

9 Premerstein, *op. cit.*, p. 67.

10 Strobel, *op. cit.*, p. 45.

11 E. Ritterling, RE XII, col. 1560.

12 *Ibidem*, col. 1707.

13 *Ibidem*, col. 1590.

14 *Ibidem*, col. 1673.

15 IDR III/3, 270.

16 CIL III, 7625; ActaMN 6, 1969, p. 182.

17 Numele acestei legiuni este propus şi de Weber, *op. cit.*, [ϛ Σιδηρᾶς] (apud Habicht, *op. cit., variae lectiones)*.

18 C. Iulius Quadratus Bassus a fost *consul suffectus* în perioada 1 mai–31 august 105 (A. Degrassi, *I fasti consolari dell' Impero Romano*, Roma, 1952, p. 31; L. Vidman, *Fasti Ostienses*, Praga, 1982, p. 460).

19 Ritterling, RE XII, col. 1523.

20 *Ibidem*, col. 1716.

Recent, au fost aduse argumente privind participarea unor *vexillationes* din legiunile staționate în Dacia pe timpul lui Traian (*legio I Adiutrix, legio IV Flavia Felix* și *legio XIII Gemina*) la războiul parthic[21]. Legiunea necunoscută din r. 20 ar putea fi *legio IV Flavia Felix*. Pentru completarea lacunei din r. 21, unde ar trebui să fie numele altei legiuni, au fost propuse fie *legio X Fretensis*[22], fie *legio XVI Flavia Firma* (Syria)[23], fie *legio XXII Primigenia* (Germania Superior)[24].

NOTE SUR LES COMMANDEMENTS MILITAIRES DE C. IULIUS QUADRATUS BASSUS

RÉSUMÉ

L'inscription de Pergame relative à la carrière de C. Iulius Quadratus Bassus fait mention aux lignes 17–19 d'un commandement militaire sur quelques *vexillationes* légionaires provenant des légions d'Orient: *IV Scythica*, une légion inconnue et *XII Fulminata*. Selon l'auteur, il est possible d'identifier cette unité inconnue avec la *legio VI Ferrata* dont le nom est rélévé par une inscription sur un bloc de construction mis à jour à Sarmizegetusa Regia et qui date d'entre les deux guerres daces de Trajan.

[21] C. C. Petolescu, Dacia, N.S. 33, 1989, p. 253–254.
[22] Herzog, *op. cit.*, p. 413 (apud Habicht, *op. cit., variae lectiones).*
[23] Piso, *loc. cit.*, p. 29; Ritterling, RE XII, col. 1765.
[24] Weber, *op. cit.*, p. 73; Ritterling, RE XII, col. 1799.

NECROPOLA TUMULARĂ DE PE OSTROVU MARE

de ELVIRA CIOCEA SAFTA

Articolul reia materialele arheologice descoperite de **Emil Moscalu** în **tumulii** din perioada **Basarabi** (Hallstattul mijlociu) de pe **Ostrovu Mare,** com. Gogoşu, jud. Mehedinţi, rămase nepublicate, şi păstrate în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie din Bucureşti.

În urma dispariţiei premature a regretatului Emil Moscalu au rămas nepublicate o serie de materiale provenite din cercetările sale efectuate în diverse locuri din ţară. Printre acestea se numără şi cele rezultate din săpăturile de pe Ostrovu Mare, com. Gogoşu, jud. Mehedinţi, unde, în 1975, s-au explorat mai mulţi tumuli datând din perioada Basarabi (Hallstatt mijlociu). Din nefericire, atât notiţele cât şi planurile făcute de autorul săpăturii au dispărut şi avem motive bine întemeiate să afirmăm că sunt foarte puţine şanse să fie vreodată găsite. De aceea, considerăm util de a prezenta materialele aflate în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a României, ţinând seama de puţinele informaţii existente şi grupând inventarele după marcajele înscrise pe piese.

Există următoarele informaţii despre săpături: E.Moscalu, Oltenia. Studii şi Comunicări 3, 1981, p. 18: „Necropola de la Ostrovu Mare, situată la numai 9 km de la Balta Verde, este exclusiv de înhumaţie. Aici au fost cercetaţi în anul 1975, 12 tumuli cu manta de bolovani, în care se aflau 16 morminte de înhumaţie ale unor luptători şi femei. Ele sunt deosebit de bogate în piese de metal, arme şi podoabe. Necropola Basarabi de la Ostrovu Mare datează din sec.VII î.e.n. şi poate fi contemporană cu cele de la Basarabi şi Balta Verde III. Aici au fost găsite multe fibule din fier cu bronz supraturnat, ca şi la Basarabi şi Balta Verde. Lipsesc însă pumnalele în forma literei „T”. Ca o notă deosebită faţă de necropola de la Basarabi remarcăm prezenţa în mormintele din necropola de la Ostrovu Mare a ceramicii specifice, reprezentată exclusiv prin străchini, în timp ce la Basarabi predomină ceştile şi fructierele. Este o particularitate ce caracterizează necropola de la Ostrovu Mare şi de care trebuie să se ţină seama atunci când se discută atribuirea etnică a acesteia pentru că reflectă o preferinţă pentru o anumită formă de vas” (urmează discuţia problemei atribuirii etnice a necropolelor de la Dunărea olteană). Acelaşi text, tradus în franceză, îl găsim şi în Dacia 25, 1981, p. 343–344.

Cu prilejul publicării mormântului de la Bujoru (E. Moscalu şi C. Beda, Thraco-Dacica 9, 1988, p. 27) se dau noi detalii despre necropola de la Ostrovu Mare: „(...) am săpat în luna noiembrie a anului 1975 o necropolă de mari proporţii. Ea este formată din 12 tumuli construiţi din trei–patru rânduri de piatră suprapuse. Unii tumuli astfel construiţi conţineau şi două sau trei morminte. Acestea au un inventar deosebit de bogat format din brăţări, pumnale, pinteni, fibule, aplice, vase, mărgele şi gresii care ajung până la numărul de 30 piese la un singur mormânt

SCIVA, tomul 47, nr. 2, Bucureşti, aprilie–iunie 1996, p. 159–190

(...)". Se menționează, de asemenea, existența a 16 morminte de înhumație. *Ibidem*, p. 42: „(...) în necropola aparținând culturii Basarabi de la Ostrovu Mare majoritatea fibulelor au miezul de fier supraturnat cu bronz (nota 129: Săpături E. Moscalu între 1 și 15 noiembrie 1975)" (același text în germană : PZ 66, 1991, 2, p. 201 și 216 cu nota 129).

Asupra necropolei de la Ostrovu Mare relatează și I. Stîngă, Materiale 16, 1986 (a XVI-a Sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982), p. 13: „Pe Dunărea Mare, în vestul coloniei hidrocentralei de pe insulă, a fost cercetată, în 1973 (greșeală de tipar, desigur, n. a.), o necropolă tumulară hallstattiană, cultura Basarabi. Un număr de peste opt tumuli necercetați au fost acoperiți de un depozit de pământ. Bibl. E. Moscalu. Tot pe acest platou, au fost inițiate, în 1978, săpături de salvare, urmărindu-se depistarea așezării căreia îi aparținuseră tumulii"[1]. Pe harta de la fig. 13 se poate stabili cu oarecare aproximație locul necropolei.

În sfârșit, se cuvine menționat faptul că T. Bader a obținut de la Moscalu permisiunea de a desena fibule de pe Ostrovu Mare, pe care le-a publicat în volumul *Die Fibeln in Rumänien,* PBF XIV, 6, 1983, relatând în unele cazuri și contextul în care au fost găsite, informații pe care le-a obținut din carnetul de săpătură.

În cele ce urmează vom prezenta materialele în ordinea numerică a tumulilor, orientându-ne după marcaje și, acolo unde este cazul, după observațiile lui T. Bader. Am utilizat, de asemenea, fișele de inventar redactate de E. Moscalu, care însă, în general, nu au oferit date suplimentare. Remarcăm și unele discrepanțe între aceste surse de infomație, datorate, în parte, schimbării numerelor de inventar date inițial de E. Moscalu. În Muzeul Național de Istorie a României din București, materialele aici prezentate au fost inventariate cu numerele 112.290–112.485.

CATALOG[2]

Tumulul 1. Conținea trei morminte; o parte din material poartă marcajul „T. 1, sector 3", ceea ce presupune că movila fusese săpată prin păstrarea unor profile „în cruce".

M. 1. Schelet; în zona gâtului se afla fibula (TB). Inventar: – *Strachină* invazată, decorată cu cinci fațete și patru proeminențe sub umăr; se păstrează mai multe fragmente, dar numai câteva s-au întregit; pastă brun-negricioasă, slip în parte corodat; diam. cca 27 cm; î. cca 10 cm (fig. 1/3). – *Vârf de săgeată* de fier, cu tub de înmănușare și cu frunza străbătută de o nervură mediană; lung. 4,8 cm (fig. 1/11). – Mai multe fragmente de mâner și lamă, deteriorate de rugină, provenind, foarte probabil, de la *două cuțite de luptă* din fier; fig. 1/9 a: *mâner* cu marginile

[1] În afara lucrării lui I. Stîngă, citată mai jos (nota 5), se mai dau informații despre săpăturile efectuate mai recent pe Ostrovu Mare, dar având ca obiectiv alte epoci, la V. Boroneanț, Materiale 14 (Tulcea), 1980, p. 636 și urm. și Materiale 15 (Brașov, 1981), 1983, p.17 și urm. Pentru alte descoperiri, vezi mai jos nota 7.

[2] EM = Emil Moscalu; TB = Tiberiu Bader, PBF XIV, 6, 1983.

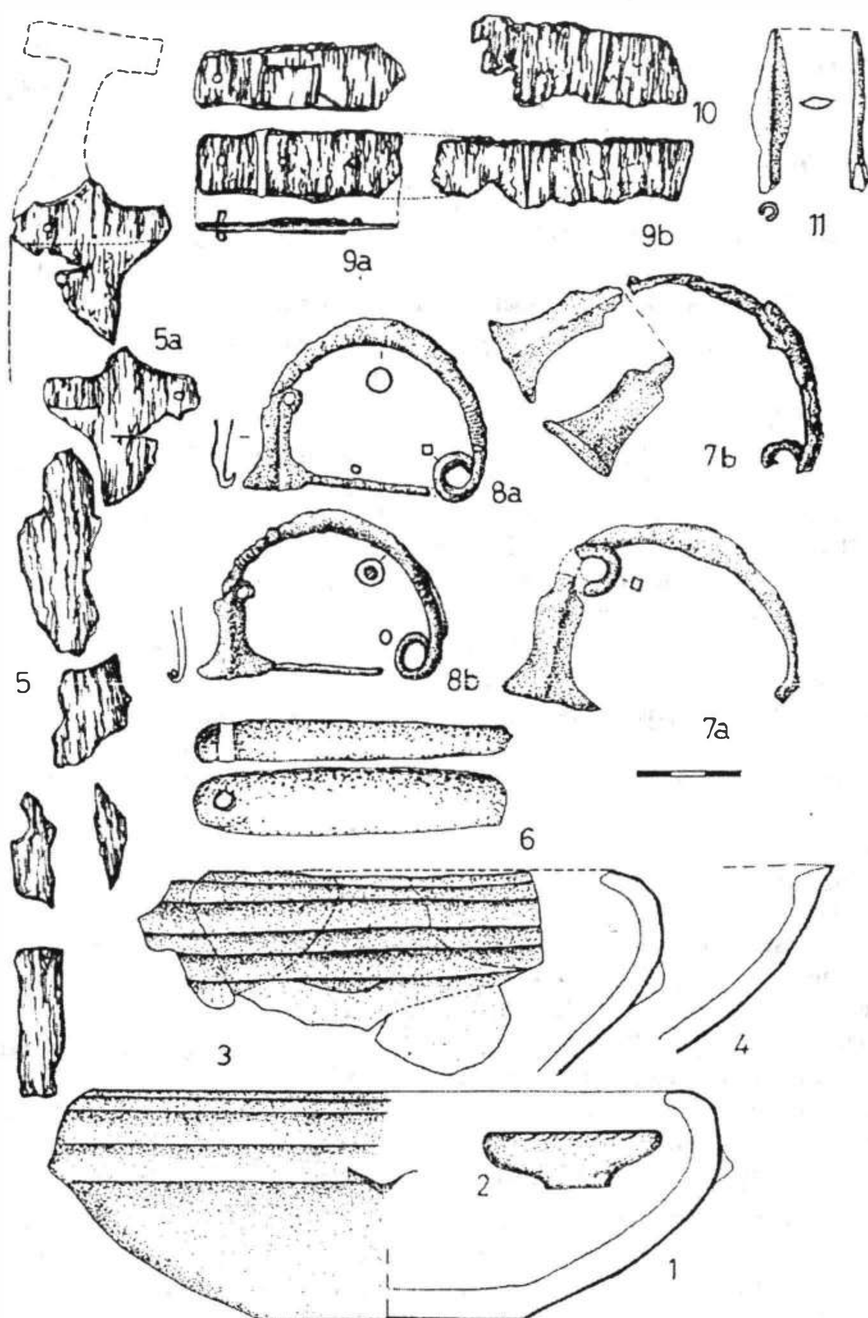

Fig. 1. Ostrovu Mare, com. Gogoşu, jud. Mehedinţi. T. 1. M. 1. şi M. 3. 1–3 ceramică; 5, 7–11 fier; 6 piatră şlefuită.

profilate şi cu trei nituri; lung. 6 cm; fig. 1/9 b: fragment de *lamă* de cuţit (rupt în două); lung. 7,7 cm; fragmentele a şi b provin de la aceeaşi armă: un cuţit de luptă cu placă la mâner. – Şase fragmente de mâner şi de lamă care, judecând după forma fragmentului de la fig. 1/5 a, par a proveni de la un *cuţit de luptă* cu mânerul în forma literei „T"; lat. maximă a fragmentului din fig. 1/5 a: 4,5 cm. – Fragment de *lamă de cuţit* ce ar putea proveni de la una din piesele de mai sus; lung. 6,5 cm (fig. 1/10). – *Fibulă* de fier cu placa piciorului în formă de clepsidră, străbătută de o nervură verticală; deteriorată; se păstrează separat placa piciorului, arcul şi unul din resorturi; pe o parte a arcului se observă impresiunile „coastelor" de la învelişul de bronz supraturnat, care însă a dispărut; lung. (pe coardă) 7,7 cm; lung. plăcii 4 cm (fig. 1/7 a – reconstrucţia piesei la TB, nr. 173, care diferă de a noastră – fig. 1/7 b – prin poziţia resortului). – *Cute* de piatră şlefuită; lung. 9,2 cm (fig. 1/6, după desen EM).

M. 2. Schelet. Inventar: – *Strachină* invazată, decorată cu cinci faţete dispuse uşor oblic, cu patru proeminenţe foarte puţin accentuate şi cu decor realizat prin imprimare cu pieptenul; se păstrează trei fragmente mici şi unul mare; pastă neagră-cenuşie cu nisip în spărtură; slip brun la exterior, negricios la interior; diam. cca 25 cm (fig. 2/1). – Marginea răsfrântă, probabil de la o *strachină* evazată; ardere secundară; roşu-cărămiziu la exterior şi brun-portocaliu în interior; degresant nisip; slip corodat (fig. 2/2). – *Brăţară* de fier cu capetele deschise şi secţiunea semicirculară; masivă; ruginită; diam. max. 11,3 cm (fig. 2/3). – Opt fragmente din patru (?) *brăţări* de fier; piese masive cu secţiunea în general rectangulară; ruginite (fig. 2/4 a–h). – Şapte *brăţări* de bronz cu capetele deschise; o singură brăţară este ruptă (fig. 3/9); piesele de la fig. 3/7,8,10–11 au secţiunea lenticulară ; fig. 3/9,13 au secţiunea rectangulară cu colţurile rotunjite; diam. max. 7,35 cm (fig. 3/10); 8,4 cm (fig.3/7); 7,1 cm (fig. 3/11); 7,7 cm (fig. 3/12); 7,2 cm (fig. 3/8); 6,9 cm (fig. 3/13); 6,8 cm (fig. 3/9); (fig. 3/7–13). – Şase *brăţări* de bronz cu capetele petrecute; fig. 3/6 are capetele ascuţite; restul au capetele rotunjite; la fig. 3/1 secţiunea este rectangulară cu colţurile rotunjite; restul au secţiunea lenticulară mai mult sau mai puţin pronunţată; bine conservate (piesele de la fig. 3/1, 4, 5 s-au rupt recent); diam. max. 7,2 × 7,6 cm (fig. 3/1); 7,4 cm (fig. 3/5); 7,1 × 7,5 cm (fig. 3/4); 7,4 cm (fig. 3/3); 8,1 × 8,8 cm (fig. 3/2); 8,3 cm (fig. 3/6); (fig. 3/1–6). – Trei fragmente din trei *brăţări* de bronz cu secţiune lenticulară (fig. 2/5 a–c). – *Inel* confecţionat din sârmă de bronz, rupt la unul din capete (apartenenţa la M2 este presupusă după marcajul din lista de inventar EM); bine conservat; diam. max. 2,2 cm; lung. desfăşurată: 6,1 cm (fig. 2/6).

M. 3. Cu acest marcaj sunt menţionate pe fişele EM, pe care le-am putut descifra, două vase: – *Strachină* invazată, decorată cu faţete şi patru proeminenţe; pastă neagră; diam. max. 17 cm (fig. 1/1) . – *Strachină* invazată, decorată cu caneluri oblice pe umăr; slip negru lustruit; nisip în pastă. Pierdută. Diam. cca 18 cm (fig. 1/2, după schiţă EM).

Din **„Sectorul III"** provin: – Margine de *strachină* cu buza lăţită (s-au păstrat patru fragmente); culoare brun-cenuşie, mai întunecată în interior; slipul corodat;

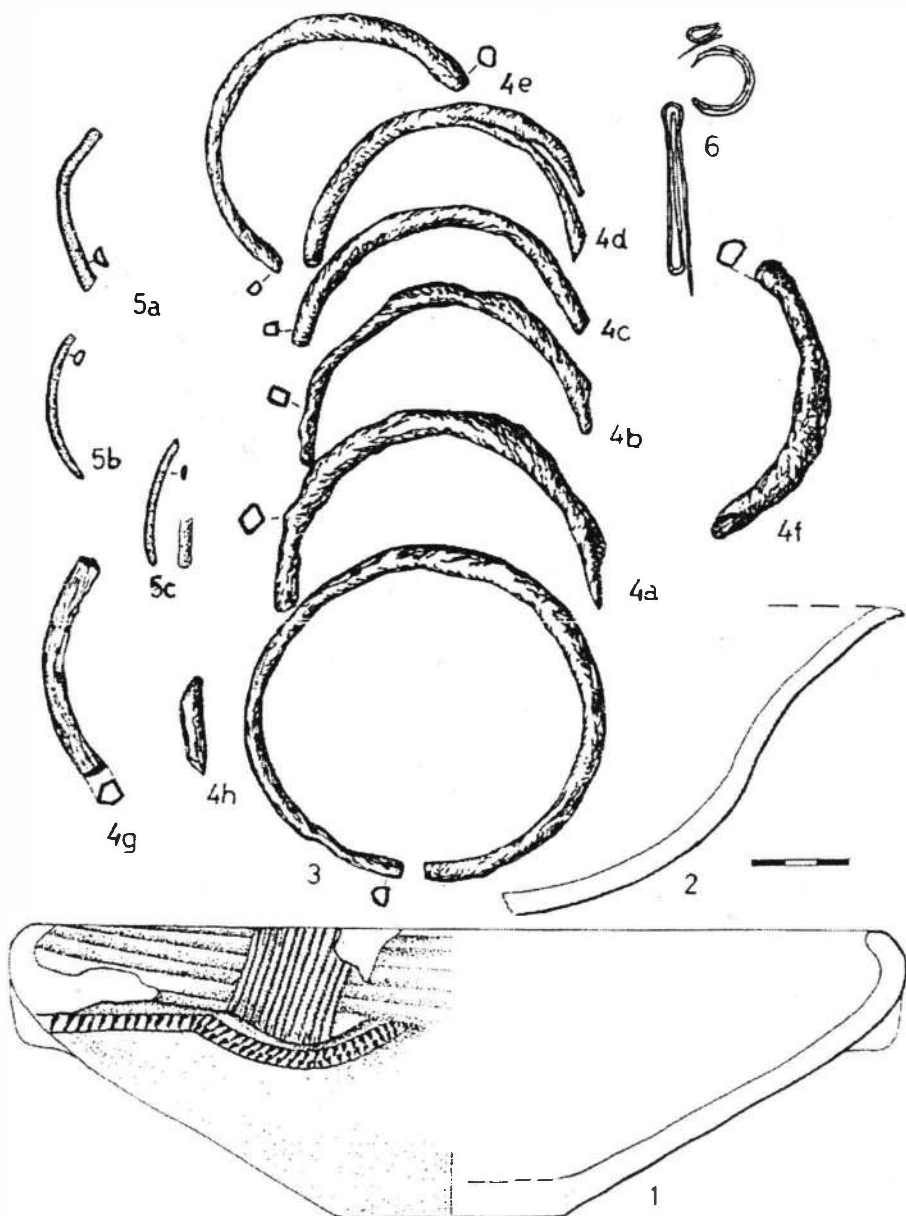

Fig. 2. Ostrovu Mare. T. 1. M. 2. 1–2 ceramică; 3–5 fier; 6 bronz.

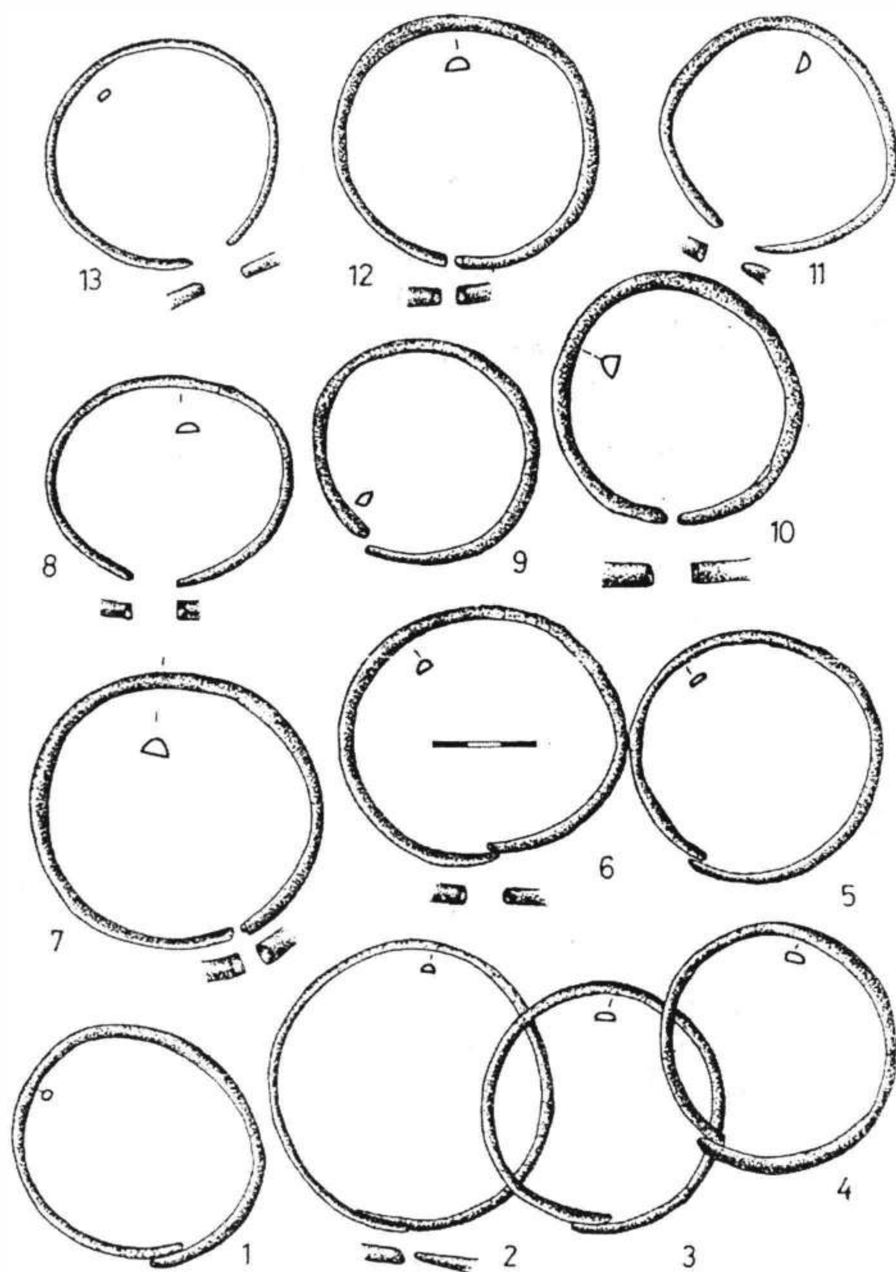

Fig. 3. Ostrovu Mare. T. 1. M. 2. 1–13 bronz.

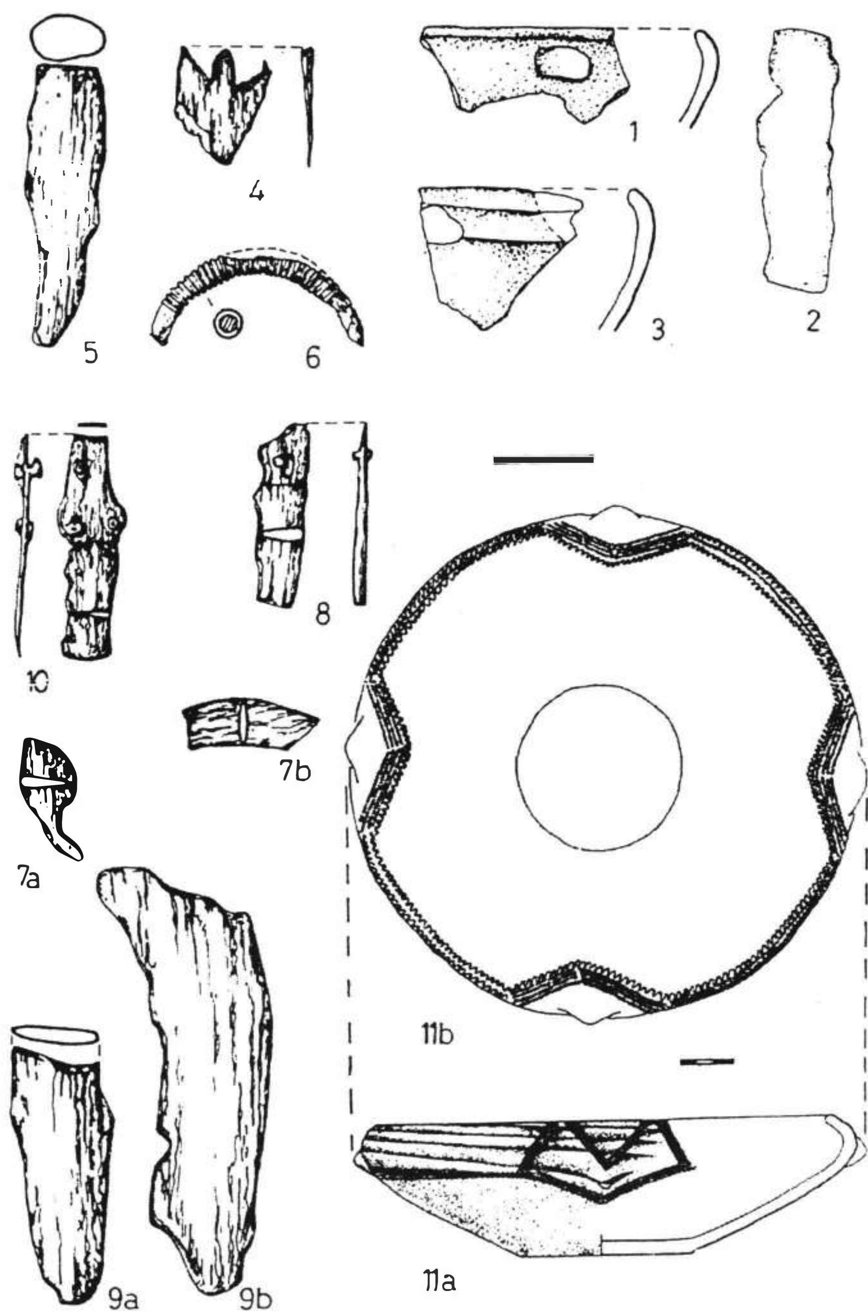

Fig. 4. Ostrovu Mare. T. 2. M. 1, M. 2. 1–2 M. 1; 5–11 M. 2; 1–3, 11 ceramică; 4–5, 7–10 fier; 6 bronz cu miez de fier.

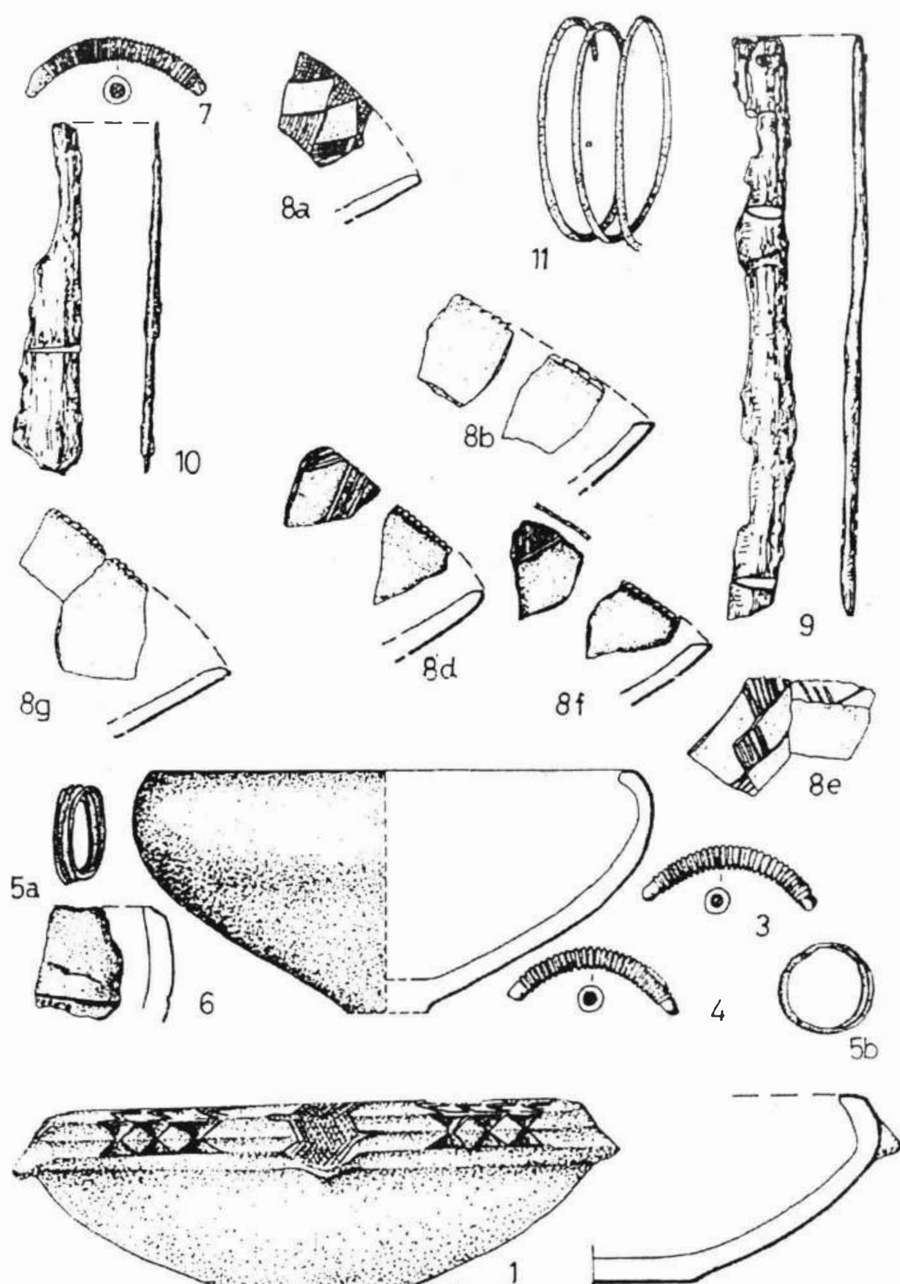

Fig. 5. Ostrovu Mare. T. 2, M. 3; T. 3, M. 1. 1–6 T.2, M. 3; 7–11 T. 3, M. 1; 1–2, 5–6, 8 ceramică; 9–10 fier; 11 bronz; 3–5, 7 bronz cu miez de fier.

nisip şi pietricele în pastă; diam. cca 18 cm (fig. 1/4). – *Fibulă* de fier cu două resorturi şi cu piciorul în formă de clepsidră, străbătut de o nervură verticală; pe arc se observă urmele imprimate ale învelişului supraturnat din bronz care nu s-a conservat; puternic ruginită. Piesa a fost descoperită la –30 cm (TB); lung. 7,2 cm (fig. 1/8 a, b după TB, nr. 183).

Tumulul 2. Cu privire la numărul mormintelor există o contradicție între marcajele de pe fişele EM (două morminte) şi relatările lui TB din care rezultă trei morminte. Ținând seama de dispoziția inventarelor credem că TB are dreptate.

M. 1. – *Strachină* invazată cu buza uşor fațetată (s-au păstrat patru fragmente din margine) şi cu apucători pe umăr; suprafața corodată; pietricele în pastă; brună (fig. 4/1). – Opt fragmente de mâner şi lama de la un *cuțit de luptă* din fier; foarte ruginite; nu se mai poate determina tipul (fig. 4/2).

M. 2. – Schelet; fibula (fig. 4/6) se afla pe pântece (TB, care mai citează o strachină, un cuțit de fier cu fragmente din el, un „pumnal" şi un vârf de lance din fier). Din datele lui TB, coroborate cu fişele lui EM, rezultă inventarul: – *Strachină* invazată cu marginea străbătută de patru fațete uşor oblice, cu patru proeminențe şi decorată cu motive realizate prin imprimare cu pieptenul; „S"-uri înlănțuite şi benzi dispuse în forma literei „M" în dreptul butonilor; slip negru, lustruit, corodat pe alocuri; se conservă cca70%; diam. gurii 27 cm; diam. max. 29,8 cm; diam. fundului 10,2 cm; î. (uşor asimetrică) 9,8 cm şi 8,6 cm (fig. 4/11, 11 a). – Mâner de *cuțit de luptă* de fier (două fragmente); se păstrează trei nituri; ruginit; probabil de tip cu placă la mâner; lung. ambelor fragmente 6,5 cm (fig. 4/8). – Două fragmente dintr-o lamă lată de *cuțit* (de luptă?) de fier cu lama curbată; nu l-am găsit. Dimensiuni (EM): lung. 12,4 şi 7,5 cm (fig. 4/9 a, b, după schița EM). – Fragment dintr-un mâner de *cuțit* (*de luptă* ?) din fier; un nit ruginit; lung. 5,3 cm (fig.4/10). – Două fragmente de mâner şi lamă de *cuțitaş* de fier; foarte ruginite; lama pare a fi avut două tăişuri; lung. 4 cm (mâner); 3,9 cm (lamă) (fig. 4/7 a, b). – Fragment din frunza (?) unui *vârf de lance* din fier; nu a fost găsit; foarte ruginit; lung. 16,4 cm (EM) (fig. 4/5, după schița EM). – *Obiect de fier* în formă de placă, decupat în trei colțuri pe una din laturi şi rupt pe alta; foarte ruginit. EM: „are formă de frunză de barbeluri (sic) şi peduncul"; lung. 3,5 cm (fig.4/4). – Arc de *fibulă* de fier, cu înveliş supraturnat de bronz, decorat cu „coaste"; stare de conservare precară; lung. 6,2 cm (fig. 4/6, după TB, nr. 214).

M. 3. TB menționează un schelet complet descompus, căruia îi atribuie perechea de fibule nr. 215,216, o spirală de bronz şi o strachină. În fişele EM fibulele şi spirala sunt marcate „T. 2, M. 2", în timp ce două străchini poartă inscripția „T. 2" fără precizări; este desigur plauzibil ca una din acestea să fie amintită de TB. – *Strachină* invazată cu patru proeminențe, cu marginea fațetată şi decorată prin imprimare cu pieptenul; cele două motive se succedă alternativ (v. fig. 5/1; motiv *a* – situat în dreptul proeminențelor, cu haşurile dispuse invers; motivul *b* – se repetă de patru ori în spațiile dintre proeminențe; slip negricios cu pete cărămizii, corodat pe alocuri; diam. gurii 14,4 cm; diam. max. 16,7 cm; î. 5,5 cm (fig.5/1). –

Strachină invazată, fără decor; se păstrează trei fragmente; slip cafeniu cu pete negre; slab arsă, cu pietricele în pastă; diam. gurii cca 14,5 cm; diam. max. 15,5 cm; î. cca 7,2 cm (fig.5/2). – Arc de *fibulă* de fier cu înveliş de bronz supraturnat, decorat cu „coaste" TB, nr. 215); lung. 5 cm (fig. 5/3, după TB). – *Idem* (TB, nr. 216); lung. 5,14 cm (fig. 5/4, după TB). – *Spirală (inel)* din sârmă de bronz; secţiunea rotundă; diam. 2,8 cm (fig. 5/5). Din T.2 mai provine un *ciob* de culoare cafenie cu decor specific Basarabi (fig. 5/6).

Tumulul 3. Există date despre un singur mormânt de înhumaţie (EM; marcaj „T3,M1").

M. 1. TB (nr. 217) precizează că fibula (fig. 5/7) a fost găsită lângă craniu, iar restul inventarului se compunea dintr-un vârf de lance (nu l-am găsit nici în depozit, nici în fişele EM) şi un cuţit, ambele din fier. Din fişele şi marcajele EM se deduce următorul inventar: – *Strachină* evazată cu buza străbătută de caneluri scurte cu decor pe faţa interioară a marginii, realizat prin incizie; unul din motive reprezintă romburi haşurate alternativ; al doilea motiv pare a fi construit din triunghiuri haşurate. În fişele lui EM se menţionează numai două fragmente; în pachete se află însă şase bucăţi; toate cu acelaşi aspect: brun-cenuşiu cu slipul în parte corodat; pasta negricioasă conţine nisip. Posibilitatea ca fragmentele să provină din două vase asemănătoare nu este cu totul exclusă (fig. 5/8 a – g). – *Cuţit de luptă* din fier cu placă la mâner; un nit se păstrează; foarte ruginit; pe o faţă a mânerului se văd, imprimate în rugină, urme în formă haşurată a unor fibre de lemn; lung. păstrată 17,3 cm, din care mânerul 7 cm (presupunem că întreaga piesă va fi fost de cel puţin 30–35 cm lungime) (fig.5/9). – *Cuţit* de fier cu lamă lată şi mânerul subţire; foarte ruginit; se observă o gaură de nit la mâner; lung. 10,2 cm (fig. 5/10). – Arc de *fibulă* de fier cu înveliş supraturnat din bronz, decorat cu „coaste" (TB, nr. 217); lung. 5,3 cm (fig. 5/7, după TB). Din Tumulul 3, marcaj „T. 3", în fişele lui EM) provine o *brăţară* de bronz, plurispiralică (trei spire cu secţiunea rectangulară); bine conservată; diam. max. 6 cm (fig. 5/11).

Tumulul 4. Nu avem date despre numărul mormintelor; după inventar se poate presupune că avea un singur mormânt. În Muzeul Naţional se află următoarele piese ce poartă marcajul „T4", inclusiv pe fişele lui EM: – *Strachină* invazată cu şase faţete dispuse uşor oblic pe umăr; cu patru proeminenţe şi decorată prin imprimare cu pieptenul. Decorul se desfăşoară astfel: Câte 12 linii oblice în dreptul proeminenţelor şi o bandă de „S"-uri înlănţuite, flancate la rându-le de câte o linie, repartizate pe faţeta cea mai de jos; slip brun-negricios, mai închis în interior şi mai deschis la exterior; pietricele şi nisip în pastă; se păstrează şapte fragmente din diferite părţi ale vasului, dar nu au putut fi lipite; diam. gurii cca 30 cm; diam. fundului 9,3 cm; î. cca 9 cm (fig. 6/1). *Vârf de lance* de fier; foarte ruginit; se observă urma unei găuri de nit pe marginea tubului de înmănuşare; secţiunea frunzei romboidală; lung. 10,9 cm; ad. gurii, în tub, până la 1,3 cm (fig. 6/2). – *Pensetă* de fier; secţiunea braţelor rectangulară; unul din braţe s-a rupt; bine conservată; lung. 4,9 cm (fig. 6/3).

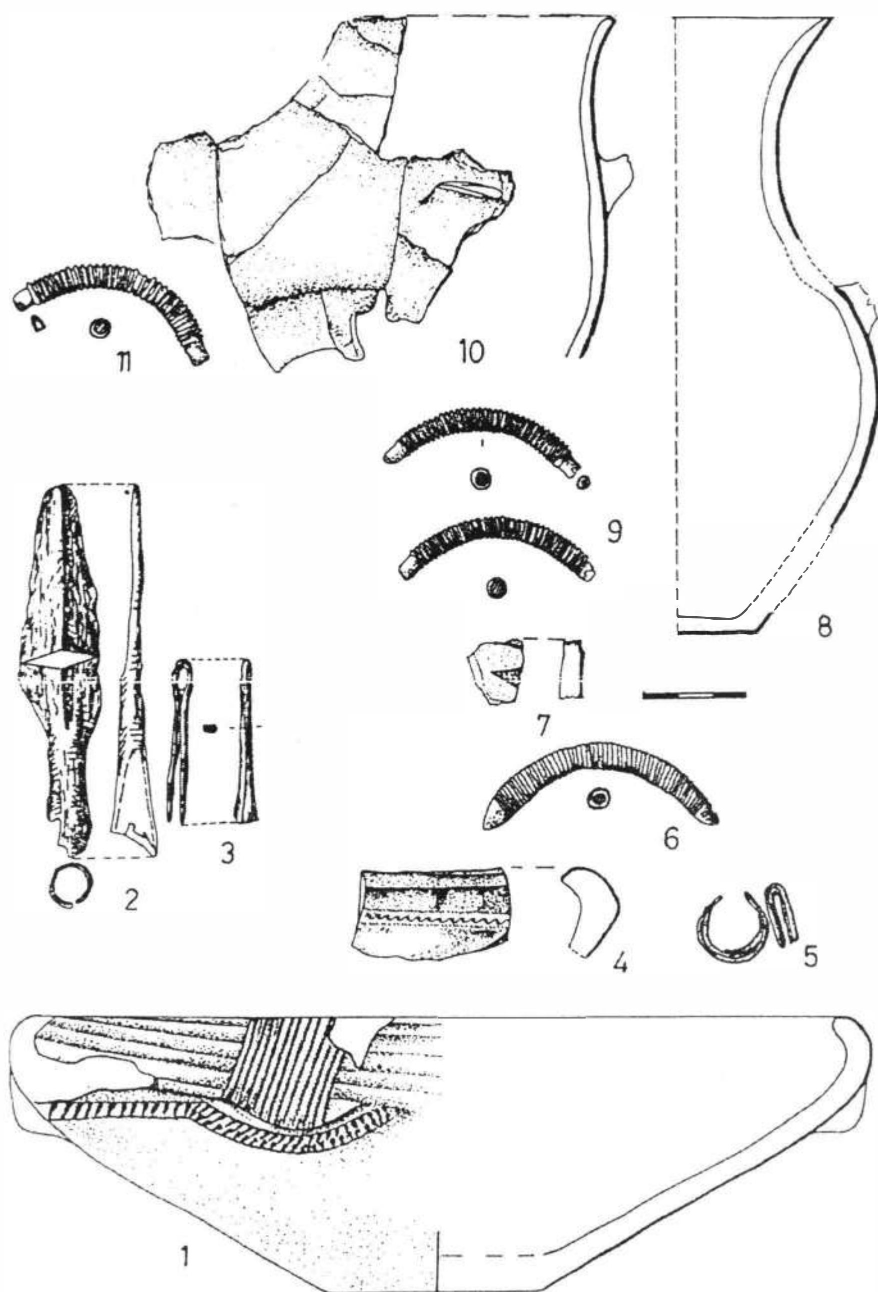

Fig. 6. Ostrovu Mare. T. 4; T. 5; T. 8. 1–3 T. 4; 4–6 T. 5; 7–11 T. 8; 1, 4, 7–8 ceramică; 2–3 fier; 5–6, 9, 11 bronz cu miez de fier.

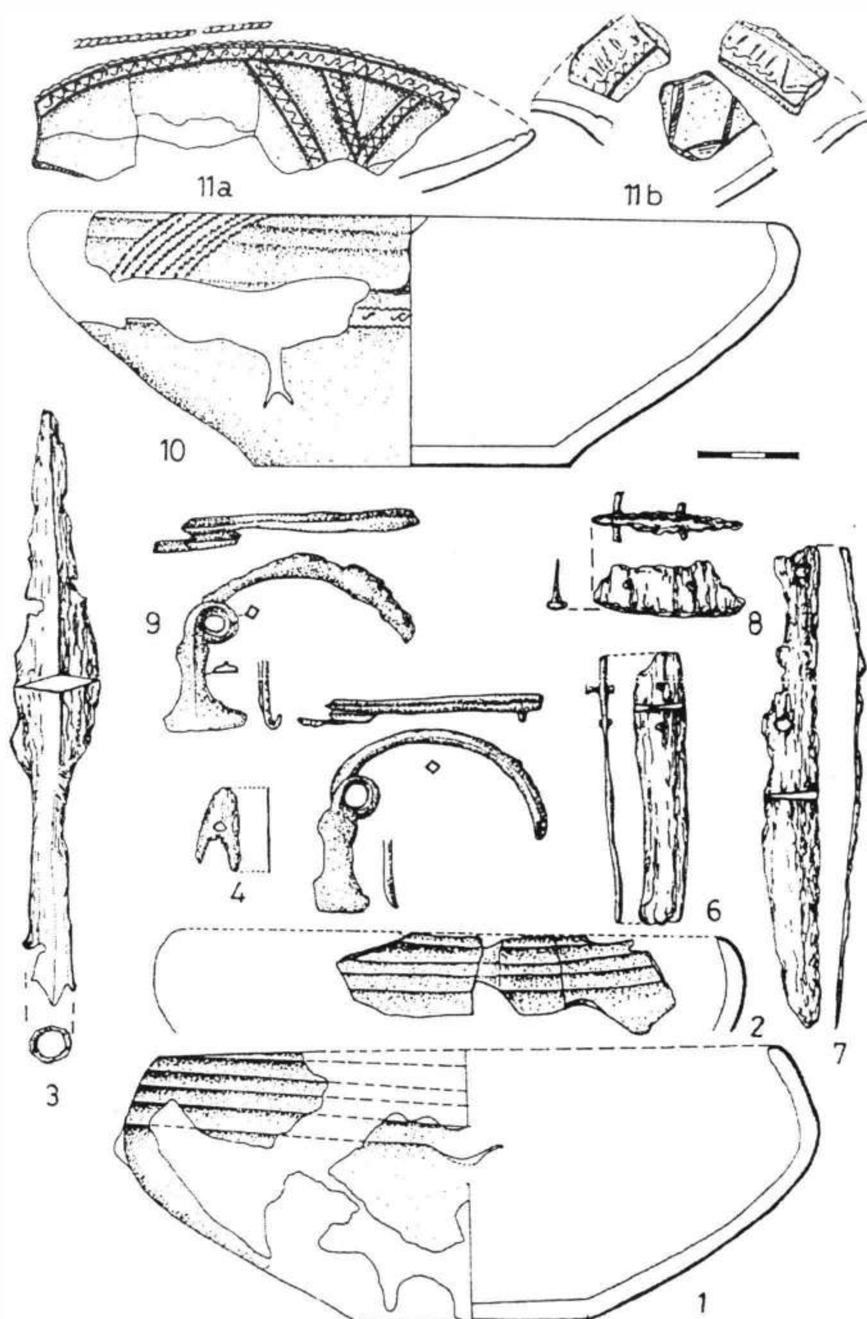

Fig. 7. Ostrovu Mare. T. 6, M. 1; M. 2; T. 6 – manta; 1–3, 9 M. 1; 5 M. 2; 6–8, 10–11 T. 6 (manta); 1–2, 10–11 ceramică; 3, 5–9 fier; 4 bronz.

Tumulul 5. Referitor la acest tumul TB (nr. 218) menționează: „Inel de bronz, vârf de lance de fier, strachină”.Există două fișe de inventar EM cu marcajele „T. 5, M. 1”, fapt ce ar putea presupune două morminte. Inventarul sugerează însă un singur mormânt: – Două fragente ale unei *strâchini* invazate de dimensiuni mijlocii, cu fațete dispuse ușor oblic și cu un șir de „S”-uri înlănțuite, flancate de câte o linie, situate pe fațeta de jos și executate prin imprimare cu pieptenul (decorul pare a fi asemănător celui de pe vasul de la fig. 6/1 din T. 4); slip cafeniu deschis cu pete negricioase; pastă neagră cu nisip și pietricele; diam. presupus cca 20 cm; marcaj EM: „T. 5, M. 1” (fig. 6/4). – *Inel* plurispiralic din sârmă de bronz; nu l-am găsit în depozit; „bine conservat”; diam. max. 2,2 cm; marcaj EM (din fișă): „T. 5, nr. inv. 112.294” (fig. 6/5, după schiță EM). – Arc de *fibulă*, cu înveliș de bronz decorat cu striuri și probabil cu miez de fier (piesa este pierdută); lung. 7 cm (fig.6/6, după TB, nr. 218 – care reproduce o schiță EM). – *Vârf de lance* de fier. Pierdut.

Tumulul 6. Fișele inventar redactate de EM poartă trei marcaje: „T. 6, M. 2” și „T6”, fapt ce implică existența a cel puțin două morminte, lucru confirmat de altfel și de TB.

M. 1. Schelet. Fibula de la fig. 7/9 se află în zona pântecului (TB, nr. 174, adaugă ca inventar: strachină, cuțit și vârf de lance). S-au identificat: – Mai multe fragmente dintr-o *strachină* invazată, cu marginea modelată cu cinci fațete dispuse ușor oblic, cu patru proeminențe ; slip brun-cenușiu; s-au păstrat cca. 30%; diam. max. 20,6 cm; diam. gurii 17,8 cm; î. 8 cm (fig. 7/1). – Fragment din marginea unei *strâchini* invazate cu patru fațete orizontale și cu proeminențe-butoni; slip brun-cenușiu, puțin corodat; pastă neagră în spărtură, cu nisip; diam. cca 17–19 cm (fig.7/2). *Fibulă* de fier cu portagrafa în formă de clepsidră, străbătută de o nervură mediană verticală, cu secțiunea arcului rectangulară și cu două resorturi (se păstrează numai unul); ruginită; cf. TB, nr. 174; lung. max. 8,2 cm; portagrafa 3 × 2,5 cm (fig.7/9). – *Vârf de lance* de fier cu secțiunea romboidală, cu tub de înmănușare la baza căruia se vede urma unei găuri de nit; foarte ruginit; lung. 17,9 cm (la EM 18,5 cm), din care tubul: 4,9 cm; piesa poartă la EM marcajul „T. 6”, fără precizarea momântului (fig. 7/3). – *Cuțit* de fier. Cele trei fragmente ale acestuia poartă, toate, marcajul „T. 6”, fără alte precizări (EM); vezi și mai jos (fig. 7/6–8). Nu știm care este piesa din inventarul mormântului menționată la TB. – *Pandantiv* din placă de bronz în forma unui vârf de săgeată; perforat; bine conservat; culoare roșcată; lung. 2,55 cm (fig. 7/4).

M. 2. TB: „Fără schelet. Fibula zăcea între două șiruri de bolovani”. La EM, sub marcajul „T. 6, M. 2” se află: – *Fibulă* de fier cu placa piciorului în formă de clepsidră și arcul cu secțiunea rectangulară; cu două resorturi (se păstrează doar unul); foarte ruginită; lung. 7,3 cm; î. portagrafei 3,3 × 1,8 cm (fig. 7/5, după TB, nr. 175).

Următoarele obiecte poartă marcajul „T. 6” fără alte precizări. Unul din cuțite aparține cu siguranță lui M. 1. O parte din restul pieselor provine foarte probabil din inventarul deranjat al M. 2, dar ar putea sugera și existența unui al treilea mormânt: – Mai multe fragmente dintr-o *strachină invazată* cu marginea modelată

cu fațete dispuse ușor oblic; probabil avea patru proeminențe; decorul realizat prin imprimare cu pieptenul: pe fațeta de jos un șir de „S"-uri înlănțuite, flancate de câte o linie imprimată; câte o bandă formată din șapte linii imprimate este dispusă oblic spre buză, în dreptul proeminențelor; slip brun-cenușiu; pastă negricioasă cu nisip și pietricele; se păstrează cca 25%; diam. gurii cca 21 cm; diam. max. 22,9 cm; î. cca 7,5 cm (fig. 7/10). – Fragmente de la o *cupă cu picior* („fructieră"?); se păstrează câteva fragmente de margine, decorate pe fața interioară cu „S"-uri înlănțuite, flancate de linii imprimate și, de asemenea, câteva fragmente, ornamentate tot prin imprimare cu pieptenul, ce par a proveni de la piciorul vasului; slip brun-cenușiu cu reflexe roșiatice (ardere secundară?); pastă fină cu nisip (fig. 7/11 a–b). – *Cuțit* de fier; două găuri de nit pe placa mânerului; relativ bine conservat; lung. 14,6 cm, din care lama 9,2 cm (fig. 7/7). – *Cuțit* de fier; se păstrează placa mânerului pe care se văd două nituri; lama lipsește; muchiile sunt ușor îngroșate; lung. 8,3 cm (fig. 7/6). – Fragment de mâner de la un *cuțit* (de luptă?) de fier; se remarcă îngroșarea puternică a muchiei, decorată cu crestături transversale; două găuri de nit; lung. 4,5 cm (fig. 7/8).

Tumulul 7. Din datele avute la dispoziție rezultă că movila fusese deranjată. Numărul vaselor ceramice și al pieselor de metal provenite din acest tumul sugerează existența a cel puțin două morminte, unul înzestrat cu o pereche de fibule (fig. 8/9, 12), celălalt cu o singură fibulă (fig. 8/10). Fiecare va fi avut în inventar și o *strachină* invazată. Unul dintre defuncți a fost luptător (vârful de lance de la fig. 8/3). Ceramica de la fig. 8/6,11,13 are aceeași factură, deosebită de cea a străchinilor de la fig. 8/2, 4; pare a fi suferit o ardere secundară (ofrande?). Nici EM în fișe, nici TB nu precizează numărul mormintelor. TB remarcă faptul că fibulele nr. 219 și 220 (aici fig. 8/12, 9) zăceau „între bolovani, nefiind *in situ*", iar a treia fibulă, nr. 221 (aici fig. 8/10), s-a găsit în mantaua tumulului (TB n-a putut-o desena direct). Totuși, TB menționează următorul inventar pentru întreg tumulul: „vârf de lance de fier, fragment de pumnal (?) de fier, ciob de la o strachină și fragment de tablă de bronz cu gaură". În depozitul Muzeului Național se află următoarele piese ce poartă marcajul „T. 7": *Strachină* invazată cu caneluri oblice scurte pe umăr; slip brun la exterior, negricios în interior; nisip în pastă, restaurată cca 50%; diam. gurii 17 cm; diam. max. 20,3 cm; î. cca 8 cm (fig. 8/2) – *Strachină* invazată cu caneluri oblice pe umăr; slip brun-cenușiu în mare parte corodat; nisip și pietricele în pastă; restaurată cca 70%; diam. gurii 17,8 cm; diam. max. 20 cm; î. 5,5 cm (fig. 8/4). – Fragment de *strachină* cu buza lățită și profilată; brun-cărămiziu; fundul lipsește; diam. gurii. cca 15 cm; î. cca 4 cm (fig. 8/6). – Fragment din gâtul unei *căni* cu două torți desprinse din buză; suprafața netedă, brun-cărămizie. Dimensiuni mijlocii (fig. 8/13). – Fragmente provenind din gâtul unei *căni*, de dimensiuni mai mari decât precedenta; se văd urmele celor două torți, desprinse din buză; pe latul unui fragment de toartă se observă o semiperforație; un alt ciob este o proeminență apucătoare lată; apartenența tuturor acestor fragmente la același vas nu este sigură; culoare brun-cărămizie; suprafața netedă, slipul fiind corodat (fig. 11 a–f). – *Arc de fibulă* de fier cu înveliș supraturnat din bronz, decorat cu striuri, mai vizibile la capete; lung. pe coardă 6,8 cm (fig. 8/12,

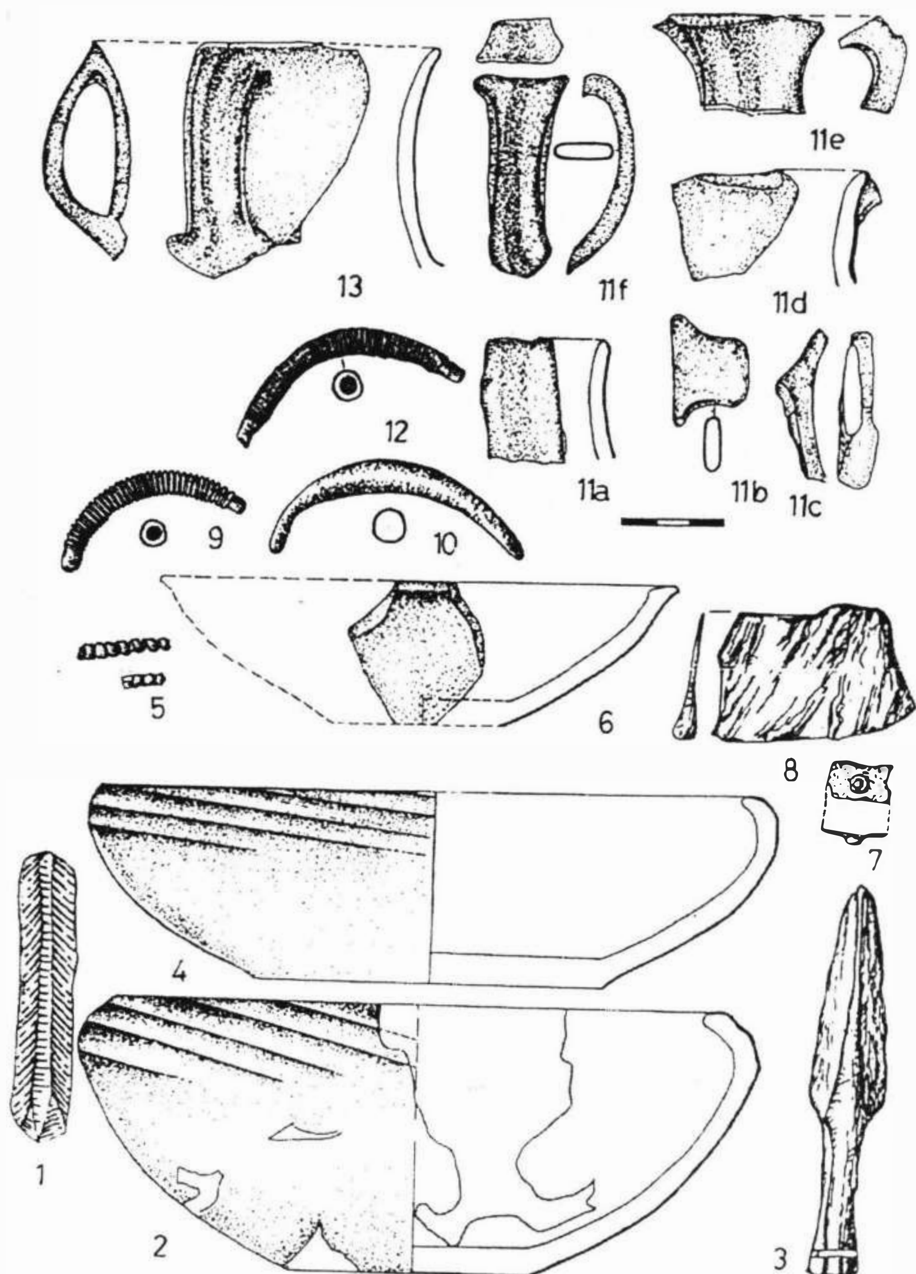

Fig. 8. Ostrovu Mare. T. 7; 2, 4, 6, 11, 13 ceramică; 3, 8 fier; 5, 7, 10 bronz; 9, 12 bronz cu miez de fier.

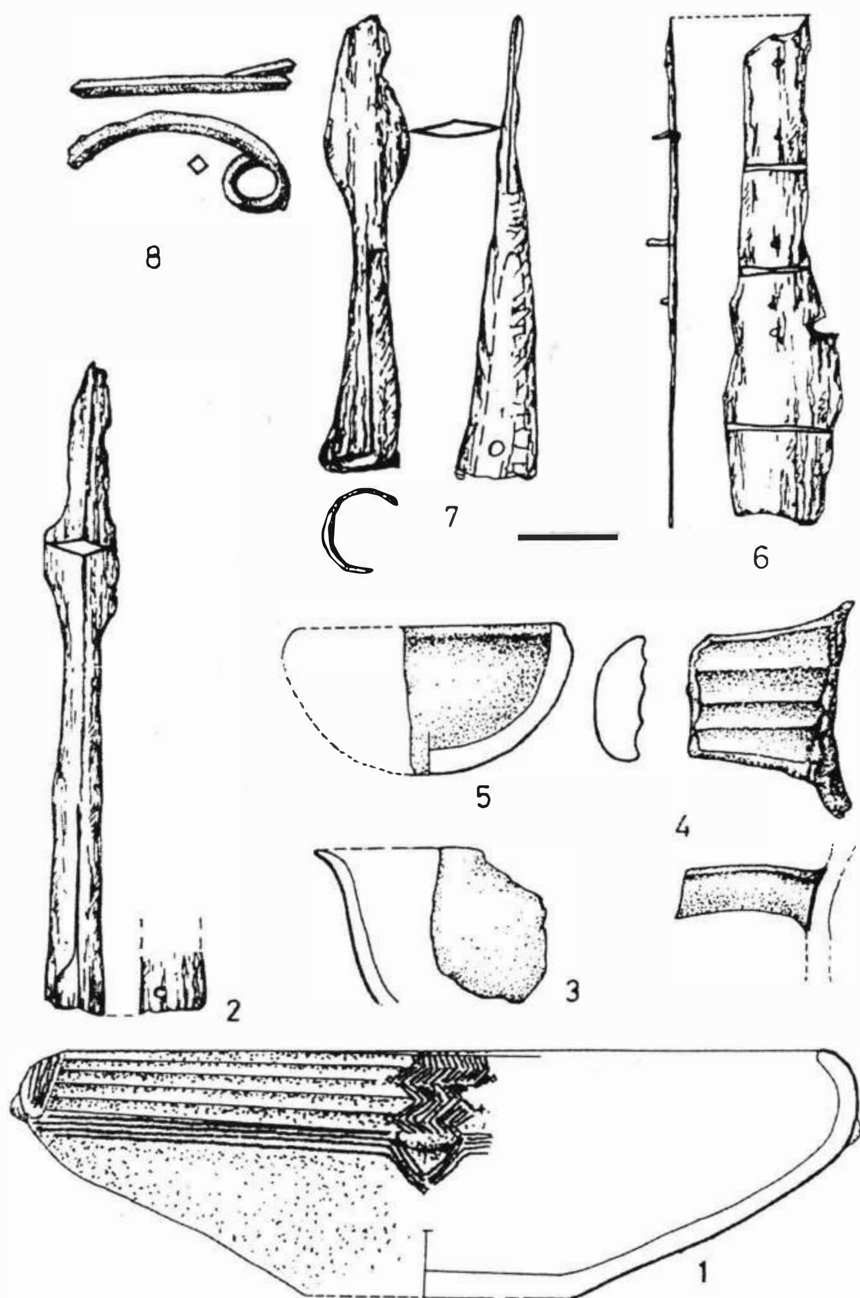

Fig. 9. Ostrovu Mare. T. 9, M. 1; M. 2. 6–8 M. 1; 1–5 M. 2; 1, 3–5 ceramică; 2, 6–8 fier.

după TB, nr. 219). – *Arc de fibulă* de fier cu înveliş supraturnat din bronz, decorat cu 34 de „coaste"; lung. pe coardă 5,5 cm (fig. 8/9, după TB, nr. 220). – *Arc de fibulă,* probabil de aceeaşi factură cu cele de la fig. 8/9 şi 8/12; dispărută; o reproducem după schiţa lui TB, nr. 221, care a copiat un desen al lui EM (fig. 8/10). În fişele EM se menţionează o fibulă asemănătoare, cu marcajul „T?"; lung. pe coardă 6,7 cm (fig. 12/11). – *Vârf de lance* de fier cu secţiunea frunzei romboidală; gaură de nit şi două striuri orizontale la baza tubului; dispărut; lung. 11,6 cm (fig. 8/3, după EM). – Fragment de *tablă* de bronz cu o proeminenţă găurită; lung.1,9 cm (fig. 8/7). – Două fragmente dintr-un lanţ spiralic din bandă subţire de bronz, de tip „*saltaleone*"; lung. 2,7 şi 1,3 cm; lat. benzii 0,3 cm (fig. 8/5). – Fragment de *tablă* de fier (?), îngroşată la margine; nu am identificat-o în depozitul Muzeului Naţional (fig. 8/8, după schiţă EM). – *Lamă de silex* cafeniu deschis; lung. 8,6 cm (fig. 8/1).

Tumulul 8. TB, citând perechea de fibule nr. 222–223 (aici fig. 6/9 şi 6/11), menţionează: „tumul deranjat", fără a mai aminti vre-un inventar. În fişele lui EM apare marcajul „T. 8". Se poate deduce că movila conţinea un *singur* mormânt cu următorul inventar: – *Cană* sau ceaşcă(?) de dimensini mijlocii, cu o toartă în bandă; brună la exterior, brun-cenuşie în interior; nisip în pastă; suprafaţă netedă; î. păstrată (fără fund) 11,5 cm (total probabil cca 15 cm) (fig. 6/10). – *Cană* de dimensiuni ceva mai mari decât precedenta; brun-cenuşie în interior şi la exterior; suprafaţa netezită, î. cca 18 cm (fig. 6/8). – *Fragment ceramic* de la un vas cu pereţii groşi pe faţa căruia se află un motiv decorativ în formă de triunghiuri, realizate prin imprimare cu pieptenul (fig. 6/7). – *Arc de fibulă* de fier cu înveliş supraturnat din bronz, decorat cu „coaste"; lung. pe coardă 5,85 cm (fig. 6/9, după TB, nr. 222). – *Arc de fibulă,* la fel ca cel de la fig. 6/9; lung. pe coardă 5,9 cm (fig. 6/11, după TB, nr. 223).

Tumulul 9. Conţinea cel puţin două morminte precum şi material marcat fără specificarea mormântului, fapt ce ar putea presupune fie un al treilea mormânt, fie provenienţa din manta.

M. 1. TB menţionează pe lângă fibula nr. 176 (aici fig. 9/8), un vârf de lance şi un cuţit, ambele din fier. – *Fibulă* de fier: se păstrează arcul cu secţiune rombică şi unul din resorturi; ruginită; lung. pe coardă 6,95 cm (fig. 9/8, după TB, nr. 176). – *Vârf de lance* de fier; secţiunea frunzei a fost iniţial romboidală; foarte ruginit; gaură de nit la baza tubului de înmănuşare; lung. 13,2 cm (fig. 9/7). – *Cuţit de luptă* de fier cu placă la mâner; se păstrează cea mai mare parte a mânerului, pe care se văd patru nituri plus o gaură de nit şi începutul lamei (aceasta din urmă pare a fi uşor curbată, iar muchia ei îngroşată; totuşi nu credem să fi fost un cuţit cu mânerul în formă de „T"); ruginit; lung. 14,9 cm din care mânerul cca. 9,5 cm (fig. 9/6).

M. 2. Singura piesă cu acest marcaj (la EM) este: – *bol* semisferic cu marginea uşor rotunjită spre interior; slipul corodat; brun-cărămiziu la exterior, brun-închis în interior; se păstrează cca 30%; diam. cca 7,5 cm; î. 4,4 cm (fig. 9/5).

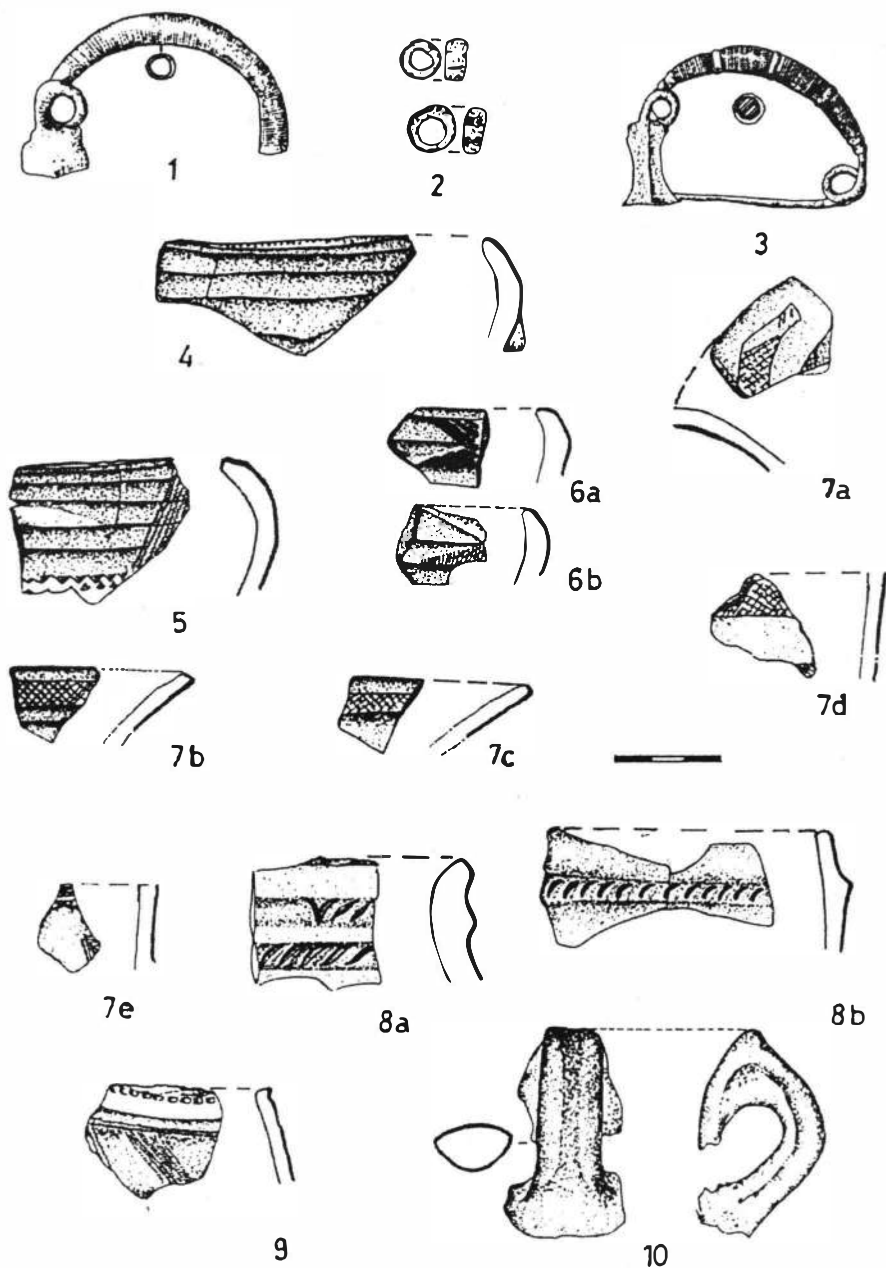

Fig. 10. Ostrovu Mare. T. 10, M. 1; T. 10 – manta; 1–4 T. 10; 5–10 T. 10 – manta; 4–10 ceramică; 1, 3 bronz cu miez de fier; 2 sticlă.

Următoarele piese au marcajul, la EM „T. 9”:– Mai multe fragmente ale unei *străchini* invazate mari cu patru proeminențe și cu marginea fațetată; decor imprimat cu pieptenul (un motiv din benzi în zig-zag, cu colțurile marcate de câte o împunsătură circulară, dispus pe fațete, alternează în dreptul proeminențelor; sub fațeta de jos o bandă orizontală alcătuită din patru linii care, în dreptul proeminențelor, formează un unghi al cărui vârf este marcat, de asemenea, cu o împunsătură circulară); slip brun-negricios cu pete roșcate, corodat pe alocuri; se păstrează cca 40%; diam. gurii cca 22 cm; diam. max. cca 25 cm; î. cca 7,2 cm (fig. 9/1). – Fragment de *castron* (?) cu buza ușor răsfrântă; slip brun-deschis la exterior, corodat în interior (fig. 9/3). – Fragment de toartă lată, străbătută de patru caneluri longitudinale, de la o *cană* de dimensiuni mari (fig. 9/4). – *Vârf de lance* de fier; foarte ruginit; gaură de nit la baza tubului de înmănușare; secțiunea frunzei romboidală; lung. 19,4 cm (fig. 9/2).

Tumulul 10. După TB (nr. 174, 175) T. 10 conține un singur mormânt. În Muzeul Național s-a găsit un pachet purtând marcajul „T. 10, manta” (fragmentele de strachină poartă marcajul „T. 10, M. 1”), care conținea numai cioburi de la diferite vase de epocă Basarabi. Cu excepția acestora din urmă, nici una din piesele amintite de TB n-au putut fi găsite în depozitul muzeului. Ținând seama de aceste date nu considerăm exclus ca movila să fi conținut și un al doilea mormânt și ca o parte din materialele aflate în Muzeul Național, marcate cu „T. ?”să fi provenit și din acest tumul.

M. 1. TB menționează: „Schelet; pereche de fibule pe pântece. Context: spadă; vârf de lance; fragment de cuțit; perlă de sticlă neagră; rolă spiralică („saltaleone”). În fișele lui EM nu am identificat decât perla de sticlă și un ciob dintr-o strachină. – *Strachină* invazată cu fațete orizontale pe umăr și cu patru proeminențe; slip negricios în pastă; se păstrează câteva fragmente de margine; nedecorată; diam. gurii cca 20 cm (fig. 10/4). – *Fibulă* de bronz (așa rezultă din desenul lui TB, nr. 184) cu arcul brăzdat de striuri alternând cu „coaste” dispuse transvesal, cu două resorturi și cu portagrafa în formă de clepsidră, străbătută de o nervură verticală; întreagă; bine conservată; lung. max. pe coardă 7,05 cm (după desenul TB); dispărută; faptul că TB nu dă dimensiunile piesei ne face să credem că nu a văzut-o (fig. 10/3, după TB, nr. 184). – *Fibulă* de bronz (?) cu arcul brăzdat de striuri transversale (nu se poate ști dacă miezul arcului nu va fi fost de fier fiind supraturnat cu bronz); se păstrează arcul, unul din resorturi și o parte din portagrafă ce va fi avut, desigur, formă de clepsidră; lung. max. pe coardă 7,65 cm, după desenul lui TB (aceeași observație ca în cazul fibulei de la fig. 10/3) (fig. 10/1, după TB, nr. 185). – *Mărgică* din „pastă sticloasă albastru-verzuie, cu ochi albaștri” (fișă EM); dispărută (fig. 10/2, după schiță EM).

Din mantaua T. 10, provin următoarele fragmente ceramice: – *Strachină* invazată, mare, cu fațete dispuse oblic; sub fațetele de jos se află o bandă constituită dintr-un motiv în zig-zag, realizat în pozitiv, obținut prin excizarea unor mici triunghiuri; fațetele sunt străbătute din loc în loc (probabil de patru ori) de câte o bandă dispusă oblic, realizată prin imprimare cu pieptenul; slip brun-închis; se

păstrează cinci fragmente sigure; diam. gurii cel puţin 25 cm (fig. 10/5). – Două mici cioburi din marginea unei *străchini* invazate cu faţete orizontale; decor imprimat cu pieptenul (fig. 10/6 a–b). – Cinci cioburi din marginea unei *străchini* evazate; decorul, realizat prin incizie, sugerează un motiv spiralo-meandric ce nu mai poate fi reconstituit; slip negricios în interior, brun la exterior; câteva pete roşietice indică o ardere incompletă (fig. 10/7 a–e). – Fragmente dintr-un *vas borcan* cu buza îngroşată şi crestată în afară, cu brâu crestat sub margine; brun-roşiatic; pietricele şi nisip în pastă (fig. 10/8 a–b). Ciob de *ceaşcă* mare (?) sau *cană* (?) cu decor imprimat cu pieptenul şi cu un şir de pătrăţele excizate; slip negricos la exterior, brun în interior (fig. 10/9). – Toartă cu creastă transversală de la o *ceaşcă* (?); nu pare a fi de tip Basarabi (probabil epoca bronzului) (fig. 10/10).

Tumulul 11. Nu s-a identificat nici un material care să poarte marcajul acestei movile. Este foarte probabil să nu fi conţinut morminte sau acestea să nu fi avut material conservabil.

Tumulul 12. Nu avem nici o informaţie asupra numărului mormintelor; judecând după numărul relativ mare de vase din acest tumul putem presupune că vor fi fost cel puţin două morminte. În Muzeul Naţional se află marcate cu „T12” următoarele piese: – *Strachină* invazată, mare, cu caneluri (faţetate) largi dispuse oblic, cu patru proeminenţe; pe una din caneluri se află un decor în zig-zag pozitiv, realizat prin excizarea unor mici suprafeţe triunghiulare; în dreptul proeminenţelor, benzi în zig-zag imprimate cu pieptenul; slip brun la exterior, negricios în interior; se păstrează mai ales fragmente din marginea şi umărul vasului; diam. gurii cca 27 cm (fig. 11/1 a–c). – *Strachină* invazată cu faţete dispuse uşor oblic; una din faţete este decorată cu romburi rezervate în pozitiv prin excizarea unor mici suprafeţe triunghiulare; sub faţete se află o bandă imprimată cu pieptenul şi care alcătuia probabil un unghi în dreptul proeminenţelor; slip brun-negricios; nisip şi pietricele în pastă; se păstrează câteva fragmente; diam. gurii cca 22 cm (fig. 11/2 a–f). – Cinci cioburi de margine de la una sau două *străchini* invazate de dimensiuni mijlocii; faţete orizontale şi proeminenţe; slip brun-închis la exterior, negricios în interior (fig. 11/3 a–c). – Două cioburi de margine de la o *strachină* invazată cu pereţii groşi, cu faţete orizontale pe umăr şi cu decor incizat; slip brun-închis (fig. 12/1 a–b). – Câteva cioburi mici de la o *ceşcuţă* pântecoasă sau *căniţă* (?); decor: şir de împunsături, linii imprimate cu pieptenul; ghirlande în dreptul proeminenţelor de pe pântecele vasului (?) şi triunghiuri haşurate prin incizie (fig. 12/2 a–g). – Fragment de toartă cu creastă longitudinală de la o *ceaşcă*, poate de la piesa din fig. 12/2 a–g (fig. 12/3). – Două fragmente de toartă lată, brăzdată de caneluri longitudinale, de la o *cană* sau de la o *ceaşcă* pântecoasă, de dimensiuni mijlocii (fig. 12/4–5).

Materialele provenind din necropola de la Ostrovu Mare, marcate de EM cu „T. ?” sau fără marcaj: Tub de înmănuşare de la un *vârf de lance* de fier; foarte ruginit; n-a fost găsit; lung. 8 cm (EM) (fig. 12/6, după schiţă EM). Tub de înmănuşare de la un *vârf de lance* (?) de fier; foarte ruginit; n-a fost găsit; lung. 8,3 cm (fig. 12/8, după schiţă EM). – Fragment de lamă şi de mâner ale unui *cuţit* de

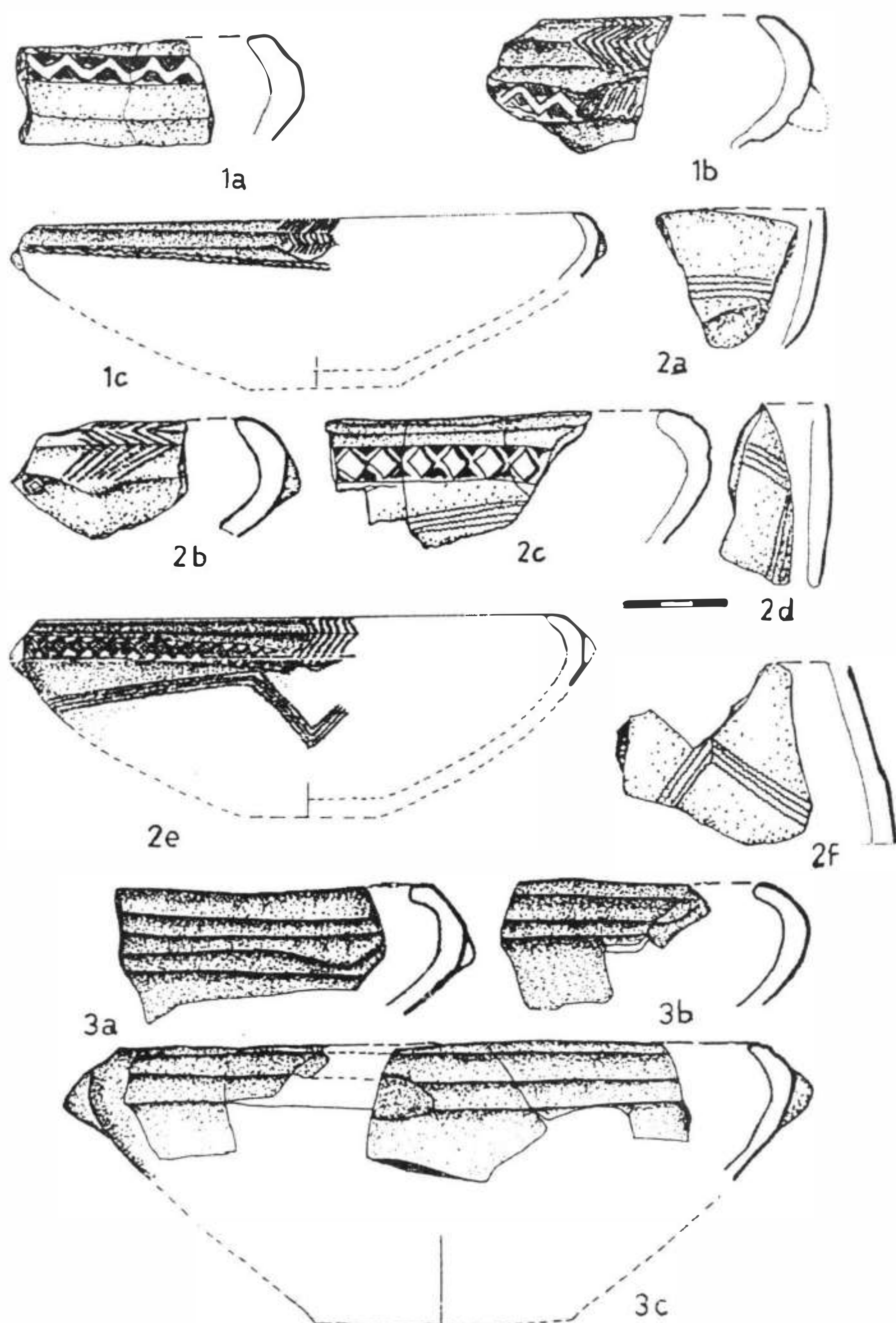

Fig. 11. Ostrovu Mare. T. 12.

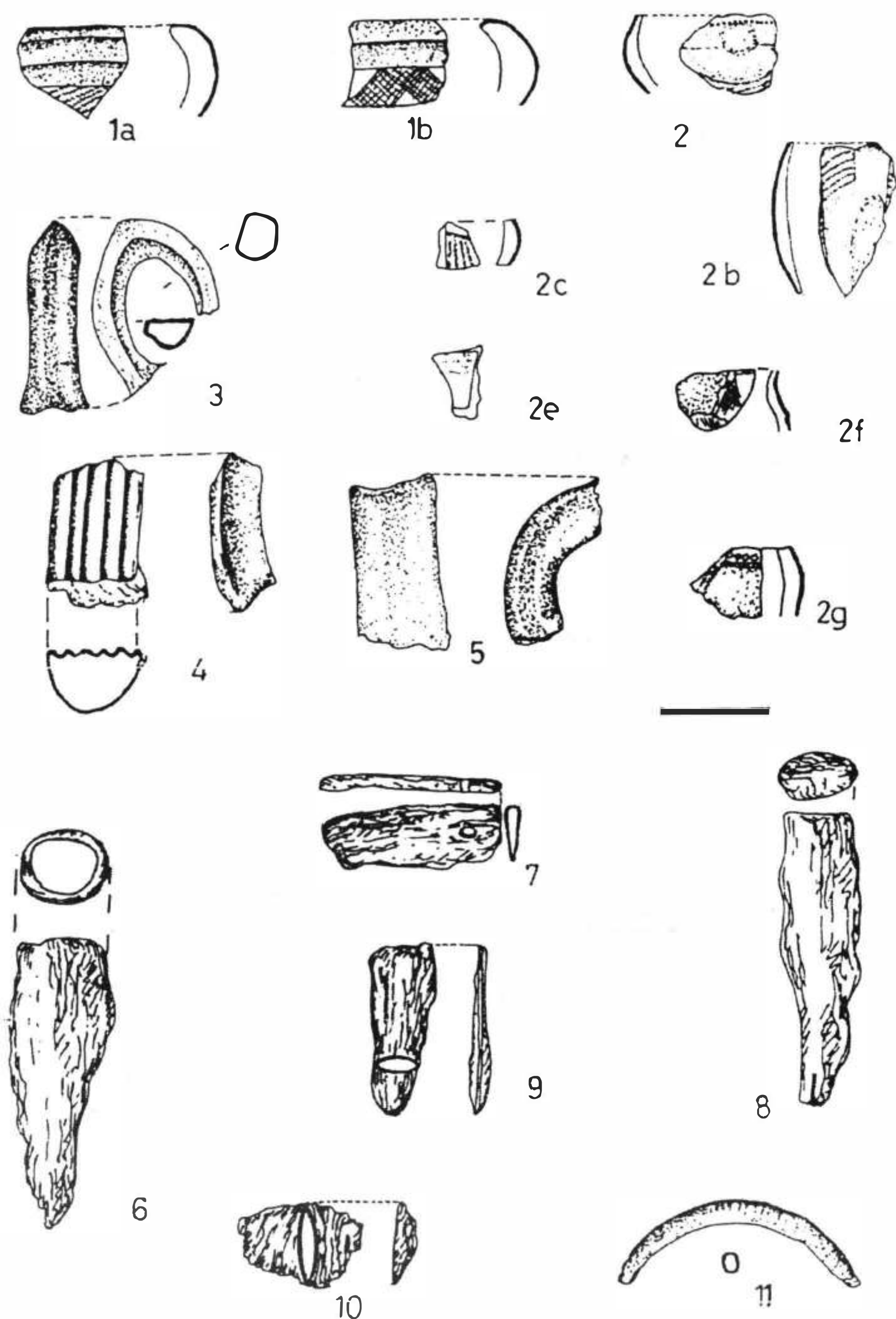

Fig. 12. Ostrovu Mare.„T. ?"; 1–5 ceramică; 6–10 fier; 11 bronz cu miez de fier.

fier; gaură de nit pe placa mânerului; n-a fost găsit; lung.5,1 cm (fig. 12/7, după schița EM). – Două fragmente de *bară* de fier; foarte ruginite; fără marcaj, care provin de la Ostrovu Mare; lung. 5 și, respectiv, 3,5 cm (fig.12/9,10). – *Arc de fibulă* de fier cu înveliș supraturnat de bronz, decorat cu striuri transversale, abia vizibile; poartă pe plic marcajul „T. 2, M. 2" și nici nu l-am identificat în ilustrația volumului PBF XIV, 1983, 6 al lui TB. Este foarte probabilă o eroare de marcaj pe plic (poate de reinventariere); pe fișa EM se află marcajul „T. ?"; lung. max. pe coardă 6,8 cm (fig. 12/11).

Se înțelege de la sine că orice analiză a necropolei mai sus descrise este relativată de sărăcia și, uneori, nesiguranța informației avute la dispoziție. Lipsesc date despre structura tumulilor, dispoziția lor în plan, orientarea și numărul exact al mormintelor și, nu la urmă, informații referitoare la repartiția inventarului pe morminte. Totuși, o încercare de sistematizare a datelor, atâtea câte sunt, se cuvine făcută.

Importanța deosebită a acestui mic grup de movile (se pare că au fost în total cel puțin 24 de tumuli) este – așa cum a observat recent A. Vulpe[3] – apartenența la o întinsă necropolă, alcătuită din cel puțin nouă grupări, majoritatea tumulare, ce se desfășoară în direcția S–N pe o lungime de aproape 15 km de-a lungul malului stâng al Dunării, pe teritoriul satelor Balta Verde și Gogoșu. Tumulii de pe Ostrovu Mare, săpați în 1975, constituie cea mai sudică grupare identificată până acum în zonă. Este probabil ca actualul ostrov să nu fi fost despărțit în antichitate printr-un braț al Dunării, așa cum este în prezent. Celelalte grupuri de morminte sunt (de la sud la nord)[4] : „Prundu Deiului" tot pe Ostrovu Mare[5], Balta Verde, punctele „Gura Blahniței, „Crângul lui Stângă", „Glod", „La Podișcă", „La Morminți", Gogoșu (tot punctul „La Morminți")[6] și „La Schelă", tot pe Ostrovu Mare, dar mai la nord[7].

[3] A. Vulpe, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstatzeit in Rumänien* (PBF VI, 9), München, 1990, p. 113 și urm.

[4] *Ibidem*, harta de la p. 114 (aici fig. 13).

[5] Stîngă, Drobeta 4, 1980, p. 117 și urm. (mai mulți tumuli din care s-a cercetat doar unul: cf. *idem*, Materiale 16 (Vaslui), 1982, p. 113.

[6] D. Berciu și E. Comșa, Materiale 2, 1956, p. 320 și urm.

[7] Despre descoperirile mai vechi de pe Ostrovu Mare în general: D. Berciu, *Morminte tumulare în Oltenia*, Memoriile Institutului de Arheologie Olteană 22, 1934, p. 12; Idem, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 163 și urm.; Idem, Materiale 1, 1953, p. 589 și urm. (Catalogul Muzeului Arheologic din Turnu-Severin); Berciu și Comșa, Materiale 2, 1956, p. 477. Deși se citează și săpături făcute de Muzeul din Turnu Severin, acestea n-au fost niciodată publicate; materialele citate în diverse lucrări de Berciu provin, majoritatea, din punctul „La Schelă", dar și din alte stațiuni de pe Ostrovu Mare, care n-au putut fi totdeauna identificate. Un repertoriu complet, însoțit de o hartă a descoperirilor de pe această insulă a Dunării n-a fost încă întocmit. Este vrednic de crezare că cioburile de tip Basarabi, ilustrate la Berciu și Comșa, *op. cit.*, p. 177, fig. 191, să provină din zona grupurilor de tumuli din partea sudică a ostrovului (cea prezentată în lucrarea de față și cea de la „Prundul Deiului"). O prezentare sumară a descoperirilor de tip Basarabi de pe Ostrovu Mare, mai recent, la G. Crăciunescu, Thraco-Dacica 16, 1995, p. 142 (nu sunt menționați tumulii săpați de Moscalu).

Tabelul

Asocierea inventarului funerar pentru fiecare

Tumul	Morm. nr.	Arme			Podoabe		
		Lance	Cuțit de luptă	Altele	Fibule	Brățări	Perlă
1	1		2 simple 1 „T"	1 vârf săgeată	1 bronz+Fe		
	2					5Fe+16 bronz	
	3				1 bronz+Fe		
	manta				1		
2	1		1				
	2	1	2(3?)	cuțitaș	1 bronz+Fe		
	3				2 bronz+Fe		
3	1	2	2		1 bronz+Fe	1	
4	1 ?	1		pensetă Fe			
5	1	1			1 bronz+Fe		
	2 ?						
6	1	1	1		1 Fe		
	2		2	cuțitaș	1 Fe		
7	1 +	1		tablă Fe	2 bronz+Fe		
	2			lamă silex	1 bronz+Fe		
8	1				2 bronz+Fe		
9	1	1	1		1 Fe		
	2						
„T 9"	1	1					
10	1				2 bronz		1
	2 ?						
11							
12	1 +						
	2 ?						
T?		2	1	bară fier	1 bronz+Fe		
Total		11	13		19	22	1

Având în vedere că necropola de la Gogoşu conține mormintele cele mai recente, aparținând Hallstatt-ului târziu, sec. VII–VI, a.Ch. şi că în gruparea de față abundă materialul de tip Basarabi, caracteristic pentru faza mijlocie a Hallstatt-ului carpato-dunărean, este plauzibil să considerăm, împreună cu A. Vulpe, această înşiruire de necropole ca oglindind, cel puțin în parte şi o succesiune cronologică[8].

[8] Vulpe. *op. cit.*, p. 120.

/

mormânt din necropola de la Ostrovu Mare

	Ceramică					Observații
Altele	Strachină invazată	Strachină evazată	Vas cu picior	Cană	Altele	
cute	1 decorată					
inel	1 decorată	1 fragment				
	2					
					bol	
	1					
	1 decorată					
inel	1 decorată 1				ciob Basarabi	
		1 decorată				
	1 decorată					
inel	1 decorată					
						fără inventar
pandantiv bronz	2					
	1 decorată		1 decorat			deranjat
tablă bronz	1			1	bol	deranjat
saltaleoni	1			1		
				2	ciob vas mare	
					bol	
	1 decorată			1 toartă cană	castron	fără marcaj
	1					
	2 decorate	1 decorată		1	vas/borcan	din manta
						fără inventar
	2 decorate			3 căni		
	2					
					cioburi atipice	fără marcaj
3 inele	23	3	1	9	3 boluri	

Pentru a ne face o idee despre structura tumulilor cercetați de E. Moscalu, observăm că movila săpată în 1978 la „Prundu Deiului" pare a fi fost construită în mod asemănător. Despre aceasta din urmă se spune că mantaua era construită dintr-o aglomerare de pietre de râu care, în vârful tumulului atingea grosimea de 40 cm și care se subția spre poale; grămada de bolovani fusese acoperită de un strat de pământ negru, gros de până la 15 cm, în care fuseseră antrenate și materiale de

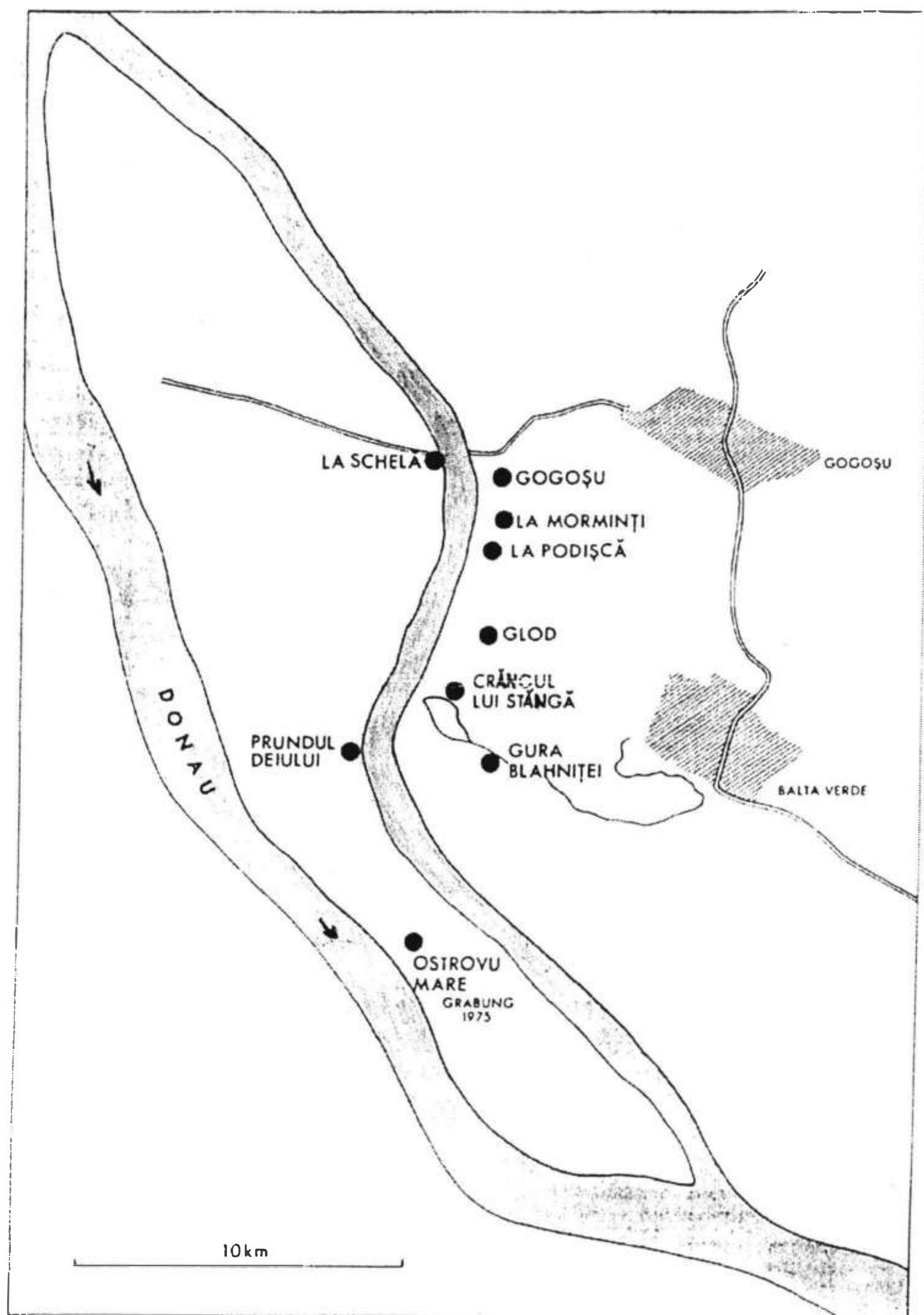

Fig.13. Grupurile funerare din zona Balta Verde – Gogoşu – Ostrovu Mare, după A. Vulpe.

epocă romană, desigur prin lucrările agricole[9]. Spre deosebire de tumulii de față, cel de la „Prundu Deiului" conținea doar un mormânt de incinerație cu oasele calcinate depuse direct pe solul galben-nisipos. Inventarul – o strachină invazată cu decor Basarabi, înrudită cu cele aici ilustrate, un cuțit de luptă cu mânerul în „T" și un cuțitaș[10] – apropie de asemenea mormântul de la „Prundu Deiului" de cele publicate în lucrarea de față. Tot așa, mai mulți tumuli din punctele „Glod", „La Podișcă" și, mai ales, „La Morminți" de la Balta Verde au o structură analoagă[11]. Trebuie însă amintit că în grupările de la Balta Verde apar și tumuli fără manta de pietre sau că stratul de pietre acoperea doar mormintele luate în parte; la Gogoșu tumulii aveau mantaua construită exclusiv din pământ[12]. Nici în necropla eponimă (Basarabi, jud. Dolj) tumulii nu aveau o manta compactă de bolovani, ci un acoperământ de pietre peste unele morminte[13]. Aceeași situație caracterizează și tumulii de pe Moldova Veche – „Ostrov–Grobila"[14].

Între numărul tumulilor și cel al mormintelor citate de E. Moscalu și cel constatat de noi pe baza inventarului avut la dispoziție este o contradicție evidentă: 12 tumuli cu 16 morminte (Moscalu); 11 tumuli cu cel puțin 18, probabil chiar 20–21 de morminte în lucrarea de față. Frecventele deranjamente menționate de Moscalu ar putea explica dificultatea întâmpinată de descoperitor în identificarea mormintelor (săpătura a fost făcută în condițiile meteo specifice toamnei târzii). Amintim însă că și la Balta Verde și Gogoșu multe schelete erau aproape sau chiar complet descompuse. Este evident că în cazul mormintelor fără inventar sau cu puține piese, localizarea lor nu va fi fost ușor de făcut. În această situație se va fi aflat T. 11 de pe urma căruia nu ne-a parvenit nici un obiect de inventar. În ceea ce privește numărul mormintelor în cadrul unui tumul, acesta nu depășește cifra trei; doi tumuli (T. 1 și 2) conțin sigur trei morminte, eventual și T. 6; doi tumuli (T. 7 și 9, poate și T. 5, 10, 12) două morminte, iar trei tumuli (T. 3, 4, 8) câte un singur mormânt. Prin aceasta grupul funerar de pe Ostrovu Mare – „1975" se apropie mai mult de gruparea de la Balta Verde – „La Morminți", deosebindu-se de situațiile constatate în grupările din punctele „Glod" și „La Podișcă", unde, în unii tumuli, s-au dezvelit șase până la opt morminte[15]. Și în necropola de la Basarabi cele mai multe movile conțin patru morminte[16].

[9] Stîngă. Drobeta 4, 1980. p. 117, fig. 1.

[10] *Ibidem*, fig. 2; cf. și Vulpe. *op. cit.*, p. 77. nr. 119A. pl. 41B.

[11] Berciu și Comșa. *op. cit.*. p. 390 și fig. 79. 104. 105–107. 121–123 (în această categorie se înscrie și T. 20 conținând material ceramic cu decor de tip Basarabi).

[12] *Ibidem*. loc. cit. și p. 406 și urm.

[13] Vl. Dumitrescu, Dacia 12. 1968, p.177 și urm.

[14] M. Gumă. *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București. 1993. p. 220 și 272; tumulii conțineau materiale cu decor specific culturii Basarabi. În aceeași lucrare se mai dau și alte informații despre obiceiurile de înmormântare în cultura Basarabi: cf. și recenzia cărții de către Vulpe. SCIVA 45. 1994, 2, p. 188 și urm.

[15] Vulpe, *op. cit.* (nota 3). p. 115.

[16] Dumitrescu. *op. cit.*, descrierea tumulilor.

În pofida condițiilor precare de informație putem obține totuşi o imagine, cât de cât aproape de realitate, asupra structurii sociale a necropolei de pe Ostrovu Mare. Cum rezultă din tabelul 2, cel puțin zece morminte sunt înzestrate cu arme, ceea ce presupune 50% morminte de luptători. Şase morminte conțin piese de port, fără arme; între acestea se remarcă pe departe M. 2 din T. 1 în care s-au aflat nu mai puțin de 21 de brățări de bronz şi de fier şi un inel de bronz. Astfel de inventare sunt considerate ca aparținând femeilor. În sfârşit două sau trei morminte ar avea doar ceramică, iar alte două sau poate mai multe ar fi fost lipsite de inventar conservabil.

Tabelul 2

Repartiția şi asocierea inventarului funerar în necropola de la Ostrovu Mare

Tumul	Mormânt	Arme			Podoabe			Ceramică			
		Lance	Cuțit	Altele	Fibula	Brățară	Altele	Strachină invazată	Strachină evazată	Cană	Altele
2	2	*	**(*)?	*	*			*			
1	1		***	*	*			*			
6	1	*	*		*			**			
9	1	*	*		*						
6	2	*	**		* ?			*			*
4	1	*						*			
7	1	*			** (?)			*		*	* bol
9	3 ?	*	**					*		*	*
5	1	*					*	*			
3	1		*		*			*			
2	1							*			
1	2					*X21	*	*	*		
2	3				**		*	**			
10	1				**		*	*			
8	1				**					**	*
1	3				*		**			*	
7	2				*			*		*	
10	2							*	*		* bol
9	2										*
12	2 ?							**		*	
5	2	Fără inventar									

Singurele arme sunt cuțitul de luptă (12 exemplare în şapte morminte) şi lancea (11 piese din care nouă în şapte morminte). Se remarcă prezența mai multor exemplare din acelaşi tip de armă în cadrul unui singur mormânt, fapt întâlnit şi în

necropola de la Basarabi[17]. Nu putem şti dacă starea fragmentară a majorităţii pieselor de armament se datorează proastei conservări în sol sau acestea au fost intenţionat îmbucătăţite, situaţie de asemenea constatată la Basarabi[18]. Prezenţa unui singur vârf de săgeată dovedeşte încă o dată că arcul n-a fost arma preferată la triburile din sud-vestul României sau, în orice caz, nu se obişnuia depunerea săgeţilor în morminte[19]. Piesa de port cel mai des întâlnită este fibula (în total 19 exemplare). Ea apare fie singură, fie în pereche, fiind depusă, în două cazuri, pe pântece. Şi pe Ostrovu Mare se confirmă observaţia făcută în tumulii de la Balta Verde că fibulele pereche se depuneau în mormintele considerate feminine, în timp ce în mormintele cu arme apare de regulă doar un singur exemplar[20]. În afara mormântului cu multe brăţări, în celelalte morminte mai apar câte un inel, un pandantiv, un lanţ spiralic („saltaleone") şi o mărgică din pastă sticloasă.

Ceramica, deşi prezentă în aproape toate mormintele, este redusă atât tipologic cât şi numeric. Forma predominantă este strachina invazată, de multe ori decorată cu motive specifice culturii Basarabi. S-au găsit în total 23 de exemplare, constituind cca 60% din inventarul ceramic, dar şi singura formă care, în unele cazuri, s-a putut restaura. Restul ceramicii, extrem de fragmentară, constă din cioburi din trei străchini evazate, trei boluri semisferice, 10 căni (mai ales bucăţi de toartă), un vas borcan şi, poate, o cupă cu picior („fructieră").

Strachina invazată este, din punct de vedere funcţional, piesa cea mai frecventă în toate grupările funerare din zona Balta Verde – Gogoşu. Câte un exemplar decorat apare doar la „Prundu Deiului" şi în T. 20 din grupul „La Morminţi". De remarcat raritatea acestei forme în necropola de la Basarabi, unde predomină strachina evazată sau cupa cu picior[21]. Aceste din urmă forme sunt prezente pe Ostrovu Mare doar prin câteva fragmente, provenind fie din morminte deranjate, fie din rambleul tumulului (v. T. 3, 6 şi 10). Celelalte forme ceramice sunt reprezentate exclusiv prin câteva cioburi, aşa încât nu putem cunoaşte semnificaţia lor în cadrul ceremonialului funerar.

Din această sumară analiză rezultă o piramidă socială, având în vârf primele două morminte din T. 1: M. 1, cu trei cuţite de luptă, arc, fibulă, cute şi o strachină decorată; şi M. 2, cu 21 de brăţări, inel, străchini decorate. Pare deci a fi conţinut mormântul unei căpetenii şi cel al soţiei lui. O situaţie similară este la Basarabi, unde, în vârful ierarhiei sociale pare a sta un mormânt de luptător (T. 3, M. 3) şi

[17] *Ibidem*, T. 2, M. 3; T. 3, M. 3.

[18] *Ibidem*, în T. 3, 4 şi 7; ilustrarea inventarelor funerare, grupate pe tumuli şi pe morminte, la Vulpe, Dacia 30, 1986, p. 52, nr. 9, fig. 1–3.

[19] Vulpe, *op. cit.* (nota 3), p. 15 şi urm.

[20] *Ibidem*, p. 117.

[21] Dumitrescu, *op. cit.*, p. 220. Cf. şi Moscalu, Oltenia. Studii şi Comunicări 3, 1981, p. 18.

unul de femeie (T. 5, M. 1)[22]. Tumulul în urmă citat de la Basarabi îşi găseşte o bună analogie din punct de vedere a inventarului tipic feminin în T. 5, M. 3 de pe Moldova Veche – „Ostrov – Groblia”[23]. La acelaşi nivel social se situează şi T. 2 de pe Ostrovu Mare: M. 2, luptător cu lance şi două sau trei cuţite de luptă, fibulă şi strachină decorată. Dacă presupunem un decalaj cronologic între aceşti doi tumuli (T. 1 şi 2), atunci defuncţii depuşi acolo ar putea fi consideraţi ca reprezentând pe conducătorii comunităţii respective, timp de două generaţii. Desigur, aceste remarci trebuie supuse cauţiunii. Cert este că gruparea de luptători din tumulii de pe Ostrovu Mare – „1975” era constituită din cel puţin trei purtători de lance (T. 4; T. 7 şi, probabil, T. 9, M. 1), trei luptători cu cuţitul (T. 1, M. 1; T. 2, M. 1; T. 3), iar alţi trei luptători aveau şi lance şi cuţit (T. 2, M. 2; T. 6, M. 1; T. 9, M. 1). Este de presupus că inventarul ultimelor trei morminte reflectă un statut social superior celorlalte şase.

Datarea necropolei de pe Ostrovu Mare – „1975” nu comportă dificultăţi. Apartenenţa la cultura Basarabi este asigurată de vasele cu decor specific, prezente în majoritatea tumulilor; excepţie face poate T. 7. În acesta din urmă s-au găsit totuşi fibule de acelaşi tip cu cel din celelalte morminte. Toate fibulele de pe Ostrovu Mare „1975” au portagrafa în formă de clepsidră şi două resorturi la capetele arcului. În 12 cazuri arcul de fier este supraturnat cu un înveliş de bronz, decorat cu striuri ori cu „coaste”; trei exemplare sunt numai din fier (T. 6 şi 9), iar două foarte probabil din bronz (T. 10). Respectivele tipuri de fibulă apar în toate grupurile de tumuli de la Balta Verde („Glod”, „La Podişcă”, „La Morminţi”) şi în tumulii de la Basarabi[24]; tipul lipseşte însă în gruparea „Gogoşu”. Tipologia şi aria de răspândire a acestui tip de fibule a fost studiată de T. Bader, care distinge patru variante[25]. În fapt, piesele de la Dunărea de Jos se disting în mare măsură de cele aflate la depărtări mai mari, precum Slovenia, Bosnia, Macedonia etc. şi ar putea face obiectul unui studiu aparte[26]. La lista lui Bader se mai adaugă câteva descoperiri recente: Moldova

[22] Analiza structurii sociale şi a periodizării necropolei de la Basarabi a fost făcută de Vulpe, Dacia 30, 1986, p. 52 şi urm., fiind apoi reluată în PBF, VI, 9 , 1990, (mai sus nota 3). p. 111. Autorul ia în consideraţie şi raportul între orientarea scheletelor şi inventarul lor, precum şi compararea acestor date cu situaţiile din grupurile tumulare de la Balta Verde (*ibidem*. p. 116). O analiză a necropolei de la Basarabi a fost efectuată şi de B. Teržan (*The Early Iron Age in Slovenian Styria*, Lublijana. 1990, p. 71 şi urm.), care nu ia în studiu şi orientarea mormintelor. Deşi lucrarea citată a apărut patru ani după cea a lui Vulpe, concluziile autorului român nu sunt menţionate. Cum era şi firesc încheierile sunt similare celor trase de Vulpe, atât în privinţa analizei sociale cât şi a cronologiei. La Teržan (*op. cit.*, p. 74. fig. 18) se prezintă, pe planul necropolei, în mod diferenţiat tumulii socotiţi a fi mai vechi faţă de cei propuşi a fi mai târzii. Astfel, T. 2–4. cei mai timpurii, se grupează aparent în centrul micii necropole, fapt ce credem că este semnificativ şi face plauzibilă împărţirea pe faze propusă de cei doi cercetători citaţi mai sus.

[23] Gumă. *op. cit.* (nota 14), p. 220 şi urm., pl. 94–103: inventarul celorlalţi tumuli de la Moldova Veche nu conţineau însă arme; au fost explorate şase movile, publicate însă doar patru: numărul total al tumulilor nu ne este cunoscut.

[24] Vulpe, Dacia 30, 1986. p. 53; idem, PBF, VI. 9, 1990, p. 112 şi urm.

[25] T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF XIV, 6, 1983. p. 77 şi urm.

[26] Cf. şi recenzia lui Vulpe la lucrarea lui Bader (Germania 65, 1987. p. 477 şi urm.) şi V. Sîrbu. P. Damian, E. Ciocea Safta, CCDJ 10, 1993, p. 208.

Veche, T. 5 şi 6 (în total trei exemplare, varianta fier cu înveliş de bronz)[27] şi Căscioarele, jud. Călăraşi (două exempare)[28]. Trebuie remarcat că pe Ostrovu Mare lipsesc fibulele cu placa piciorului triunghiulară sau în formă de scut beotic sau tipul Mravinca–Gogoşu, forme care apar însă în necropola mai târzie de la Gogoşu, dar şi în unele morminte de la Basarabi[29]. În cazul acestei din urmă necropole s-a dat importanţă prezenţei sau absenţei ceramicii cu decor specific culturii Basarabi, socotindu-se mormintele în al căror inventar s-a descoperit ceramică ornamentată ca fiind mai vechi, celelalte ca reprezentând o fază mai târzie[30]. În cazul de faţă această problemă nu se pune; întreg materialul lasă impresia unei unităţi cronologice, ea reflectând intervalul de timp a două sau cel mult trei generaţii. Dacă lucrurile stau aşa, atunci este foarte plauzibilă ipoteza lui Vulpe potrivit căreia grupurile de pe Ostrovu Mare („1975" şi „Prundu Deiului") şi grupul „Gura Blahniţei" de lângă Balta Verde ar alcătui cea mai veche fază în stratigrafia orizontală a necropolelor Ostrovu Mare – Balta Verde – Gogoşu[31].

Referitor la cronologia absolută a culturii Basarabi s-au emis păreri diferite, mai ales în ceea ce priveşte durata acestei culturi: Moscalu credea că respectiva cultură se dezvoltă începând cu al doilea sfert al sec. VIII, în tot sec. VII şi dăinuie până în sec. VI a.Chr., fiind astfel paralelă cu începutul grupului Ferigile[32]. Vulpe consideră data de început a cimitirului tumular de la Ferigile ca fiind până acum cel mai sigur criteriu pentru discutarea cronologiei culturii Basarabi. Şi anume, cea mai veche fază de la Ferigile derivă şi, prin urmare, succede sfârşitului culturii Basarabi. Cum, în privinţa datei de început a necropolei de la Ferigele autorul respectiv socoate greu de acceptat o datare post 650 a.Chr., rezultă că manifestările culturii Basarabi se sting în prima jumătate a sec. VII. Prin urmare, perioada de înflorire a acestei vaste culturi, a cărei arie de răspândire cuprinde două treimi din spaţiul carpato-dunărean, ar fi în principal sec. VIII a.Chr.[33] Dacă acceptăm această datare, necropola de pe Ostrovu Mare – „1975" se situează în sec. VIII a.Chr., fiind totodată printre cele mai timpurii descoperiri funerare în cadrul grupărilor tumulare din zona respectivă.

[27] Gumă, *op. cit.* (nota 14), p. 220 şi urm., pl. 100/1, 3; 102/15.

[28] Sîrbu, Damian, Ciocea Safta, *op. cit.* (nota 26), p. 207, fig. 4.1.2.

[29] Vulpe, PBF VI. 9, 1990, p. 112, 113 şi urm.

[30] *Ibidem*, p. 113.

[31] *Ibidem*, p. 120; cf. Dacia 30, 1986, p. 52

[32] Moscalu, *Ceramica traco-getică*, Bucureşti, 1983, p. 21 şi urm.; E. Moscalu, C. Beda, Thraco-Dacica 9, 1988, p. 26; V. Vasiliev, în V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizaţia dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuţii arheologice: Aşezarea fortificată de la Teleac*, Cluj, 1991, p. 120 şi urm. şi tabela de la p.128, crede că elementele Basarabi din Transilvania pot fi datate pe toată durata sec. VII. Alte păreri la D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 235 şi urm. şi la B. Hänsel, Thracia 3, 1974, p. 90 şi tabela de la p. 883. Ambii cuprind sec. VIII a.Chr. în evoluţia culturii Basarabi, neexcluzând continuarea ei şi în mare parte din secolul următor.

[33] Vulpe, PBF VI. 9, 1990, p. 109 şi în special p. 120.

DIE HÜGELNEKROPOLE AUF OSTROVU MARE

ZUSAMMENFASSUNG

Es werden die Beigaben der 12 Hügeln auf der Donauinsel Ostrovu Mare, Gem. Gogoşu, Jud. Mehedinţi veröffentlicht, die von E. Moscalu im November 1975 ausgegraben wurden. Leider ist die Dokumentation der Grabung (Pläne und Protokolle) verschollen, so daß die Wiederherstellung der Grabinventare auf Grund der Markierungen und der wenigen Angaben, welche uns zur Verfügung standen herausgearbeitet werden mußte. Obwohl der Zusammenhang der Inventare der einzelnen Gräber nicht immer mit Sicherheit bestimmt werden konnte, gehört diese kleine Hügelgruppe einem zwei oder drei Generationen dauernden Zeitabschnitt (vermutlich im 8. Jh. v. Chr.) innerhalb der Entwicklung der Basarabi-Kultur.

Die Hügelgruppe auf Ostrovu Mare stellt sehr wahrscheinlich die älteste Stufe in der Entwicklung einer großen Hügelnekropole dar, welche im Gelände der Dörfer Balta Verde und Gogoşu verbreitet ist (vgl. Anm. 3)

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

UN VÂRF DE SULIŢĂ DE OS DESCOPERIT ÎN LOCUIREA AURIGNACIANĂ DE LA BISTRICIOARA – LUTĂRIE (BAZINUL CEAHLĂU)

de ALEXANDRU PĂUNESCU

În aşezarea de la Bistricioara – Lutărie, situată în Bazinul Ceahlăului, s-a descoperit în nivelul I de locuire atribuit aurignacianului, un vârf de suliţă de os, unicul găsit până acum în teritoriul dintre Carpaţi şi Siret. El a fost datat la 24 760±170 B.P. (GrN – 11586).

Cunoscuta aşezare paleolitică din punctul Lutărie este situată pe terasa de circa 40 m a Bistriţei, mai precis în marginea est–nord-estică a actualului sat Bistricioara (com. Ceahlău, judeţul Neamţ). Din punct de vedere geomorfologic ea se găseşte la limita nordică a Bazinului Ceahlău (zis şi Răpciuni).

În urma săpăturilor efectuate în cele două puncte apropiate (I–II), în anii 1957–1958[1] şi 1980–1984[2], s-au identificat din punct de vedere stratigrafic şase niveluri de locuire paleolitică şi unul postpaleolitic (niv. VII cu puţine fragmente ceramice foarte corodate atribuite perioadei de tranziţie de la neolitic la bronz). Celelalte şase niveluri paleolitice (I–VI) aparţin paleoliticului superior, din care primul (cel inferior), gros de 0,20–0,35 m aflat spre mijlocul unui sediment loessoid (a cărui grosime totală variază între 0,50–1 m), aparţine aurignacianului aşa-zis mijlociu. Celelalte cinci niveluri (II–VI) conţin resturi de locuire atribuite gravetianului.

Din punct de vedere al evoluţiei aurignacianului în zona cursului mijlociu al Bistriţei şi îndeosebi în Bazinul Ceahlăului, se pare că locuirea nivelului I de la Bistricioara–Lutărie ar reprezenta cea de-a III-a atapă (probabilă).

Cu ocazia săpăturilor întreprinse în anul 1981, s-a descoperit în punctul II al aşezării, mai exact în caseta H, ca şi în cele adiacente, I, J, K şi L un mare complex de locuire cu vatră şi pete compacte cu cenuşă şi cărbuni mărunţi, având dimensiunile de 4,54x3,20 m. Ceea ce trebuie să reţinem este că în caseta I, în afara complexului amintit, care ocupa aici toată marginea estică a casetei (pe o lung. de circa 3,20 m.

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, Fl. Mogoşanu, Dacia, N. S. 10, 1966 p. 5–30 şi 36–47; Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 18 şi p. 126.

[2] Păunescu, SCIVA 31, 1980, 4, p. 530–536; idem, SCIVA 35, 1984, 3, p. 235–265; idem, L'Anthropologie 93, 1989, 1, p. 136–143.

SCIVA, tomul 47, nr. 2, Bucureşti, aprilie–iunie 1996, p. 191–197

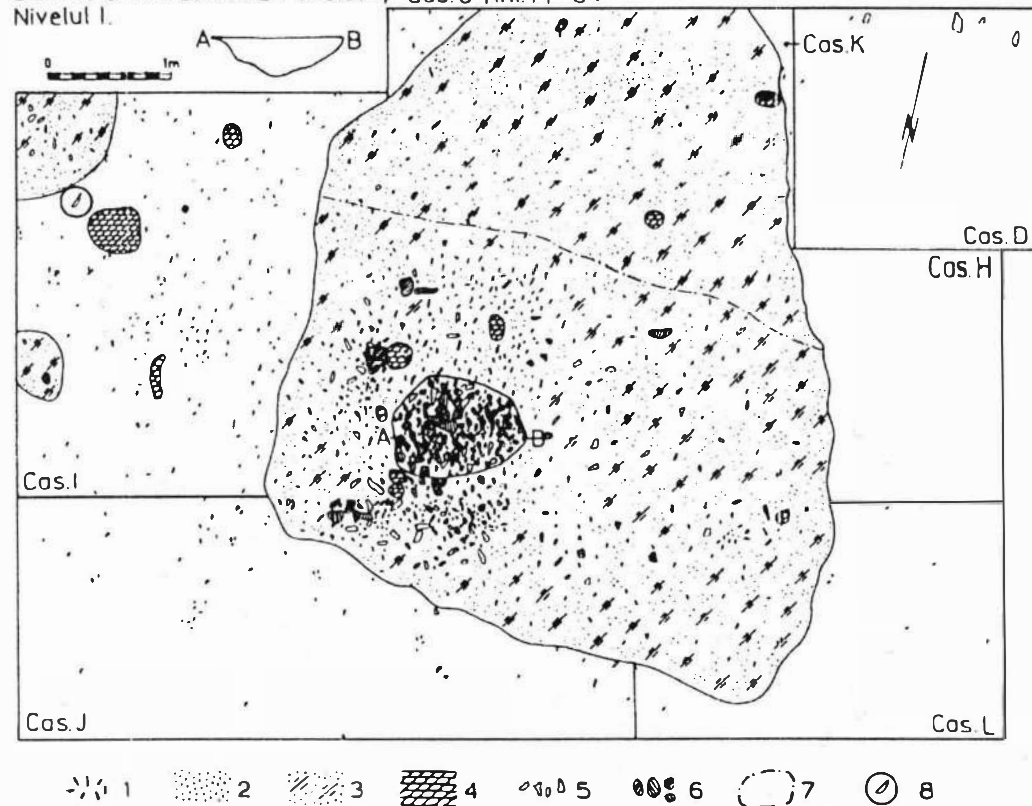

Fig. 1. Bistricioara–Lutărie, com. Ceahlău, jud. Neamț, punctul II. Nivelul 1 aurignacian. 1 obiecte litice; 2 bucăți mărunte de cărbune; 3 vatră (cu cărbune, cenușă și pământ ars); 4 pată compactă de pământ ars și cenușă sau groapă cu cărbuni, cenușă, cu sau fără oase pietre și obiecte litice; 5 oase, molari etc. de animale; 6 pietre (îndeosebi gresii nisipoase); 7 limitele complexului cu resturi osoase, obiecte litice, pete compacte de pământ ars, cenușă etc.; 8 poziția vârfului de suliță de os găsit la marginea sudică a caroului 1a al casetei I, între vatra din colțul de NV al casetei și pata compactă cu cenușă din apropiere. În marginea estică a casetei se întinde complexul de locuire care cuprinde părți din casetele H, J, K, L.

şi o lat. de aprox. 0,90 m), s-au observat mai multe pete compacte cu cenuşă, precum şi două vetre din care una mai mare, aflată în colţul nord-vestic al casetei (caroul 1a). Bogată în pământ ars şi cenuşă, această vatră, pe suprafaţa dezvelită (ea continuând atât în peretele nordic cât şi în cel vestic ai casetei) avea dimensiunile de aprox. 0,90x0,80 m şi o grosime de 4 cm. De pe suprafaţa ei s-au cules 9 piese litice şi 11 fragmente de oase arse. La circa 0,30 m S–SV de vatră s-a găsit o pată ovală, cu diametrele de circa 0,40 m, bogată în cenuşă. Este important de amintit că, spre margimea sudică a caroului 1a, mai precis între vatra descrisă şi această pată compactă cu cenuşă, s-a descoperit, între 1,90 şi 2 m adâncime, vârful de suliță din os care face obiectul acestei note (fig. 1)[3].

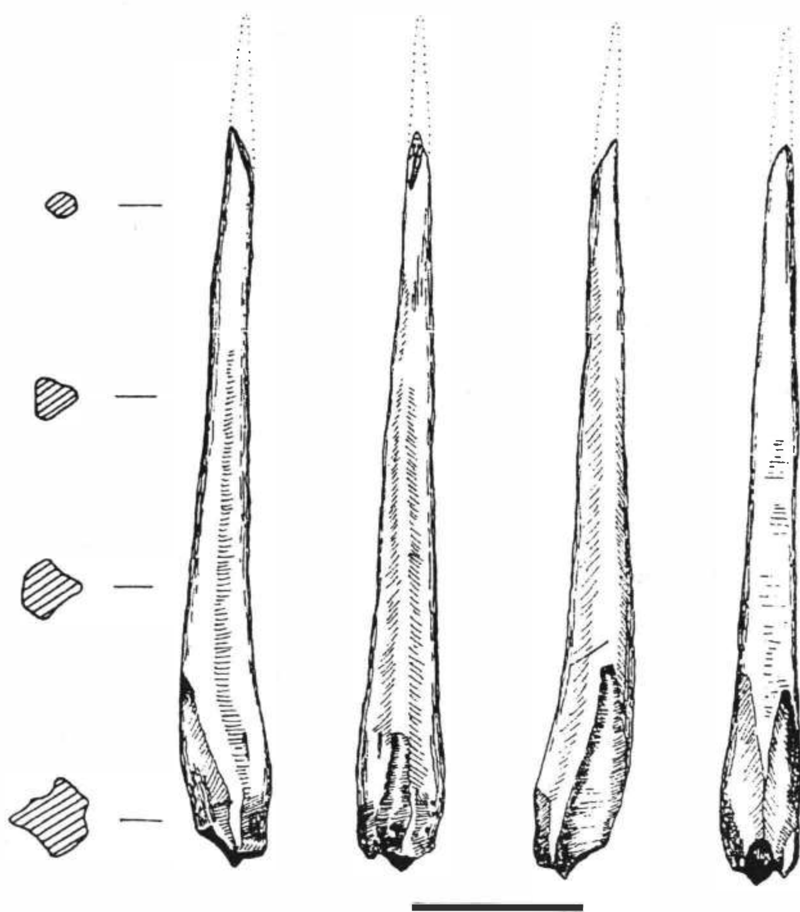

Fig. 2. Bistricioara–Lutărie. Vârful de suliță prelucrat din metapodiu lateral de cal (fețe, profil, secțiune) descoperit în nivelul I aurignacian (desene de C. Beldiman).

[3] Idem, *Paleoliticul şi Epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați şi Siret* I, 1995 (manuscris).

Acest vârf este lucrat dintr-un metapodiu lateral de cal. Extremitatea distală a osului, al cărui „buton" iniţial a fost foarte subţiat prin şlefuire, este ruptă din vechime. Spre deosebire de aceasta, extremitatea proximală, iniţial masivă, tuberoasă, a fost grosier amenajată, cu alte cuvinte îngustată prin înlăturarea cu ajutorul cuţitului de silex a câtorva desprinderi (aşchii de os). Marginile piesei sunt subparalele devenind convergente la extremitatea distală. Dimensiunile păstrate ale vârfului sunt: lung. max. = 12,8 cm, lat. max. = 1,3 cm şi gros. max = 1,2 cm. Este foarte posibil ca lungimea iniţială a vârfului să fi atins aprox. 15 cm (fig. 2).

După paleontologii Costin Rădulescu şi Petre Samson, metapodiul de cal din care a fost prelucrat vârful în discuţie aparţine lui *Equus transilvanicus*. De asemenea, este necesar să menţionăm că, pe lângă resturile de ecvide, s-au mai găsit, în complexele de locuire ale nivelului I aurignacian de la Bistricioara–Lutărie şi altele (oase, dentiţie), care, după aceiaşi specialişti, aparţin speciilor: *Bison priscus*, *Rangifer tarandus*, *Megaceros giganteus*, *Lepus* sp. şi *Vulpes vulpes*[4].

Vârful de os la care ne referim se poate încadra în tipul vârfurilor de suliţă cu baza sumar amenajată pentru a fi înmănuşată. Un tip de vârf asemănător s-a întâlnit, de altfel destul de sporadic, pe un spaţiu larg în aurignacianul din Europa, cum ar fi cel din Franţa (La Ferrassie în Dordogne, adăpostul Chasseur din Charente) sau Germania (Hohlenstein-Stadel în Württemberg)[5].

Din punct de vedere al cronologiei absolute, pentru nivelul I aurignacian de la Bistricioara–Lutărie, dispunem de patru date de radiocarbon din care una incorectă, două imprecise (datorită coeficientului de variaţie ± ce depăşeşte o mie de ani) şi una foarte posibil corectă. Aceasta din urmă ne indică vârsta de 24760 ± 170 B.P. (GrN–11586)[6].

În ceea ce priveşte teritoriul României este important de relevat faptul că până în prezent se cunosc în afara obiectului discutat încă opt vârfuri de os şi corn de ren folosite probabil ca vârfuri de suliţă şi mai puţin ca străpungătoare sau pumnale. În stare fragmentară ele au fost descoperite în locuiri considerate de descoperitori ca aurignaciene şi aflate fie în aşezări în aer liber, fie în peşteri. Astfel, în marea aşezare de la Mitoc–Malul Galben, situată pe cursul mijlociu al Prutului (jud. Botoşani), V. Chirica, M. Otte şi P. Haesaerts au găsit, în ultimele campanii de săpătură (1990–1992), în complexul de locuire aurignacian, două vârfuri din corn de ren cu baza simplă *(pointes de Mladec)*[7]. Pe baza datelor de C14 cunoscute, locuirea aurignaciană din această staţiune este cu cel puţin câteva mii de ani mai veche decât cea de la Bistricioara–Lutărie, ea fiind cuprinsă între circa 29 000 şi 32 000 ani B.P.

[4] Mulţumim şi pe această cale paleontologilor C. Rădulescu şi P. Samson pentru determinările făcute.

[5] Lucette Mons, în H. Comps-Fabrer (sub red.), *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique Paléolithique supérieur I: Sagaies 5. Fiche sagaie à base reccourcie*, Publications de l'Université de Provence, 1988, p. 1–9

[6] Păunescu, SCIVA 35, 1984, 3, p. 240. 248.

[7] V. Chirica, MemAntiq 20, 1995, p. 11–12. Aurignacianul de la Mitoc–Malul Galben a fost datat între 29410 ± 310 B. P. (GrN – 15454), 31850 ± 800 B. P. (GrN – 12637) şi 31100 ± 900 B. P. OxA – 1646); M. Otte şi V. Chirica, Préhistoire Européenne 3 (ian.), 1993, Liège, p. 55–66; P. Haesaerts, Préhistoire Européenne 3 (ian.), 1993, p. 67–70; informaţii suplimentare privind cele două vârfuri de suliţă le avem de la C. Beldiman, căruia îi aducem mulţumirile noastre.

Într-o altă așezare apropiată de stațiunea Malul Galben – este vorba de punctul Mitoc–Valea Izvorului sau Dealul Sărăturii –, Maria Bitiri-Ciortescu semnalează prezența, la adâncimea de 1,40 m, a unui fragment de vârf de os șlefuit la un capăt[8].

Deși stratigrafic nu se poate preciza nivelul din care provine, prin morfologia sa este foarte posibil ca acest vârf, folosit mai degrabă ca suliță și mai puțin ca străpungător, să aparțină nivelului II de locuire aurignaciană[9].

Alte cinci vârfuri au fost descoperite în locuirile aurignaciene din peșteri. Unul dintre acestea a fost semnalat de N. N. Moroșan în nivelul I, atribuit de el unui aurignacian post-mijlociu, identificat în mica peșteră Stânca Ripiceni. Este vorba, după cunoscutul cercetător, de un metacarpian (*stylet*) de cal folosit ca străpungător. Din păcate, acest obiect, ca de altfel întregul material litic și faunistic din această peșteră, s-a pierdut. Totuși, după fotografia prezentată (alte detalii privind morfologia piesei nu sunt date de N. N. Moroșan), nu excludem ipoteza ca el să reprezinte, ca și cel de la Bistricioara–Lutărie, un vârf de suliță a cărui extremitate distală a fost spartă din vechime[10].

Trei obiecte de os socotite de C. S. Nicolăescu-Plopșor ca vârfuri de suliță au fost descoperite în nivelul de locuire aurignaciană din Peștera Muierilor de la Baia de Fier (jud. Gorj)[11]. Ele au o secțiune ovală sau cvasirotundă, cu extremitățile proximale sparte din vechime. Dintre ele ne atrage atenția piesa cea mai bine păstrată, cu vârful ascuțit, având secțiunea cvasirotundă, găsită în nivelul aurignacian aflat la gura peșterii și asociat cu unele piese de silex[12].

[8] M. Bitiri, SCIV 16, 1965, 3, p. 436–441; M. Bitiri, M. Cârciumaru și P. Vasilescu, Hierasus. Anuar '78, Botoșani, 1979, p. 33–41; M. Bitiri și M. Cârciumaru, SCIVA 29, 1978, 4, p. 463–480. Autorii vorbesc de un *facies* de tip Mitoc, mai exact de un „*facies* cultural denticulat de tip Mitoc care face dovada diversificării musterianului în fazele târzii de dezvoltare și transformarea acestuia într-o industrie specifică de tip paleolitic superior local incipient": idem, SCIVA 32, 1981, 1, p. 3–19 și fig 2/1 (vârful de os este doar amintit fără a i se face o descriere detaliată); Bitiri-Ciortescu, SCIVA 38, 1987, 3, p. 207–223 și fig. 4/5. Autoarea mai face precizarea că acest *facies* cultural este de fapt un paleolitic superior vechi, evoluat dintr-un musterian bifacial local în care elementele tehnico-tipologice mai vechi supraviețuiesc alături de unelte devenite apoi specifice paleoliticului superior,

[9] Avându-se în vedere adâncimile la care s-au găsit numeroasele piese litice (până la circa 4 m), precum și poziția lor mai mult sau mai puțin concentrată, noi am încercat să stabilim, bineînțeles cu rezervă, pe temeiuri tehnico–tipologice, patina silexului etc., existența în această așezare a trei niveluri de locuire: niv. I (inferior) – musterian superior de tradiție acheuleană și debitaj Levallois; niv. II – aurignacian (probabil o etapă nu atât de timpurie a aurignacianului din zonă); niv. III – tardenoasian; s-au mai găsit și resturi de locuire aparținând fazei B a culturii Cucuteni. Vârful de os la care ne referim și care păstrează doar jumătatea distală are dimensiunile de: lung. = 5,1 cm. lat. max. = 0,9 cm și gros. max. = 0,7 cm.

[10] N. N. Moroșan, AIGR 19, 1938, p. 15 și pl. III/2.

[11] C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., Probleme de antropologie 1, 1954, p. 79, fig. 9; C. S. Nicolăescu-Plopșor, SCIV 7, 1956, 1–2, p. 26; J. Hahn, *Aurignacien das ältere Jungpaläolithikum in Mittel- und Osteuropa*. Fundamenta 9, Köln, 1977, p. 126 și pl. 152/1, 2, 6. O piesă care păstrează numai jumătatea distală are vârful ascuțit și secțiunea ovală (lung. = 5,6 cm, lat. max. = 1,2 cm, gros. max. = 0,7 cm); cea de-a doua este de asemenea șlefuită și reprezintă tot jumătatea distală având aceeași secțiune ovală (lung. = 6,7 cm, lat. max. = 1,9 cm, gros. max. = 1 cm).

[12] Acest vârf are dimensiunile: lung. 13,7 cm, lat. max. 1,3 cm, gros. max. = 1,2 cm. Obiectele litice de silex atribuite de descoperitori locuirii aurignaciene din această peșteră sunt destul de puține și constau din: lame neretușate, lame cu retușe de folosire, lame cu retușe denticulate, lamelă simplă.

În sfârşit, ultima piesă cunoscută a fost descoperită de către Henri Breuil şi Marton Roşka în anul 1924 în peştera Igriţa (sat Peştere, com. Aştileu, jud. Bihor). Într-un sondaj efectuat în interiorul vestibulului peşterii, ei au găsit la adâncimea de 0,32 m (sub o stalagmită) un fragment de vârf de os de urs, în secţiune ovală, pe care-l consideră vârf de suliţă sau străpungător. După Breuil, acest vârf, asociat cu cărbuni de lemn şi resturi osoase de *Ursus spelaeus*, ar aparţine primului nivel (cel superior) de locuire, atribuit, cu probabilitate, aurignacianului[13].

Din cele expuse, putem afirma că purtătorii culturii aurignaciene de pe teritoriul României au folosit, se pare, într-o mică măsură, ca arme de vânătoare sau chiar de apărare, vârfuri de suliţă, prelucrate fie din os, fie din corn de ren. Ceea ce este important să reţinem este faptul că vârful discutat, găsit în nivelul aurignacian de la Bistricioara–Lutărie este unicul descoperit până acum în locuirile aurignaco-gravetiene din spaţiul cuprins între Carpaţi şi Siret.

UNE POINTE DE SAGAIE EN OS DÉCOUVERTE DANS LA STATION AURIGNACIENNE DE BISTRICIOARA – LUTĂRIE (BASSIN DE CEAHLĂU)

RÉSUMÉ

Dans la niveau I aurignacien de la station bien connue de Bistricioara – Lutărie (commune de Ceahlău, jud. Neamţ) a été découverte dans la proximité d'un grand complexe d'habitat, plus exactement près d'un foyer, une pointe de sagaie travailée à partir d'un métacarpe latéral de cheval (*Equus transilvanicus*). La pointe s'est conservée presque entiérement, à l'exception d'une portion de l'extrêmité distale brisée dès l'époque préhistorique. Son extrêmité proximale a été aménagée d'une manière grossière, à savoir diminuée par l'écart de quelques écailles à l'aide d'un couteau de silex, afin que la pointe soit adaptée à la tige. Sur la foi des données C_{14}, la niveau I aurignacien de Bistricioara – Lutărie a été daté de 24 760±170 B. P. (GrN – 11586). On connaît encore huit autres pointes de sagaies en os ou en corne de renne découvertes dans les stations aurignaciennes de Roumanie (Mitoc – Malul Galben, Mitoc – Valea Izvorului, la grotte de Stânca Ripiceni, la grotte Peştera Minerilor, de Baia de Fier et la grotte d'Igriţa).

Bien qu'en état fragmentaire, ces pointes peuvent être interprétées par leur morphologie comme pointes de sagaie plutôt que perçoires ou poignards.

La pointe de sagaie en os de Bistricioara –Lutărie représente jusqu'à ce jour le seul exemplaire trouvé dans une station aurignaco-gravettienne située dans l'espace compris entre les Carpates et le Siret.

[13] M. Roska, Dacia I 1924, p. 308–311; idem, BSSC 2, 1925, 2, p. 184; idem, Repertorium, p. 140 şi fig. 163/6; H. Breuil, BSSC 2, 1925, 2, p. 208–212 şi fig. 13/6; Hahn, *op. cit.*, p. 128 şi pl. 159/4. Vârful care păstrează numai partea mezială are dimensiunile: lung. = 6,7 cm, lat. max. = 1,4 cm, gros. max. = 0,8 cm. Roska observă pe una dintre fețe o serie de impresiuni aliniate pe două rânduri paralele.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Bistricioara – Lutărie, comm. de Ceahlău, jud. Neamţ. Site II. Niveau I aurignacien. 1 industries lithiques, 2 petits morceaux de charbon; 3 foyer (avec charbon, cendre et terre brûlée): 4 tache compacte de terre brûlée et de cendre ou fosse à charbon, cendre avec ou sans os. pierres et industries lithiques; 5 os, molaires, etc. d'animaux; 6 pierres (notamment des grès sableux): 7 limites du complexe à restes osseux, industries lithiques, taches compactes de terre brûlée et de cendre etc.; 8 position de la pointe en os trouvée vers la limite méridionale du carré 1 a de la cassette I, entre le foyer du coin NO de la cassette et la tache compacte de cendre située dans la proximité. Vers la limite est de la cassette se situe le complexe d'habitat qui comprend des parties des cassettes H, J, K, L.

Fig. 2. Bistricioara –Lutărie. Pointe de sagaie travaillée à partir du métapode latéral d'un cheval (faces, profil, section), découverte dans la niveau I aurignacien (dessins exécutés par C. Beldiman).

SFINCŞI FUNERARI LA ALBURNUS MAIOR

de VASILE MOGA şi AUREL SÎNTIMBREAN

Apariţia la Alburnus Maior a doi sfincşi funerari prilejuieşte autorilor o discuţie asupra apariţiei şi semnificaţiei acestui motiv funerar în arta romană, cu specială privire asupra artei provinciale în general şi a celei din Dacia în mod special.

Subiectul prezentei note ne-a fost sugerat de apariţia la Alburnus Maior a două monumente cu caracter funerar.

Descoperirea se datorează lui Ioan Dumitraş din satul Corna (aparţinând de Roşia Montană), care a găsit pe un bot de deal, cu prilejul lucrărilor agricole, piesele de care ne ocupăm aici. Ele sunt cioplite în gresie tufitică (rocă provenind, probabil, din masivele Carpeni sau Orlea de pe teritoriul fostului centru roman de minerit aurifer). Locul respectiv fusese utilizat, în epoca romană, ca una dintre necropolele aşezării de la Alburnus, lucru dovedit de vestigiile apărute aici încă din 1765. Este vorba de un altar şi de o stelă funerară, monumente aflate actualmente în lapidariul din curtea E. M. Roşia Montană [1].

Iată, în continuare, descrierea pieselor care fac obiectul notei de faţă:

1. Sfinx funerar bine conservat, cu dimensiunile actuale de 38 x 25,5 x 10 cm, descoperit în primăvara anului 1994. Reprezintă un animal cu cap şi braţe de om, în poziţie uşor chircită. Faţa este rotundă, iar coafura sub forma unor meşe paralele. Braţele, ridicate din umăr, sunt terminate cu „mâini" care se sprijină pe un cap feminin cu fizionomie care degajă resemnarea. Fiara are şase mamele bine reliefate. Fig. 1/1 a–b.

2. Sfinx funerar fragmentar, asemănător cu precedentul, cu dimensiunile 22 x 15 x 9 cm, descoperit în acelaşi loc, dar în anul 1983, împreună cu suportul unei stele funerare, azi dispărut [2] (fig. 1/2).

Comparând exemplarele, suntem siguri că ne aflăm în faţa unor creaţii ale aceluiaşi meşter lapicid.

Cele două piese descrise mai sus sunt până acum singurele monumente de acest tip descoperite la Alburnus Maior. De aici se cunoşteau până acum numai lespezi funerare cu inscripţie, stele cu busturile decedaţilor în nişă cochiliformă, medalioane lucrate aparte, lei, postamente cu lei şi Gorgona-Medusa, acoperişuri de *aedicula* etc., păstrate în lapidariul local, la Abrud (încastrate în zidul bisericii Sf. Andrei) în muzeele din Alba Iulia, Turda etc. Toate au împodobit cândva necropolele din Alburnus Maior, centru minier calificat de V. Pârvan datorită bogăţiei sale drept „oraş californian de civilizaţie internaţională" [3].

[1] IDR III/3, 414, 419.
[2] A. Sîntimbrean, *Muzeul mineritului din Roşia Montană*, Bucureşti, 1989, p. 144, pl. 16.
[3] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1982, s. v. Alburnus Maior.

SCIVA, tomul 47, nr. 2, Bucureşti, aprilie–iunie 1996, p. 199–202

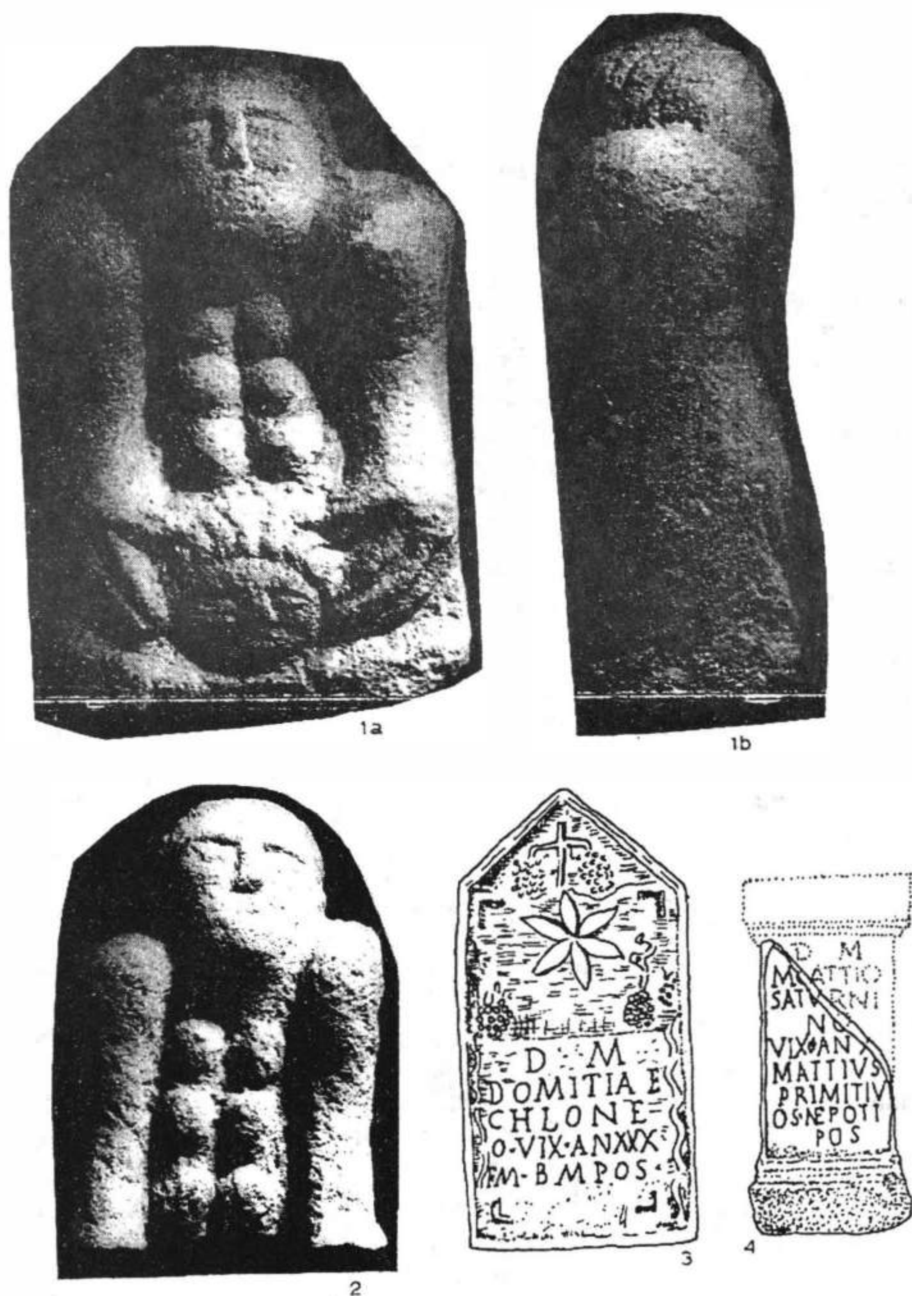

Fig. 1. Alburnus Maior (Roşia Montană, jud. Alba). 1, 2 sfincşi funerari; 3, 4 altar şi stelă funerară descoperite în 1765 (CIL III/3, 414, 419).

Monumentelor funerare li se adaugă numeroase descoperiri de monumente votive executate în aceeaşi rocă tufitică, toate constituind argumente suficiente pentru a susţine că aici existau, ca şi în alte locuri, ateliere de pietrari specializaţi, *officinae;* din păcate prezenţa acestora poate fi dovedită numai indirect.

Motivul sfinxului este destul de rar întâlnit în simbolistica funerară provincială. Din literatura de specialitate reiese că piese similare sunt cunoscute anterior la Apulum (9) şi în capitala Daciei (4, păstrate la Muzeul din Deva). De aceea credem că nu este lipsit de interes să discutăm mai jos problematica prezenţei sfinxului în arta romană, subiect de care s-a ocupat, dealtfel, magistral, şi savantul belgian M. Renard, într-un studiu publicat cu ani în urmă[4].

Apărut în Egipt şi în Orient ca simbol al dominaţiei, sfinxul a intrat în repertoriul funerar simbolizând imanenţa morţii, alături de lei, grifoni sau alte animale sălbatice, ţinând sub labe o victimă cu chip uman. Din această zonă a lumii antice, sfinxul s-a răspândit în arta greacă, unde apare în postura de conducător al defunctului spre Hades şi, mai ales, în aceea de păzitor al mormântului (ca şi leul, grifonul înaripat, Gorgona sau Sirenele). Prin intermediul grecilor, motivul de care ne ocupăm a pătruns în Italia. Aici însă, imaginea animalului este „umanizată", gestul său sugerând mai mult atingerea decât violenţa, cel reprezentat sub labele fiarei neopunând nici o rezistenţă; chipul lui sugerează, cum am remarcat la descrierea pieselor prezentate mai sus, resemnare, melancolie.

Din Italia, unde sfinxul pare să fi pătruns începând cu a doua jumătate a sec. IV a.Chr. şi unde apare pe monumente de piatră şi bronz datând din vremea primelor două dinastii imperiale, el s-a răspândit în câteva dintre provinciile romane occidentale precum Britannia, Belgica, Germania Superior, Raetia şi Noricum. În mod firesc, dată fiind originea sfinxului, el a rezistat şi în părţile orientale ale imperiului, fiind întâlnit printre monumentele funerare de la Efes şi pe pereţii unor sarcofage datate în sec. III–IV păstrate în Muzeul Naţional Libanez[5].

Din statistica monumentelor rezultă că cel mai mare număr de reprezentări de sfincşi pare să se cunoască din Dacia, oraşul Apulum aflându-se pe prima poziţie ca număr de piese.

Dacă asupra simbolisticii sfinxului toate interpretările concordă, cu privire la reprezentarea de sub „mâinile" fiarei au avut loc discuţii. Pornind de la o descoperire din Colchester (Britannia) şi de la cele din Noricum (Sankt Polten şi Wels), unii autori[6] văd în aceasta portrete ale defuncţilor. Alţii cred că reprezentarea poate fi, mai degrabă, o mască umană, deoarece nici unul dintre personaje nu pare a avea trăsături individualizate. O altă părere, la care ne raliem, ar fi aceea că reprezentările, mai ales cele feminine, pot să sugereze chipul Gorgonei–Meduza, asocierea ei ca simbol al morţii fiind des întâlnită în arta funerară în general şi în cea a Daciei în special[7], unde apare deseori pe sarcofage, postamente de monumente funerare (în asociere cu lei) etc.

[4] M. Renard. Apulum 7. 1968. 1. p. 273–306.

[5] *Ibidem*, p. 273–281.

[6] *Ibidem*, cu bibliografia de la notele 56–57, p. 300.

[7] D. Alicu şi A. Rusu, ActaMN 11, 1974, p. 93 sq.; L. Ţeposu Marinescu, BAR 128, 1982, p. 41 sq.

Ca şi cele mai multe motive funerare ale artei provinciale din Dacia, sfinxul pare să fi pătruns aici pe aceeaşi filieră occidentală – repartiţia topografică şi aria de difuziune stabilite de Renard[8] acoperind Britannia, Belgica, Germania Superior, Raetia, Noricum şi de aici numai Dacia intracarpatică.

Sfincşii de la Albumus Maior sunt, aşa cum am spus, executaţi de un lapicid localnic, ei putând fi puşi în legătură cu prezenţa unei unităţi militare, *numerus Maurorum Hisp*[9], detaşată în Munţii Apuseni cu misiunea supravegherii districtului aurifer. Dealtfel, acest motiv este cunoscut mai ales din locuri din care au existat în antichitate garnizoane romane şi de aici supoziţia că el a fost agreat în mediul militar.

Apariţia sfincşilor de această dată şi la Albumus Maior confirmă cu certitudine existenţa unei necropole lângă Tăul Cornii, necropolă ce va trebui să fie cercetată sistematic[10].

SPHINX FUNÉRAIRES À ALBURNUS MAIOR

RÉSUMÉ

Dans la nécropole (pas encore fouillée d'une manière systématique) d'Albumus Maior (Roşia Montană, dép. de Alba), centre minier romain, on a découvert, par hasard, deux sphinx funéraires. À l'occasion de leur publication, les auteurs discutent la symbolistique et la diffusion de ce motif funéraire dans l'art provincial romain. La conclusion qui se dégage est qu'il s'agit de tradition orientale, et il est arrivé en Dacie par la filière occidentale, en liaison avec les milieux militaires. Les pièces en discussion sont l'œuvre d'un artisan local.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Albumus Maior (Roşia Montană, dép. de Alba). 1, 2 sphinx funéraires; 3, 4 stèle funéraire et autel découverts en 1765 (CIL III/3, 414, 419).

[8] Renard, *op. cit.*, p. 303–306.
[9] I. I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 75, nr. 72.
[10] Cercetare preconizată pentru anul 1996.

CERAMICĂ ROMANĂ DE LA AMPELUM DECORATĂ ÎN TEHNICA BARBOTINEI

de ION T. LIPOVAN

La Ampelum, într-un cuptor de ars ceramică dezafectat din vechime, datat la mijlocul sec II p.Chr., au fost descoperite vase întregi rebutate şi fragmente decorate cu barbotină cărămizie şi albă. Ele constitue dovada fabricării aici a acestei specii ceramice.

Cercetările arheologice sistematice, precum şi descoperirile întâmplătoare din cuprinsul provinciei Dacia arată că în sec. II–III p.Chr. s-a desfăşurat aici o vie activitate de producţie în toate domeniile. În ateliere – *figlinae*[1] – meşterii olari realizau întregul repertoriu al ceramicii provinciale romane, de la modesta ceramică de uz casnic până la ceramica de lux – *terra sigillata*[2]. Olarii autohtoni, păstrători ai unor vechi tradiţii La Tène, îşi continuau şi ei activitatea, produsele lor, executate manual sau la roată fiind solicitate în mediul urban şi în mod deosebit în cel rural[3].

La Ampelum, într-un cuptor de olar dezafectat din vechime, care aparţinuse unui complex activ pe la mijlocul sec. II p.Chr.[4], a fost surprinsă, pe lângă alte multe alte obiecte ceramice, şi o gamă diversificată de vase şi fragmente. Dintre acestea ne-am propus să prezentăm în nota de faţă ceramica decorată în tehnica barbotinei[5]. Întregul lot de vase şi fragmente de acest tip provine de la piese rebutate.

Pentru realizarea acestei categorii de ceramică, în *figlina* ampelensă au fost utilizate argile cu calităţi plastice diferite. Unele vase au fost modelate dintr-o pastă de calitate bună, care după ardere a devenit de culoare cărămizie, având ca

[1] V. Christescu, *Viaţa economică a Daciei romane*, Piteşti, 1929, p. 58; Al. Ferenczi, ACMIT 1, 1926–1928 (Cluj 1929), p. 216–217; I Paulovics, *Dacia keleti határvonala*, Cluj, 1944, p. 83; I. Berciu, Apulum 3, 1949, p. 180–188; D. Popescu, *Cercetări arheologice din Transilvania*, Bucureşti, 1956, p. 117–147; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1960, p. 313; C. Pop, Z. Milea, ActaMN 2 1965, p. 200; D. Protase, St. Dănilă, Apulum 5, 1965, p. 557–561; Gh. Petre, SCIV 19, 1968, 1, p. 147–158; D. Tudor, OR[4], p. 74–92; O. Floca, St. Ferenczi, I. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1070, p. 14–112; Gh, Popilian, *Ceramica romană din Oltemia*, Craiova, 1076, p. 81–84; N. Gudea, ActaMP 4, 1980, p. 105–144; D. Benea, Potaissa 3, 1982, p. 22–40; I. T. Lipovan, AIIACluj 26, 1983–1984, p. 301–317.

[2] Christescu, *op. cit.*, p. 62–64; Gh. Popilian, Dacia, N.S. 16, 1972, p. 145–161; idem, *Ceramica romană din Oltenia*, p. 57–66; D. Isac, M. Rusu, Cl. Băluţă, Apulum 18, 1979, p. 237–239; D. Isac, N. Gudea, ActaMP 4, 1980, p. 196, 201; D. Isac, Apulum 19, 1981, p. 116–118, 121; idem, Potaissa 3, 1982, p. 68; Lipovan, *op. cit.*, p. 303; D. Isac, *Terra sigillata în Dacia romană* (rezumatul tezei de doctorat), Cluj, 1985, p. 18–24.

[3] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 144; M. Macrea, Dacia, N. S. 1, 1957, p. 206 şi urm; M. Macrea, M. Rusu, I. Winkler, Materiale 5, 1959, p. 457–458; D. Protase, *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, p. 188–194, fig. 2; idem, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 15–103; Gh. Bichir, SCIVA 17, 1966, 3, p. 506, cu bibliografia problemei; Macrea, *op. cit.*, p. 260; Floca, Ferenczi, Mărghitan, *op. cit.*, p. 67–74, cu bibliografia; D. Protase, *Riturile funerare la daci şi la romani*, Bucureşti, 1971, p. 83–120; Floca, Apulum 9, 1971, p. 268–269; E. Chirilă şi colab., *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 53–54; Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Câmpie*, Bucureşti, 1976, p. 14–57; Popilian, *op. cit.*, p. 131–138; Lipovan, *op. cit.*, p. 308–310; Crişan, *op. cit.*, p. 271

[4] Lipovan, *op. cit.*, p. 305–306.

[5] *Ibidem*, p. 306–307.

SCIVA, tomul 47, nr. 2, Bucureşti, aprilie–iunie 1996, p. 203–213

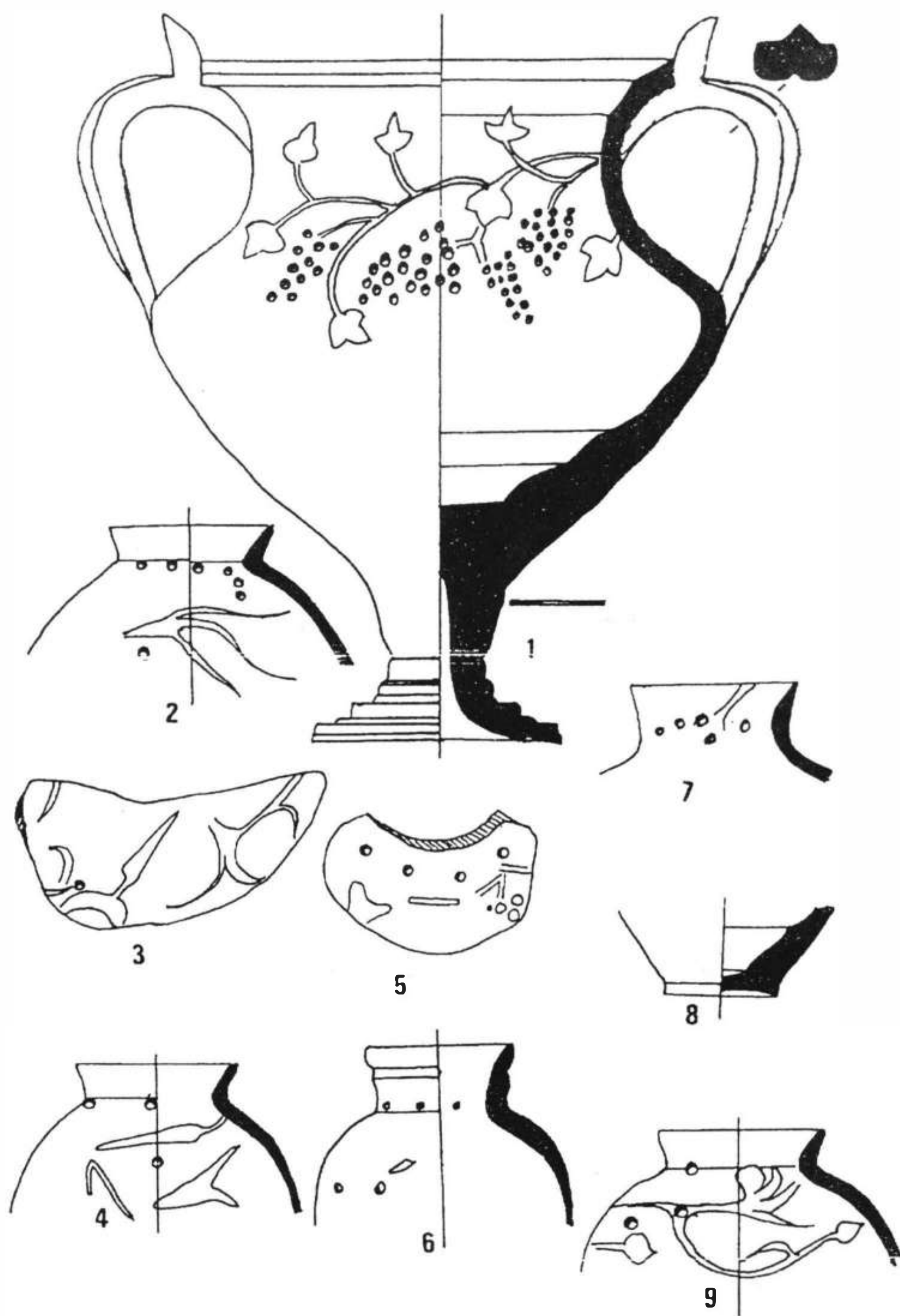

Fig. 1. Ampelum. 1 cupă–kantharos; 2 – 9 cănițe.

degresant nisip fin. Vasele au pereţii subţiri şi poartă ornamente executate cu o barbotină care după ardere are aceeaşi culoare cu vasul. O altă categorie de vase a fost modelată dintr-o pastă fină, omogenă şi densă, care după ardere a primit o culoare mai deschisă, roz-gălbuie, având un conţinut mai mare de argilă albă, caolin, şi de aceea prezintă o densitate mai mare şi o rezonanţă metalică, decorul fiind realizat cu o barbotină de culoare alb-gălbuie. Ornamentaţia acoperă, de cele mai multe ori numai treimea superioară a vasului şi numai în cazuri rare toată suprafaţa. Uneori ornamentele cu barbotină [6] sunt însoţite de alte motive ornamentale realizate prin incizii sau caneluri.

Ornamentele identificate pe această categorie de ceramică realizată în *figlina* ampelensă sunt: *coarda de viţă de vie* cu frunze şi ciorchini [7] (fig. 1/1; 2/1–2), *frunze lanceolate* [8] (fig. 1/2–3) şi *solzi în relief* [9] (fig. 2/2–6; 3/1–3), dispuşi pe unul sau mai multe rânduri orizontale încadrate de mici proeminenţe circulare; *semilune* şi *buline* dispuse în treimea superioară a vasului, inclusiv pe torţi (fig. 4/1–3; 5/1–4) [10].

Pe nici unul dintre fragmentele descoperite aici sau pe vasele întregibile nu au fost găsite urme de *vernis*. Acest lucru dovedeşte că rebutarea vaselor s-a făcut înaintea operaţiunii de aplicare a vernisului sau că această operaţie nici nu se realiza, pentru că o bună parte dintre aceste vase, mai ales cele decorate cu barbotină de culoare cărămizie după ardere [11], urmau a fi glazurate [12] şi rebutarea s-a produs, cum spuneam, la prima ardere, în faza de „biscuit" [13], caracteristică tehnologiei de glazurare. Aşa s-ar explica şi friabilitatea pronunţată a unora dintre aceste vase. Este de menţionat că în acelaşi context a fost găsită şi ceramică rebutată aflată în faze mai avansate de execuţie ale tehnologiei de glazurare [14].

Vasele descoperite în cuptorul nr. II, aproape întregi, precum şi restaurarea grafică a altora ne-au permis identificarea unor forme pe care le vom prezenta în continuare, ţinând cont şi de culoarea ornamentaţiei [15].

A. Ceramică decorată cu barbotină cărămizie

1. *Cupă –kantharos* cu picior înalt (fig. 1/1) [16], din argilă fină, cărămizie, cu miezul parţial cenuşiu, corp bombat, picior înalt. Pe gât şi pe umăr are un decor format dintr-o coardă de viţă de vie cu frunze şi ciorchine. Diam. gurii 15 cm; diam. max. 18 cm; î. 21 cm; diam. torţii 8 cm.

[6] *Ibidem,* p. 306; Popilian, *op. cit.,* p. 51.
[7] Popilian, *op. cit.,* p. 51, pl. 18/218–221; Lipovan, *op. cit.,* p. 306.
[8] Popilian, *op. cit.,* p. 51.
[9] *Ibidem,* p. 51, pl. 20/240.
[10] *Ibidem.*
[11] Christescu, *op. cit.,* p. 70, pl. 3/5; Gh. Ştefan, SCIVA 9, 1958, 1, p. 61–62, fig. 5/1-4; Popilian, Dacia, N.S. 16, 1972, fig. 8/1; Chirilă şi colab., *op. cit.,* p. 40, pl. 31/4, 31/7; Gudea, ActaMN 10, 1973, p. 582, fig. 13/8, 10, 12; Popilian, *Ceramica romană din Oltenia,* p. 50–51, pl. 13/192–193, 18/210–222, 19/223, 233, 20/234–242; D. Alicu, A. Soroceanu, Potaisa 3, 1982, p. 59; Lipovan, *op. cit.,* p. 301–307.
[12] Lipovan, AIIACluj 26, 1983–1984, p. 301–309.
[13] Popilian, *op. cit.,* p. 51–52.
[14] Alicu, Soroceanu, *op. cit.,* p. 54; N. Balfet, N. Fauvet-Bethelot, S. Mouzon, *Pour la normalisation de la description des poteries,* Paris, 1983, p. 47.
[15] Materialele arheologice prezentate în această notă au fost donate de semnatarul ei Muzeului Naţional al Unirii din Alba Iulia.
[16] Lipovan, *op. cit.,* p. 306, pl. 9/1; Crişan, *Ceramica daco-getică,* Cluj, 1969, p. 89; P. Alexandrescu, Histria IV, Bucureşti, 1978, p. 88, fig. 579; Popilian, *op. cit.,* p. 51.

2. *Oală cu două torți* (fig. 2/1)[17], pastă fină cărămizie, două torţi bandate. Pe gât şi pe umăr are ca decor o coardă de viţă de vie cu frunze şi ciorchini. . Diam. gurii 14,5 cm; diam. max. 14,5 cm; î. 14 cm; diam. fundului 5 cm.

3. *Oală cu două torți* (fig. 2/1)[18], pastă fină cenuşie, aceleaşi formă şi decor cu precedenta, dar deformată la ardere şi de aceea rebutată. Constituie o dovadă a faptului că această categorie ceramică se realiza în figlina de la Ampelum.

4. *Oală cu două torți* (fig. 4/2) fragmentară, pastă fină cărămizie, decor în formă de semilune pe ambele feţe ale buzei şi mici proeminenţe pe gâtul vasului. Diam. gurii 14 cm.

5. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/2)[19] fragmentară, pastă fină cărămizie. Pe gât, un şir de proeminenţe, în zona umărului, coardă de viţă de vie cu frunze şi ciorchini. Diam. gurii 6,2 cm; diam. max. 10 cm.

6. *Căniță* (fig. 1/3) fragment, pastă fină cărămizie, pereţii subţiri şi friabili, decor frunze lanceolate. Dimensiuni 4 x 9 x 0,4 cm.

7 *Căniță* (fig. 1/2) fragment, pastă fină cărămizie, friabilă, decor mici proeminenţe şi frunze lanceolate. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 9 cm.

8. *Căniță* (fig. 1/9) fragment, pastă fină cărămizie friabilă, decor coardă de viţă de vie cu frunze şi ciorchini. Diam. gurii 5 cm.

9. *Căniță* (fig. 1/6) fragment, pastă fină cărămizie, miezul cenuşiu închis. La locul de inserţie a gâtului cu umărul mici proeminenţe rotunde, iar pe umăr boabe de strugure. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 8,5 cm.

10. *Căniță* (fig. 1/5) fragment, pastă fină cărămizie. Pe umăr un şir orizontal de mici proeminenţe şi un fragment de viţă de vie cu frunze şi ciorchine. Dimensiuni 7 x 3,3 x 0,3 cm.

11. *Căniță* (fig. 1/4) fragment, pastă fină cărămizie friabilă. Decor coardă de viţă de vie. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 10 cm.

12. *Căniță* (fig. 1/7) fragment, pastă fină cărămizie friabilă, decor coardă de viţă de vie cu ciorchini. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 10 cm.

13. *Căniță* (fig. 3/7) fragment, pastă fină cărămizie gălbuie, pe gâtul înalt incizii orizontale, iar pe umăr coardă de viţă de vie cu frunze şi ciorchini. Barbotina de culoare cărămizie gălbuie. Dimensiuni 7 x 8,2 x 0,4 cm.

14. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/6)[20], pastă fină cărămizie, între două şiruri orizontale de proeminenţe, un decor din trei rânduri de solzi în relief realizaţi cu barbotină. Toarta bandată, în lungul ei mici proeminenţe rotunde şi una mai mare în zona de prindere de buză. Diam. gurii 5,4 cm; diam. max. 9,8 cm; î. 10,3 cm; diam. fundului 3,9 cm.

[17] Lipovan, *op. cit.*, p. 306, pl. 9/2.
[18] *Ibidem*, pl. 9/4.
[19] *Ibidem*, p. 306, pl. 6/4.
[20] *Ibidem*, p. 306.

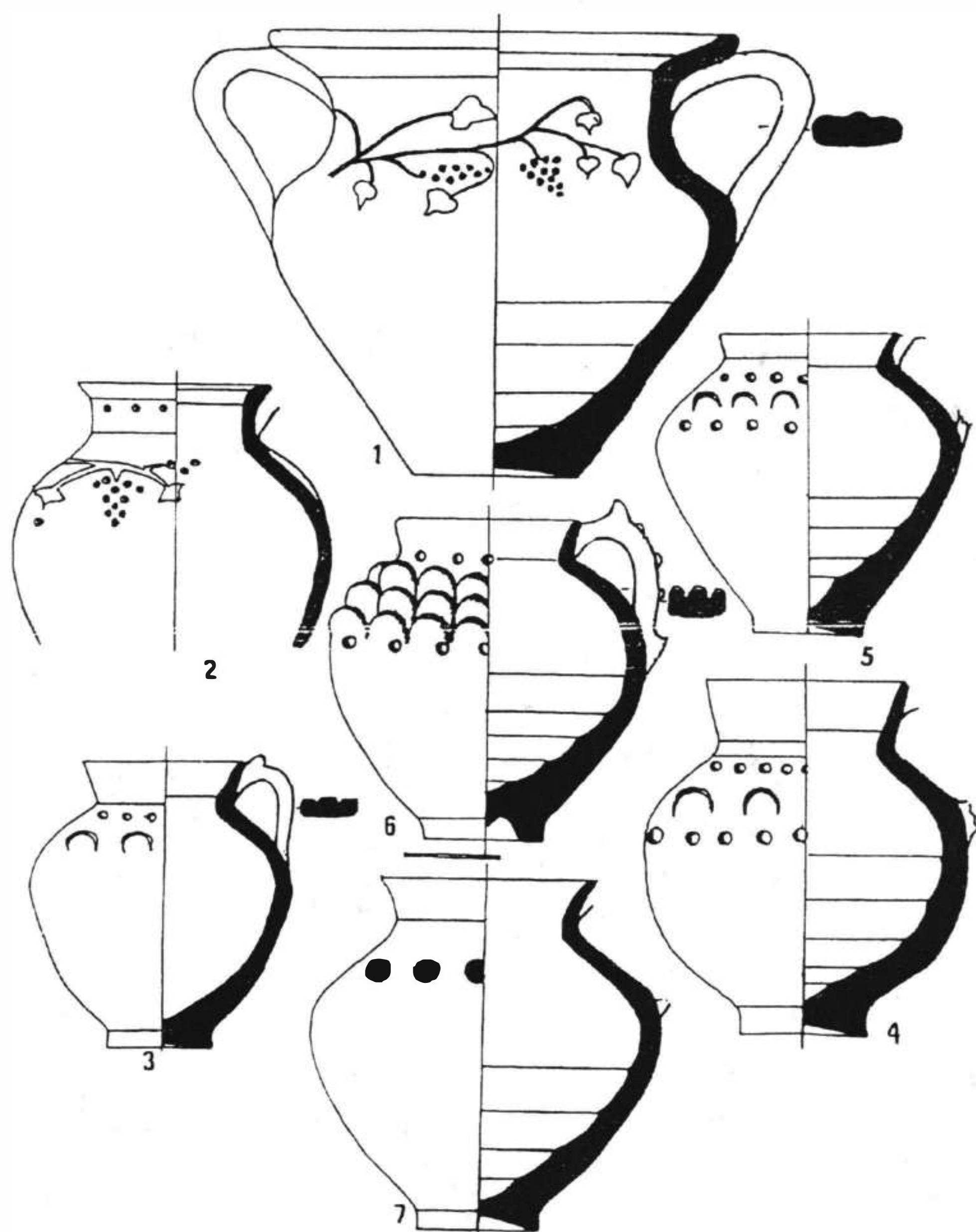

Fig. 2. Ampelum. 1 oală cu două torţi; 2–7 căniţe.

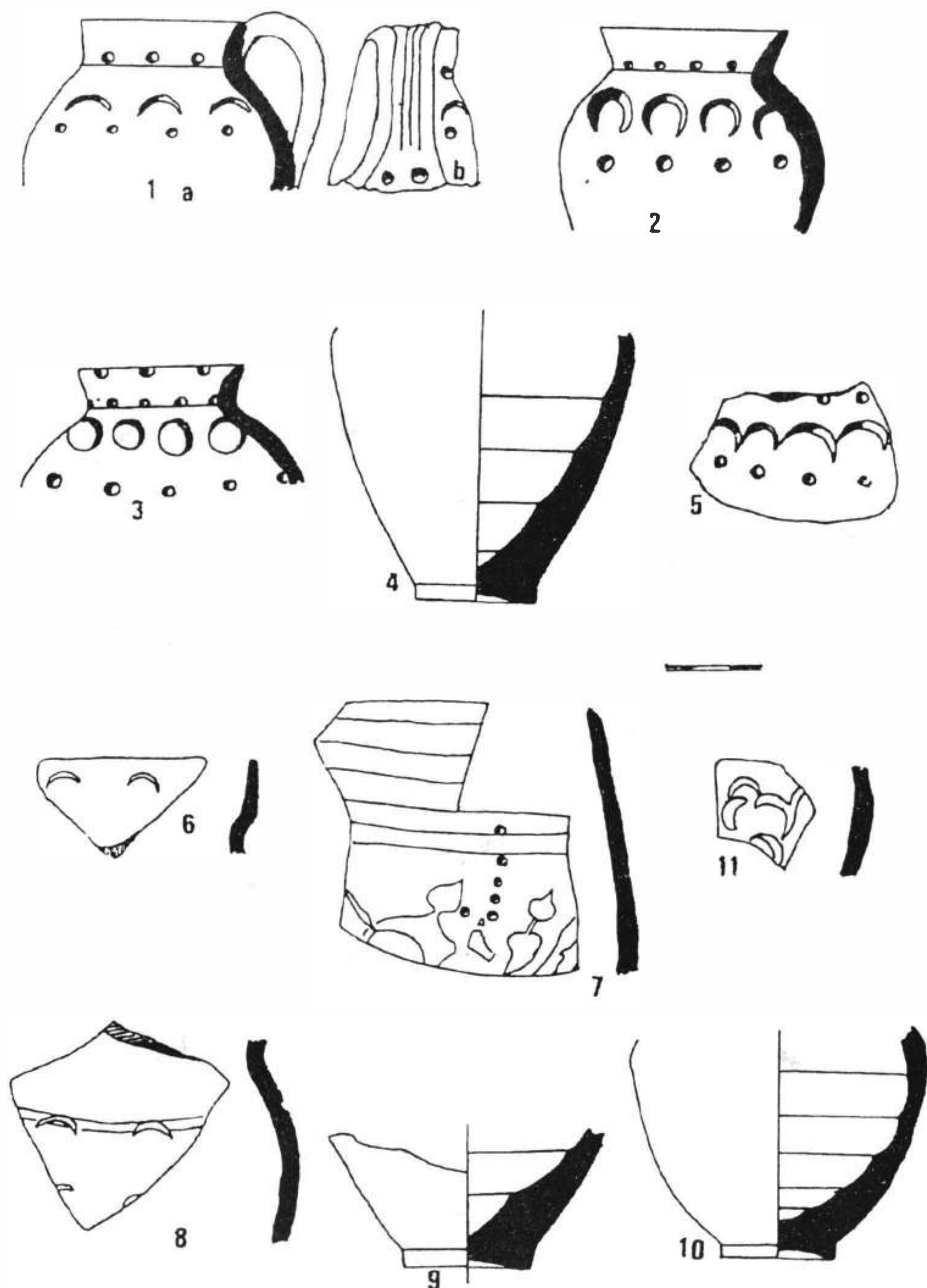

Fig. 3. Ampelum. 1–11 cănițe

15. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/3)[21] , pastă fină cărămizie gălbuie, pe umăr un şir de solzi în relief şi mici proeminenţe în zona de prindere la umăr. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 8,5 cm; î. 9,2 cm; diam. fundului 3,2 cm.

16. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/5)[23], pastă fină cărămizie gălbuie. Pe umăr, în zona gâtului, solzi în relief, încadraţi de două şiruri de mici proeminenţe. Diam. gurii 5,6 cm; diam. max. 9,5 cm; î. 9,5 cm; diam. fundului 3,5 cm.

17. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/4)[24], pastă fină cărămizie gălbuie. Pe umăr un şir orizontal de mici proeminenţe urmat de un şir de solzi în relief urmat de un şir de proeminenţe ceva mai mari situate pe diametrul maxim. Diam. gurii 6 cm; diam. max. 10 cm; î. 11,3 cm; diam. fundului 4 cm.

18. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/7)[25], pastă fină cărămizie gălbuie. Decor format de un şir orizontal de proeminenţe aplatizate. Diam. gurii 6,8 cm; diam. max. 11 cm; î. 11,2 cm; diam. fundului 3,7 cm.

19. *Căniță cu o toartă* (fig. 3/1 a–b) fragmentară, pastă fină cărămizie gălbuie. Decor, mici proeminenţe pe gât şi pe umăr care încadrează un şir orizontal de solzi în relief. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 8,5 cm.

20. *Căniță* (fig. 3/1 a–b) fragmentară, pastă fină cărămizie gălbuie. Decor, mici proeminenţe pe gât şi pe marginea umărului care încadrează un şir de solzi în relief Diam. gurii 6 cm; diam. max. 8 cm.

21. *Căniță* (fig. 3/2) fragment, pastă fină cărămizie gălbuie. Mici proeminenţe în şir orizontal încadrează un şir de solzi în relief. Dimensiuni 6,5 x 4 x 0,4 cm.

22. *Căniță* (fig. 3/3) fragment, pastă fină cărămizie gălbuie. Decor, mici proeminenţe pe buză, pe gât şi umăr, solzi executaţi în relief. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 9 cm.

23. *Căniță* (fig. 1/8) fragmentară, pastă fină cărămizie gălbuie, fund concav, are un mic umbo pe faţa exterioară. Diam. fundului 3,5 cm.

24. *Căniță* (fig. 3/10) fragmentară, pereţi şi fund, pastă fină cărămizie. Diam. fundului 3,5 cm.

25. *Căniță* (fig. 3/9) fragmentară, pereţi şi fund, pastă fină cărămizie gălbuie. Diam. fundului 3,7 cm.

[21] *Ibidem*, p. 306.
[22] *Ibidem*, p. 306, pl. 6/3.
[23] *Ibidem*, p. 306, pl. 9/3.
[24] *Ibidem*, p. 306, pl. 6/5.
[25] *Ibidem*, p. 306, pl. 6/6.

B. Ceramică decorată cu barbotină albă

1. *Urcior* (fig. 4/1)[25] fragmentar, pastă fină roză-cărămizie, buza canelată poartă un decor din mici proeminenţe ovale din barbotină albă, pe umăr are două rânduri de caneluri orizontale care încadrează un decor format din solzi şi proeminenţe ovale din barbotină albă. Diam. gurii 6 cm; diam. max. 21,5 cm.

2. *Cupă –kantharos* (fig. 5/1)[26] cu picior scurt şi talpă lată (?), fragment, pastă fină cărămizie nisipoasă. Decor în formă de semilune şi buline de barbotină albă, dispuse în rânduri orizontale pe toată suprafaţa vasului. Urme de la două torţi. Dimensiuni 10 x 12,5 x 0,9 cm.

3. *Cană cu două torţi* (fig. 4/3) fragmentară, pastă fină cărămizie. Decor buline din barbotină albă pe faţa exterioară a buzei. Diam. gurii 16 cm.

4. *Căniţă* (fig. 3/6) fragment, pastă fină cărămizie. Decor din mici semilune din barbotină albă. Dimensiuni 3 x 5 x 0,4 cm.

5. *Căniţă* (fig. 3/8) fragment, pastă fină cărămizie. Decor o canelură în zona umărului şi semilune din barbotină albă pe toată suprafaţa. Dimensiuni 6,5 x 6 x 0,5 cm.

6. *Vas* (?) (fig. 3/11) fragment de perete, pastă fină cărămizie. Decor mici semilune din barbotină albă. Dimensiuni 3 x 3 x 0,6 cm.

7. *Toartă* (fig. 5/2 a, b, c) fragmentată, pastă fină cărămizie bine arsă. Poartă lateral buline din barbotină albă. Poate să fi aparţinut unei cupe-kantharos.

8. *Toartă* (fig. 5/3 a–c) fragmentată, pastă fină cărămizie cenuşie, face parte din aceeaşi categorie cu precedenta. Decor format din S-uri aglomerate şi buline din barbotină albă.

9. *Toartă* (fig. 5/4) fragment, pastă fină cărămizie cenuşie, vitrificată. Decor simplu din incizii şi buline din barbotină albă.

10. *Toartă* (fig. 5/5) fragment, pastă fină cărămizie gălbuie. Provine de la un vas de talie mică, este de formă cilindrică, decorată cu o semilună din barbotină albă.

Se cuvine să reamintim că ceramica prezentată aici nu provine dintr-un strat de cultură, de la vase sparte în timpul utilizării, ci a fost surprinsă, cum am spus, într-un cuptor de ars ceramică desafectat, ce va fi fost activ la Ampelum pe la mijlocul sec. II p.Chr.[27], provenind de la diferite vase decorate cu barbotină şi rebutate în timpul realizării lor în *figlina* locală[28].

[26] Alexandrescu, *op. cit.*, p. 89, fig. 14; Lipovan, *op. cit.*, p. 306, pl. 6/7.
[27] Lipovan, *op. cit.*, p. 310.
[28] *Ibidem*, p. 303, 306.

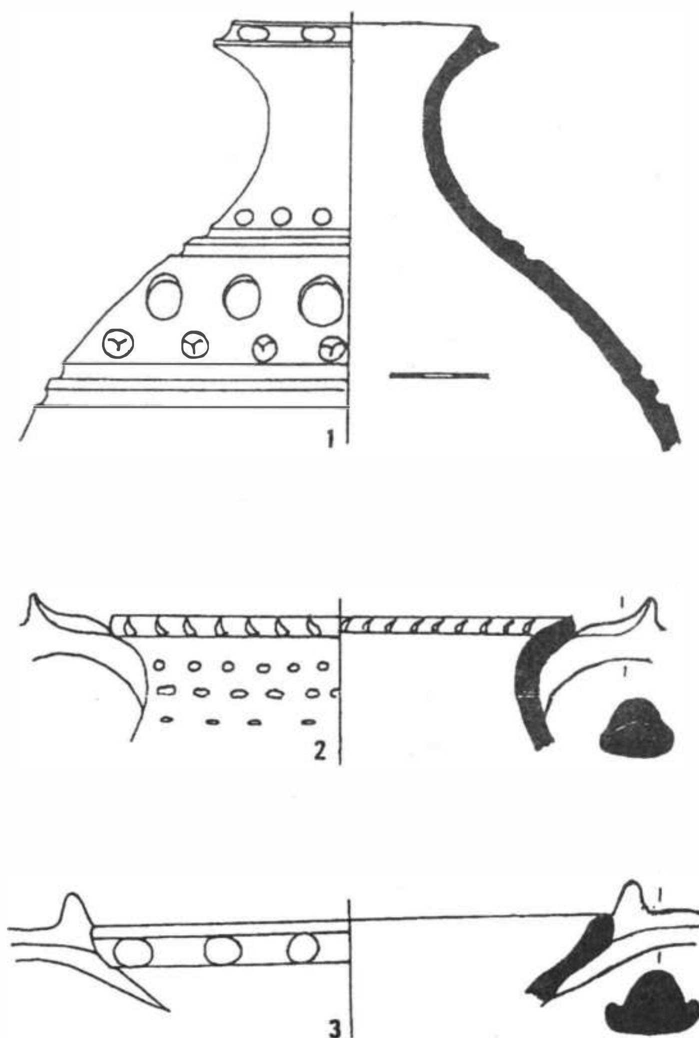

Fig. 4. Ampelum. 1 urcior; 2, 3 oale.

Ceramica de această categorie descoperită în provincia Dacia este considerată de unii cercetători ca fiind de provenienţă sud-dunăreană[29] sau pannonică[30], adică de import. Alţi cercetători nu exclud posibilitatea existenţei unor ateliere locale în care să fie realizată[31]. Producerea ei se încadrează cronologic în sec. II p.Chr.[32].

[29] Popilian, *op. cit.*, p. 51–52.
[30] Chirilă şi colab., *op. cit.*, p.40.
[31] Popilian, *op. cit.*, p. 52.
[32] *Ibidem.*

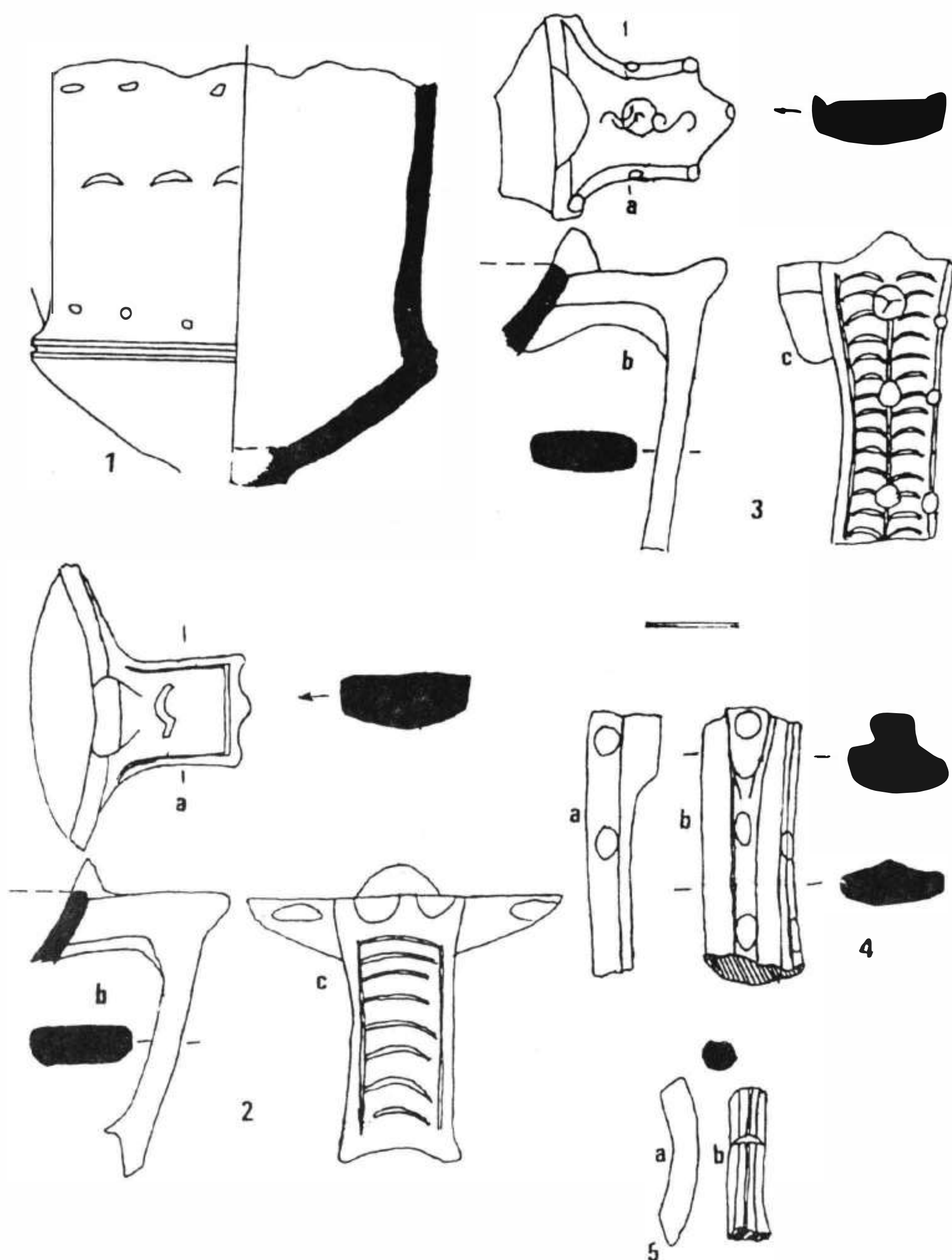

Fig. 5. Ampelum. 1 cupă-kantharos; 2-5 torţi.

Originea tehicii de ornamentare cu barbotină constituie, încă, un subiect de discuţie, părerile specialiştilor fiind împărţite[33], dar majoritatea optând pentru răsăritul Imperiului[34].

În nou cucerita provincie Dacia şi în mod deosebit la Ampelum au venit din aproape toate provinciile Imperiului un mare număr de coloni, cetăţeni romani, peregrini sau sclavi imperiali, atraşi de mirajul aurului, purtători ai unui mozaic de credinţe şi îndeletniciri. De aceea, în faza actuală a cercetărilor, trebuie să fim prudenţi în încercarea de a preciza zona de provenienţă a tehnicii de ornamentare cu barbotină în *figlina* de la Ampelum.

Numai o analiză comparativă a întregului material ceramic din această categorie, descoperit pe teritoriul provinciei Dacia, va putea oferi suficiente informaţii pentru identificarea zonelor de origine ale acestei tehnici de ornamentare a vaselor.

Deocamdată, ceea ce rămâne cert este constatarea că în Dacia Superior, la Ampelum, se realiza într-o *figlina* locală, în sec, II p.Chr., în mod curent, ceramică decorată cu barbotină, destinată să înlocuiască produsele de acest gen aduse din alte centre ale Imperiului în care se producea această ceramică de lux.

CÉRAMIQUE ROMAINE DÉCORÉE À LA BARBOTINE D'AMPELUM

RÉSUMÉ

À Ampelum, dans un four de potier hors d'usage, qui appartenait à un complexe actif vers la moitié du IIe siècle après J.-Ch., on a découvert parmi d'autres objets céramiques, des vases et des fragments de vases décorés à barbotine. Il s'agit de deux catégories de vases: à barbotine de couleur brique et blanche, rebutés au cours de la production.

Cette découverte constitue un argument pour la production locale d'une partie de cette céramique, représentée en outre notament par les importations.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Ampelum. 1 coupe–kantharos; 2–9 petites tasses.
Fig. 2. Ampelum. 1 pot à deux anses; 2–7 petites tasses.
Fig. 3. Ampelum. 1–11 petites tasses.
Fig. 4. Ampelum. 1–3 pots.
Fig. 5. Ampelum. 1 coupe–kantharos; 2–5 anses.

[33] *Ibidem.*
[34] *Ibidem.*

SIGILII BIZANTINE DIN DOBROGEA

de I. BARNEA

Nouă sigilii bizantine de plumb, descoperite întâmplător în Dobrogea. 1. Sigiliu cu portretele împăratului **Licinius** şi al fiului său, **Licinius** II. 2–3. Mici plumburi comerciale având gravat numele oraşelor **Smyrna** şi **Cherson**. 4–9. Plumburi monogramatice aparţinând lui **Pavlos**, **Leontios** şi **Thettalos**, lui **Katakalon Tarchaneiotes**, general bizantin şi katepan de Adrianopol, lui **Theodor Doukas** şi lui **Georgios Spanopoulos**, vestarh.

Publicăm mai jos nouă sigilii bizantine descoperite întâmplător pe teritoriul Dobrogei. Dintre acestea exemplarele nr. 1, 2, 4 şi 5, achiziţionate mai demult, se află în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a României (nr. 1) şi Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti (nr. 2, 4 şi 5). Numerele 3, 6, 7 şi 8 s-au descoperit în ultimii ani la Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea), iar numărul 9, la Nufăru, jud. Tulcea, de unde au fost achiziţionate de domnii Fl.Topoleanu (nr. 3), N. Cheluţă-Georgescu (nr. 6) şi Gh. Mănucu-Adameşteanu (nr. 7, 8 şi 9), cărora le mulţumim pentru că ni le-au pus la dispoziţie pentru publicare.

1. *Licinius tatăl şi fiul* (317–324).

Dobrogea. Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti. Colecţia Sutzu, Catalog 34/185(173).

Plumb comercial conic, neregulat, cu marginile rupte şi faţa tocită parţial. Diam 12 x 14 mm.

Av. Două busturi din profil, fără braţe: unul mai mare, la dreapta, privind spre stânga şi altul mai mic în faţa lui, privind spre dreapta. Bustul din dreapta este relativ bine păstrat; cel din stânga este tocit în cea mai mare parte. De jur împrejur o inscripţie cu litere mărunte, ce abia se disting. În partea de jos pare să se distingă numele *LICINIVS*.

Rv. Con perforat transversal.

Cele două busturi reprezintă probabil pe Licinius tatăl, dreapta, şi Licinius fiul (Licinius II), în stânga, între 1 martie 317, când fiul a fost proclamat *Caesar*, şi 18 septembrie 324, data înfrângerii de către Constantin cel Mare, la Chrysopolis, şi a detronării tatălui[1].

2. *Smyrna* (sec. V–VI).

Dobrogea. Muzeul Naţional de Antichităţi (Institutul de Arheologie, Bucureşti). Colecţia D. A. Sturdza, nr. 568/362.

Plumb comercial circular neregulat, cu marginea ruptă în dreapta şi în stânga. Diam. 13 cm.

Av. Legendă în două rânduri, din care se mai păstrează literele NA/.MY., ce au mai rămas din numele Σμύρνα.

[1] I. Barnea şi O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982, p. 42 şi 44.

Rv. Mică proeminență perforată transversal.

Mai multe sigilii purtând legendă cu același nume, pe unele din ele imprimat ca și pe cel de față, de jos în sus, au fost descoperite de V. Culică pe plaja Dunării de la Sucidava (Izvoarele, jud. Constanța)[2]. De aceea presupunem că și cel din fosta colecție D. A. Sturdza provine din același loc, constituind un document în plus pentru legăturile fostei cetăți Sucidava–Izvoarele cu orașul Smyma de pe coasta de vest a Asiei Mici, în perioada romano-bizantină.

3. *Cherson* (sec. VI).

Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea). Muzeul „Delta Dunării", Tulcea.

Plumb sigilar bombat, cu marginile teșite. Ambele fețe tocite parțial. Diam. 17 mm; greutatea 9,25 g.

Av. Abia se distinge o pasăre (?) mergând spre dreapta.

Rv. Monogramă, din care se disting literele Ξ, E, P, C. Soluția probabilă: Χερσῶνος.

Sigilii bizantine din aceeași perioadă s-au găsit la Cherson, „avanpost" al Bizanțului față de lumea barbară[3]. Un exemplar din sec. IX, aparținând unui oarecare „Ioan, agent imperial de comerț de la Herson", s-a descoperit în împrejurimile orașului Dorostolon (Silistra, Bulgaria)[4].

4. *Pavlos* (sec. VI).

Dobrogea. Muzeul Național de Antichități (Institutul de Arheologie, București), nr. 3907.

Plumb mai mic decât matricea cu care a fost imprimat, motiv pentru care atât figura și legenda de pe avers, cât și monograma de pe revers au căzut parțial în afară. Aversul descentrat în jos spre dreapta este puțin tocit, monograma de pe revers bine păstrată. Diam. 16 mm.

Av. Bustul Maicii Domnului purtând nimb. Figura lui Iisus copil la pieptul Maicii Domnului și invocația ce se va fi aflat în cerc pe margine au căzut în afara suprafeței plumbului.

Rv. Monogramă bloc, alcătuită dintr-un mare Π, de care se leagă literele A și B. Literele mai mici, ce se aflau deasupra, au căzut aproape în întregime în afara suprafeței plumbului. Monograma ascunde cel mai probabil numele: Πάβλου (în loc de Παύλου)[5].

[2] V. Culică, Pontica 8, 1975, p. 244, nr. 49–56, pl. 5. Nr. 54–56 sunt identice cu cel de față. Toate se află în Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, sub nr. de inv. 19 849–19 855.

[3] I. V. Sokolova, în *Studies in Byzantine Sigillography* III, Dumbarton Oaks, Washington, D. C., 1993 (ed. N. Oikonomides), p. 106.

[4] I. Barnea, în *Omagiu P. Constantinescu-Iași*, București, 1975, p. 164–165.

[5] Cf. G. Zacos, A. Veglery, *Byzantine lead seals*, I, Basel, 1972, pl. 245, tip 370A; I. Barnea, SCN 8, 1984, p. 102–103, nr. 35.

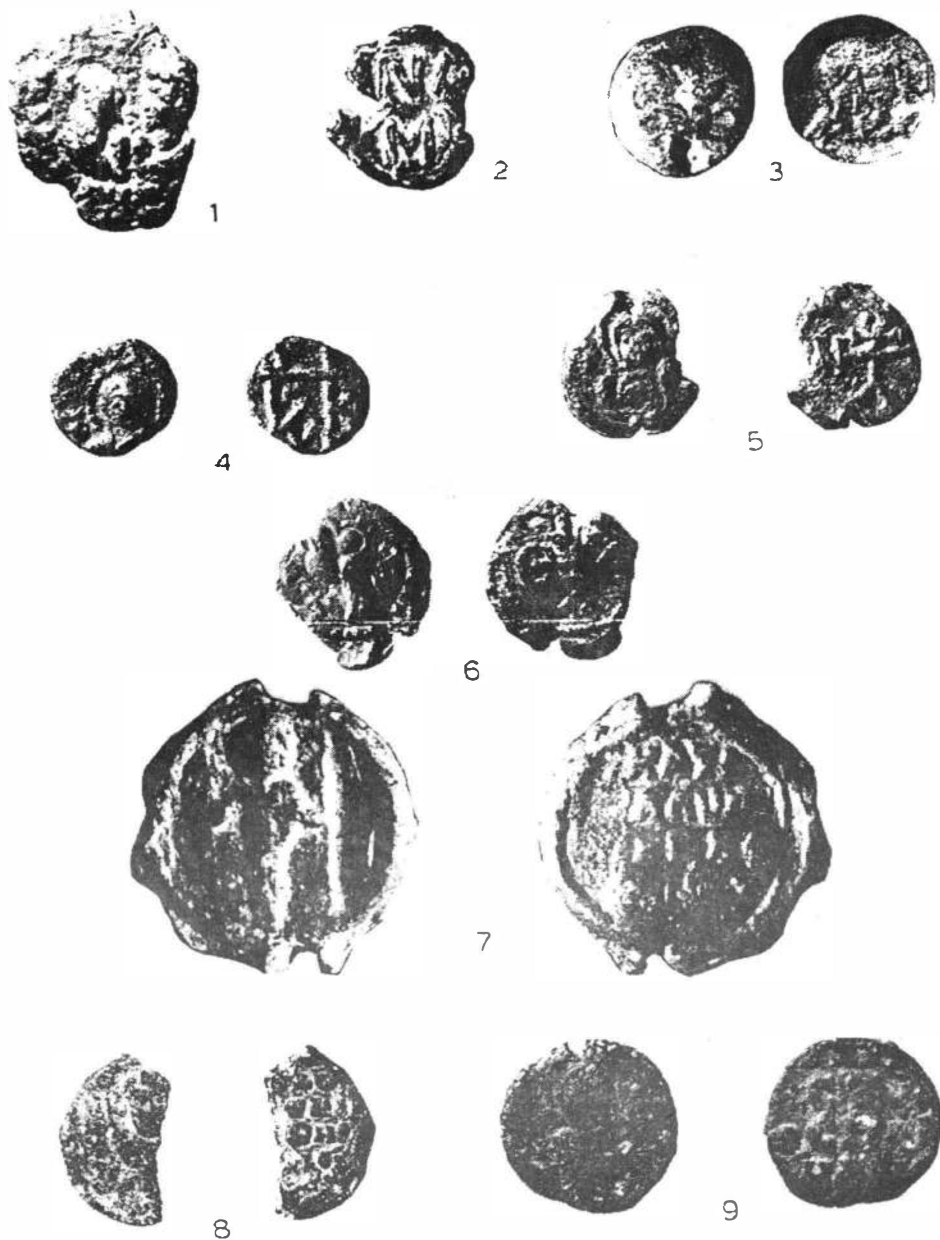

Fig. 1. Sigilii bizantine de plumb descoperite în Dobrogea. 1–2, 4–5 loc necunoscut; 3, 6–8 Noviodunum; 9 Nufăru.

5. *Leontios* (sec. VI–VII).

Dobrogea. Muzeul Naţional de Antichităţi (Institutul de Arheologie, Bucureşti), nr. 3906.

Plumb având o ştirbitură mai mare în marginea dreaptă a aversului (stânga reversului) şi câte una mică la extremităţile canalului pentru şnur. Reversul descentrat spre dreapta. Relativ bine păstrat. Diam. 18 mm.

Av. Bustul Maicii Domnului, din faţă, nimbat, ţinând la piept medalionul cu figura lui Iisus copil. Din cele două cruci ce flancau figura, s-a păstrat în parte, numai cea din stânga.

Rv. Monogramă cruciformă a numelui Λεοντίου. Se disting clar literele Λ jos, N în stânga şi T suprapus de OY, la mijloc. Litera E de la extremitatea braţului orizontal din dreapta al crucii a căzut în afara suprafeţei plumbului [6].

6. *Thettalos* (sec. VI–VII).

Noviodunum. Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie din Constanţa.

Descentrat în sus. Ros de jur împrejur. Ştirbituri la extremităţile canalului pentru şnur. Diam. 20 mm (total), 17 mm (câmpul).

Av. Într-un cerc de perle şi flancată de câte o cruciuliţă, figura Maicii Domnului Hodighitria, în picioare şi în profil uşor spre dreapta, privind spre Iisus copil, pe care-l ţine la piept.

Rv. Într-un cerc de perle, monogramă cruciformă având la stânga litera Θ, la dreapta E, sus T, suprapus de OY (rupte), şi jos A combinat cu Λ. Soluţie sigură: Θεττάλου [7].

7. *Katakalon Tarchaneiotes* (1074–1095).

Noviodunum. Muzeul „Delta Dunării", Tulcea.

Plumb circular neregulat, ale cărui două feţe au suferit presiunea puternică a unui obiect tare, pe circa 1/3 din dreapta aversului şi stânga reversului, afectând parţial figura de pe primul şi legenda de pe cel de-al doilea. Fiecare faţă este mărginită de câte un cerc în relief. Stare de conservare mediocră. Diam. 17 mm (total), 13 mm (câmpul); greutatea 4,85 g.

Av. Figura tocită a arhanghelului Mihail, din faţă, în picioare, purtând costum imperial cu *loros*, ţinând în dreapta sceptrul şi în stânga globul cruciger (distrus prin presare). Nici o urmă de inscripţie.

Rv. Legendă în patru rânduri:

·KATA·	[†] Κατα -
·ΛΛΩN	[κ]αλὼν
·APXA	[T]αρχα -ʹ
NIΩT	νιώτ(ης)

† Κατακαλὼν Ταρχανιώτης

[6] Zacos, Veglery, *op. cit.*, pl. 237, nr. 303 şi 306: W. Knechtel, BSNR 12, 1915, p. 89, nr. 15 şi p. 90, nr. 19; I. Barnea, *op. cit.*, p. 102, nr. 30 şi 31; J.-C. Cheynet, C. Morrisson, W. Seibt, *Sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, Paris, 1991, nr. 364.

[7] Zacos, Veglery, *op. cit.*, p. 234, tip 210 şi nr. 1224; Barnea, *op. cit.*, p. 104, nr. 48.

Katakalon Tarchaneiotes, fiul lui Iosif Tarchaneiotes, aparţinând renumitei familii de origine din satul Tarchaneion din Thracia, este generalul bizantin şi katepan al Adrianopolului, menţionat de Anna Comnena (*Alexiada* X, 2), cu prilejul invaziei cumanilor din anii 1094–1095 la sud de Dunăre, invazie căreia împăratul Alexios I Comnenul a poruncit ca acest mare comandant militar, în alianţă cu alţi „distinşi adrianopolitani", să i se opună cu curaj[8]. Descoperirea acestui sigiliu la Noviodunum–Isaccea confirmă ipoteza după care invazia amintită a cumanilor a avut loc prin acest important vad al Dunării de Jos[9]. Un alt sigiliu de plumb aparţinând aceluiaşi înalt personaj bizantin şi executat cu acelaşi tipar a fost găsit mai înainte la Dorostolon (Silistra, Bulgaria)[10]. Alte sigilii purtând numele lui K. T., dar diferite ca tip, provin foarte probabil de la Constantinopol[11].

8. *Theodoros Dukas* (sec. XII).

Noviodunum. Muzeul „Delta Dunării", Tulcea.

Plumb rupt de-a lungul canalului pentru şnur, a cărui jumătate din dreapta s-a pierdut. Descentrat în sus. Aversul mult tocit. De pe revers au dispărut literele din jumătatea stângă a legendei. Din cele care au rămas, unele abia se disting. Diam. 20 mm (total), 18 mm (câmpul); greutatea 5,13 g.

Av. Într-un cerc de perle, bustul sfântului Nicolae, din faţă, cu barba scurtă şi nimbat. În câmp, la stânga, inscripţia verticală indicând numele sfântului, din care abia se disting literele IKO = [N]ικό[λαος].

Rv. Legendă în patru rânduri:

···ΟΔΩ	[† Θε]οδώ -
···ΥΚΑ	[ρῳ Δ]ούκα̣
···ΘΗΡ	···ϑηρ
··ΟΔΟ	··οδο

Soluţie probabilă:

(† Κύριε βοήϑει) Θεοδώρῳ Δούκα̣...[12].

9. *Georgios Spanopoulos* (sec. XI–XII).

Nufăru, jud. Tulcea. Muzeul „Delta Dunării", Tulcea.

Plumb mai mic decât matricea cu care a fost imprimat. De aceea câteva litere ale legendei de pe revers au căzut în afară. Cele două feţe sunt uzate şi oxidate. Diam. 14 mm, greutatea 4 g.

Av. Probabil sf. Gheorghe, bust, din faţă, purtând chlamidă înnodată pe umărul drept. Nici o urmă de lance, scut şi inscripţie.

Rv. Legendă în cinci (?) rânduri:

[8] FHDR III, 1975, p. 114 şi 115.

[9] I. Barnea, DID III, 1971, p. 154–155.

[10] I. Iordanov, IzvestijaVarna 21, 1985, p. 102–103, nr. 7 (pl. II).

[11] I. G. Leontiades, în *Studies in Byzantine Sigillography* III, p. 36–37, nr. 7; Cheynet, Morrisson, Seibt, *op. cit.*, nr. 161.

[12] Cf. V. Laurent, BZ 33, 1933, p. 349; R. Guilland, RÈB 7, 1949, p. 162; D. I. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, Londra, 1968. p. 201, nr. 270.

....	†K(ύρι)ε βοή)θ(ει)
ΡΓΙ·	[Γεω]ργί[ῳ]
·ΕΧΤΑ·	[β]εστά[ρχῃ]
·ΟCΠΑΝ·	[τ](ῷ) Σπαν[ο] -
ΠΟΥΛΩ	πούλῳ

† Κύριε βοήθει Γεωργίῳ βεστάρχῃ τῷ Σπανοπούλῳ.

Probabil acelaşi personaj cu G. S. menţionat de sigiliul DO, coll. Shaw, nr. 1280[13]. *Vestarh* (şef peste *vestai*), în legătură cu vestiarul particular al împăratului. Ultimele menţiuni databile: începutul sec. XII[14].

SCEAUX BYZANTINS DE DOBROUDJA

RÉSUMÉ

On publie neuf sceaux en plomb provenant des découvertes fortuites de Dobroudja. Quatre pièces (nos 3, 6, 7 et 8) viennent de Noviodunum (Isaccea, dép. de Tulcea), une (no 9) de Nufăru (dép. de Tulcea) et les autres quatre (nos 1, 2, 4 et 5) des centres non précisés de la même province.

1. Sceau portant les portraits de l'empereur Licinius et de son fils, Licinius II (317–324).

2. Petit plomb marchand qui rejoigne la liste de plusieurs autres exemplaires gravés du même nom de la ville de Smyrne, trouvés à Sucidava (Izvoarele, dép. de Constanţa) et attestant les liens de la province de Scythie Mineure avec les villes microasiatiques de la côte occidentale à l'époque romano-byzantine (IVe–VIe siècles).

3. Plomb gravé probablement du nom de la ville de Cherson (VIe siècle).

4–6. Sceaux monogrammatiques appartenant à Pavlos (Πάβλος; *sic* !), Léontios et Thettalos (VIe–VIIe siècles).

7. Sceau appartenant à Katakalon Tarchaneiôtès, le général byzantin et katépano d'Andrinople, mentionné par Anne Comnène (*Alexiade* X,2), à l'occasion de l'invasion des Coumans au sud du Danube, en 1094–1095.

8. Sceau portant probablement le nom de Théodoros Doukas (fin du XIIe siècle).

9. Petite boule de plomb gravée du nom de Georges Spanopoulos, vestarque (XIe–XIIe siècles).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Sceaux byzantins en plomb découverts en Dobroudja. 1–2, 4–5 lieu inconnu; 3, 6–8 Noviodunum; 9 Nufăru.

[13] V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin II, L'administration centrale,* Paris, 1981, nr. 1144; Cf. W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich I: Kaiserhof,* Viena, 1978, p. 286.

[14] N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines du IXe et Xe siècles,* Paris, 1972, p. 299–300.

VLADIMIR ILIESCU LA 70 DE ANI

Pentru unul ca mine, care l-am cunoscut pe Vladimir Iliescu – una dintre cele mai fascinante personalităţi ale studiilor umaniste din România din perioada post-belică – când avea doar 34 de ani, pare de necrezut: în acest an a împlinit 70 de ani. Şi când spun că este de necrezut, am în vedere pe de o parte aspectul şi condiţia sa fizică, neschimbate de aproape 40 de ani, pe de alta excepţionala sa mobilitate mentală – susţinută de o formaţie enciclopedică, incredibilă pentru zilele noastre, aşa cum vom vedea îndată – pe care i-ar invidia-o, dacă l-ar şi înţelege întotdeauna, tinerii zilelor noastre. Şi dacă tot vorbim de dificultatea de a înţelege o personalitate atât de complexă, fie-i îngăduit semnatarului acestor rânduri – filolog clasic prin formaţie şi devenit, în timp, arheolog şi istoric – să precizeze de la bun început că cele ce urmează nu se vor referi decât la acele domenii despre care îşi poate permite a formula judecăţi de valoare.

Până atunci să notăm că Vladimir Iliescu, fiu al medicului veterinar român Ioan Iliescu şi al Adelei Tijan, de origine germană, se naşte în 8 august 1926 la Cernăuţi, în „dulcea Bucovină” care-şi va fi pus – prin mai mult decât benefica osmoză dintre un spaţiu mioritic românesc prin excelenţă şi ordinea civilizatoare austriacă – o amprentă de neşters asupra formaţiei viitorului cărturar. Vor veni însă teribilii ani ai celui de-al doilea război mondial, cu binecunoscutele şi gravele urmări pentru România, în general, şi, cum vom vedea, în chip particular pentru Vladimir Iliescu. Urmează liceul la Cernăuţi şi apoi la Bucureşti, pentru a-şi trece bacalaureatul la Câmpulung-Muscel în 1945. Urmează apoi, în paralel, cursurile

Facultăţilor de Istorie (Istorie Medie şi Bizantinologie), Drept şi Filologie Clasică, precum şi ale Institutului de Studii Balcanice (secţia de Bizantinologie), absolvindu-le între 1948–1950, când obţine şi licenţa în Filologie clasică şi Indoeuropenistică.

Vladimir Iliescu a avut norocul să mai „prindă" pleiada de profesori prestigioşi ai Universităţii din Bucureşti. Mă gândesc la medieviştii Gh. Brătianu – la care urma să-şi susţină lucrarea de licenţă – şi C. Marinescu, la bizantinologii N. Bănescu şi V. Grecu, la moderniştii A. Oţetea şi I. Hudiţă, precum şi „last but not least" la lingvistul Al. Graur, căruia – după propria-i mărturisire – îi datorează poate cel mai mult ca metodă şi spirit critic.

Între 1949 şi 1952 funcţionează la Catedra de Filologie clasică ca preparator, asistent şi, în fine, şef de lucrări. Din 1953 i se interzice – ca de altfel şi soţiei sale, distinsa şi remarcabila lingvistă Maria Iliescu – să mai ţină cursuri la Facultate, fiind nevoit să funcţioneze ca cercetător la Institutele de Arheologie, de Istorie şi de Studii Sud-Est Europene între 1953 şi 1963. I se redă dreptul de a avea contact cu studenţii, nu însă în Bucureşti, ci la Constanţa, unde, la nou înfiinţatul Institut Pedagogic, este între 1964–1973 încadrat tot ca lector şi doar la sfârşit a devenit conferenţiar. Faptul de a nu se fi integrat în structurile politice ale vremii respective face ca, în pofida a numeroase propuneri venite din străinătate de a-şi susţine doctoratul (K. Kumaniecki în filologie clasică, J. Kurylowicz în indoeuropenistică sau W. Hartke în istorie veche), Vladimir Iliescu să nu-şi poată obţine titlul de doctor în istorie veche şi arheologie decât în 1972, la Cluj, sub conducerea lui N. Lascu. Din 1974 este obligat să revină în structurile instituţionale ale Academiei Române (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" şi Cabinetul Numismatic al Bibliotecii), împiedecat fiind în continuare să dea curs numeroaselor oferte de a reveni în învăţământul universitar (Institutul Teologic şi Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi).

În 1983 emigrează cu întreaga familie în Republica Federală Germania. Aici – încă din 1984 – i se recunoaşte titlul de profesor universitar, în virtutea căruia ţine cursuri de istorie antică la Universităţile din Aachen, Duisburg şi Berlin (Freie Universität) şi de filologie clasică la cea din Düsseldorf, beneficiind totodată şi de o a doua *venia legendi* pentru Europa de Răsărit şi de Sud-Est la Institutul de Istorie din Aachen, care i se prelungeşte şi după pensionarea oficială din 1990. Este membru fondator al Societăţii de Studii Clasice şi al Societăţii de Bizantinologie din România, iar între anii 1972–1975 a fost secretarul general (ales!) al Societăţii Române de Orientalistică. În aceeaşi perioadă a fost redactorul responsabil al anuarului „Dacoromania" din Freiburg. Este membru al Asociaţiei Winckelmann (Stendal) şi al Societăţii pentru Studii Patristice (Oxford).

Din punctul meu de vedere – repet, cantonat la istoria antică a ţinuturilor de la Dunărea de Jos – n-aş putea să închei fără a remarca extraordinarul efort depus de Vladimir Iliescu la alcătuirea primelor două volume din *Fontes Historiae Daco-Romanae* (numai şi notele pe care le-a adăugat respectivelor texte i-ar fi putut fi

considerate ca măcar unul, dacă nu mai multe doctorate), apoi pertinentele-i observații privind raporturile greco-scito-macedonene din secolul IV a.Chr. şi în fine decisivele intervenţii în chestiunea părăsirii Daciei de către romani, având la bază o cunoaştere – fără precedent în România – a amplei problematici ridicate de culegerea de biografii imperiale cunoscută sub numele de *Historia Augusta,* ca şi în general a tuturor izvoarelor scrise antice.

Ar fi însă o greşeală să restrângem meritele acestui veritabil enciclopedist al vremurilor noastre – enciclopedism susținut de cunoaşterea perfectă a unui număr impresionant de limbi, fără a mai vorbi de cele clasice – doar la cele mai sus afirmate. Înțelegând acest lucru, l-am invitat să le țină o lecție studenților mei (s-a întâmplat să aleagă drept subiect istoria dreptului roman, dar aceasta nu l-a împiedicat să le vorbească despre legislație în general, de la Codul lui Hamurabi la Codul Civil al lui Napoleon), acțiune pe care o sper repetată, la proporțiile unui adevărat curs, în viitorul apropiat. Ar fi nu numai o recunoaştere a excepționalelor sale cunoştințe, ci şi un nou pas spre o colaborare mai strânsă între mediile ştiințifice germane şi cele româneşti, obiectiv căruia îi dedică de altfel o bună parte a inepuizabilei sale energii.

Prietenului, savantului şi, desigur nu în ultimul rând, acestui autentic ambasador itinerant al românității, i se cuvine, fără îndoială, la cei 70 de ani ai săi, un sincer şi din inimă LA MULȚI ANI!

Al. Suceveanu

LISTA LUCRĂRILOR LUI VLADIMIR ILIESCU

I. CULEGERI DE TEXTE, EDIȚII DE AUTORI ANTICI

1. *Crestomație pentru studenții anului I ai Facultății de Istorie,* Bucureşti, 1950.
2. *Crestomație pentru studenții anului II ai Facultății de Istorie,* Bucureşti, 1951.
3. *Crestomație pentru studenții anului III (secția veche) ai Facultății de Istorie,* Bucureşti, 1952.
4. *Crestomație de drept roman pentru studenții anilor I–II ai Facultății de Drept,* Bucureşti, 1952.
5. Crestomație de texte privitoare la istoria antică *(pentru elevi şi studenți),* Bucureşti, 1961 (în colaborare); ed.II-a mărită, 1963.
6. *Izvoare privind istoria României / Fontes Historiae Daco-Romanae* I *(De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus),* Bucureşti, 1964 (în colaborare).
7. *Izvoare privind istoria României / Fontes Historiae Daco-Romanae* II *(De la anul 300 până la anul 1000),* Bucureşti, 1970 (în colaborare).
8. *Istoria Augustă* (studiu introductiv la traducerea românească), Bucureşti, 1972.
9. *Diodor din Sicilia,* Biblioteca istorică (traducere, studiu introductiv şi note; în colaborare), Bucureşti, 1981.

II. TRATATE, MANUALE, ENCICLOPEDII, DICŢIONARE

10. *Manuale de limba latină pentru clasele IX–XII ale liceelor clasice,* Bucureşti, 1951–1953 (în colaborare).
11. *Deutsch-Rumänischer Sprachfürer*[4], Bucureşti, 1957–1965.
12. *Dicționar polono–român,* Varşovia, 1963.
13. *Istoria literaturii latine* I, Bucureşti, 1964 (capitolele referitoare la istorici şi la dreptul roman; în colaborare).
14. *Ghid de conversație polono-român*, Bucureşti, 1966.
15. *Dicționar româno–polon*, Varşovia, 1973 (revizia ştiinţifică).
16. *Enciclopedia civilizației romane* (coord. D. Tudor), Bucureşti, 1982 (peste 100 de articole semnate de alţi colaboratori, deoarece Vladimir Iliescu era pe punctul de a emigra în R.F.G.).

III. ARTICOLE DE ISTORIE

17. *Geten oder Skythen? Zu Iord. Getica 65*, Eos, 56, 1966, 2.
18. *Rubobostes oder Burobostes ? Zu Trog. Pomp. Prol. XXXII,* StCl 10, 1968.
19. *Bemerkungen zur aussenpolitischen Krise der westpontischen Griechenstädte in der zweiten Hälfte des 4. Jh. v. u. Z..,* în *Die Krise der griechischen Polis*, Berlin, 1969.
20. *Origines Veliae ? Zu Trog. Pomp. Prol. 18*, Classical Philology 64, 1969, 3.
21. *Contribuții la problema raporturilor scito–trace în sec. IV î.e.n.*, Pontica 2, 1969.
22. *Byzance ou Byzone ?*, RÉSEE 6, 1969.
23. *Wann lebte König Oroles ? Zu Just. 32, 3, 16,* AUB, limbi clasice 19, 1970.
24. *Cu privire la coloniile greceşti din Dobrogea şi la data constituirii teritoriului lor rural,* Pontica 3, 1970.
25. *Die Beziehungen zwischen dem Skythenkönig Ateas und den griechischen Städten an der westlichen Schwartzmeerküste,* în *Actes du I*[er] *Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europénnes* II, Sofia, 1970.
26. *Provinciam intermisit. Zu Eutr. IX, 15, 1,* Revue Roumaine de Linguistique 15, 1970, 6.
27. *Devictis Sarmatis ? Zu Iord. Getica 101,* Philologus 115, 1971.
28. *Germanorum terras quas nunc Franci optinent ? Zu Iord. Getica 67,* Philologus 115, 1971.
29. *Campania strategului Zopyrion la Dunărea de Jos,* Pontica 4, 1971.
30. *O ştire nouă despre Scythia Minor din sec. III î.e.n* (în *Lucrările sesiunii ştiințifice a Institutului Pedagogic din mai 1969)* ., Constanţa, 1971.
31. *Le problème des rapports scytho-byzantins au IV*[e] *s. a v. n.è.,* Historia 20, 1971, 2–3.
32. *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, SCIVA 22, 1971, 3.
33. *Cu privire la data aşezării sciților în Dobrogea,* CercIstIaşi 10, 1972.

34. *Evocatis exinde legionibus. Zu Iord. Rom. 217*, StCl 14, 1972.
35. *Când a trăit regele Oroles? (Just. 32, 3,16)*, ArhMold 7, 1972.
36. *Die Räumung Dakiens und die Anwesenheit der romanischen Bevölkerung nördlich der Donau im Lichte der Schriftquellen*, Dacoromania 1, 1973.
37. *Die aussenpolitische Krise der hellenischen Poleis Klein-Skythiens im 4. Jh. v. u. Z.*, în *Hellenische Poleis* II, Berlin, 1974.
38. *The Scythians in Dobruja and their Relations with the Native Population*, în *Relations between autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucureşti, 1975.
39. *Bemerkungen zur gotenfreundlichen Einstellung in den Getica des Jordanes I*, în *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Etudes Classiques – Eirene*, Bucureşti–Amsterdam, 1975.
40. *Zu einem vermutlichen Plan Alexanders des Großen* în *Problemy Istorii i kul'tury*, Erevan, 1976.
41. *Zeitgeschichtliche Bezüge im Rhesos*, Klio 58, 1976, 2.
42. *Dakische Sklaven bei Menander ? Zu Strabo C, 304,* Studia Indo-Europaea ad Dacoromanos pertinentia I, 1976.
43. *Stadiul actual al cercetărilor despre Historia Augusta*, StCl 17, 1977.
44. *Die romanische Kontinuität nordlich der Donau im 4–6 Jh. n. Chr*, în *Zusamenfassung des Symposiums im Zwettl*, Viena, 1978.
45. *Bemerkungen zum pontisch-orientalischen Plan Alexanders des Grossen*, SAO 10, 1980.
46. *Tradiția istorică despre părăsirea Daciei în lumina ultimelor cercetări,* Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena 19, 1980.
47. *Tradiția istorică şi lumea getică*, Tribuna 6, 1980.
48. *Până când a domnit Burebista ?*, SCIVA 32, 1981, 1.
49. *Observații despre romanitatea dunăreană în jurul anului 600 e.n.*, în *Antichitatea şi moştenirea ei spirituală*, Iaşi, 1982.
50. *Agrarische Verhältnisse in Klein-Skythien im 4. Jh. v. Chr.*, Klio 64, 1982, 1.
51. *Histriae excidium ? Zu HA, Max. Balb., 16, 3,* în *Romanitas – Christianitas. Untersuchungen zur Geschichte und Literatur der römischen Kaiserzeit. Festschrift Johannes Straub*, Berlin–New York, 1982.
52. *Zum vermeintlichen Bund der Wölfe bei den Dakern*, BonnJahrb 183, 1983.
53. *Histrianorum rex ? Zu Just. 9, 22*, în *Alexander der Große I (Festschrift G. Wirth)*, Amsterdam, 1986.
54. *Bemerkungen zur Donau- und Schwarzmeerpolitik Makedoniens (340–280 v. Chr.),* comunicare la Sesiunea „Eirene" de la Berlin, august 1986.
55. *Zum „Karischen Streifen" an der westlichen Schwarzmeerküste,* comunicare la al X-lea Congres al istoricilor turci de la Ankara, septembrie 1986.
56. *Kirche, Reich und Goten an der unteren Donau im 4. Jhd. n. Chr.,* comunicare la Congresul de studii sud-est europene, Sofia, august 1987.
57. *Zu Aurelius Victor 13, 3,* în *Studien zur Geschichte der römischen Spätantike*, Atena, 1989.

58. *Alexander der Grosse und Dromichaites*, în *Studia in honorem Boris Gerov*, Sofia, 1990.
59. *Griechische Mitarbeiter und Vertraute pontischer Barbarenkönige* comunicare la Sesiunea „Akkulturation und politische Ordnung im Hellenismus”, Berlin, martie 1994 (sub tipar).
60. *Antike Vorstellungen vom Niedergang,* comunicare la al XVIII-lea Congres mondial al istoricilor, Montreal, septembrie 1995 (sub tipar).

ÎN LOC DE CRONICĂ:
AL VII-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE TRACOLOGIE
Constanţa – Mangalia / Olimp – Tulcea, 20–26 mai 1996

A scrie *in absentia* cronica unei ample manifestări ştiinţifice ar fi un act temerar. În cazul de faţă este însă vorba, înainte de toate, de un act necesar, menit să consemneze şi să explice o gravă anomalie, care a umbrit lucrările celui de-al VII-lea Congres Internaţional de Tracologie. Participanţii la congres au resimţit desigur (şi cred că mulţi au şi regretat) absenţa cercetătorilor din Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti. Nu ştiu ca organizatorii să fi dat acestui fapt, oficial sau neoficial, o explicaţie cât de cât verosimilă. Era şi greu de găsit una care să nu îi pună într-o poziţie neplăcută, dacă nu de-a dreptul penibilă. Realitatea este că pe numele şi adresa cercetătorilor din acest institut – cel mai mare din ţară – nu a fost trimisă şi, deci, nici primită vreuna din invitaţiile şi circularele congresului în discuţie. Chiar şi după intervenţia expresă pe care semnatarul acestor rânduri a făcut-o, la 15 februarie 1996, în plenul Comisiei Naţionale de Arheologie, în prezenţa şi la adresa secretarului general al congresului, dl. P. Roman, situaţia a rămas neschimbată. Cu regret trebuie aşadar să concludem că a fost vorba nu de o omisiune accidentală, de o simplă neglijenţă, ci de un act premeditat şi consecvent de discriminare.

Ar fi greu de crezut că organizatorii congresului, diferiţii colaboratori ai Institutului Român de Tracologie şi personal dl. P. Roman, care până în 1989 a fost salariatul Institutului de Arheologie din Bucureşti, puteau ignora contribuţiile aduse de-a lungul anilor în câmpul, mai larg sau mai îngust delimitat, al tracologiei de către Petre Alexandrescu, Gheorghe Poenaru Bordea, Alexandru Suceveanu, Alexandru Barnea, Ion Chicideanu, Alexandru Avram, Niculae Conovici ş.a. Evident, imposibil de imaginat este şi faptul că a fost „uitat" chiar şi profesorul Dumitru Berciu, până de curând directorul şi preşedintele Consiliului ştiinţific al Institutului de Tracologie şi redactorul-şef al revistei Thraco-Dacica[1].

Cum se ştie, congresul s-a desfăşurat şi în absenţa acestor reputaţi specialişti, dar un observator obiectiv nu va putea să nege că el a avut de pierdut în interes. În

[1] În nr. 6, 1996 al revistei Clio, editată de Muzeul Judeţean Giurgiu, este publicat mesajul adresat congresului de către prof. D. Berciu, din care cităm un pasaj relevant: „Am aflat cu surprindere, cu bucurie şi mâhnire totodată, de organizarea celui de-al VII-lea Congres Internaţional de Tracologie la Constanţa şi Tulcea. Deşi nu am fost invitat de Secretariatul Comitetului de organizare şi nici de domnul preşedinte, socot că este datoria şi dreptul meu de a aduce – cel puţin în această formă – salutul meu de solidaritate cu participanţii la Congres, veniţi din ţară şi din străinătate".

SCIVA, tomul 47, nr. 2, Bucureşti, aprilie–iunie 1996, p. 227–229

ochii colegilor străini participarea românească va fi apărut şi ea mai puţin reprezentativă. Au ieşit astfel mai mult în relief meritele Institutului Român de Tracologie, calităţile colaboratorilor săi ? Este îndoielnic. Organizatorii nu se pot mândri cu „performanţa" de a fi abdicat de la obligaţia lor elementară de a invita, fără discriminare, pe toţi cei interesaţi şi competenţi în domeniul dat. Descalificanta ranchiună colegială, care a determinat această atitudine, nu promite nimic bun pentru viitorul tracologiei în România. Ne putem însă consola cu gândul că domeniul în discuţie nu este şi nu va putea fi vreodată supus vreunei forme de monopol, cum se încearcă, şi că progresele în acest domeniu vor veni din cele mai diferite instituţii, aşa cum se întâmplă de fapt şi în prezent.

Consultarea programului şi a volumului de rapoarte şi rezumate ale comunicărilor[2] constituie prilejul unor reflecţii chiar şi pentru cineva care nu a participat la lucrările congresului. Impresionează desigur numărul mare al comunicărilor înscrise în program – 327. Ele au fost repartizate în şase secţii, după cum urmează: Secţia 1 – *Lumea tracică în context nord-pontic* (58 comunicări); Secţia 2 – *Intermedieri tracice către Europa centrală şi regiunile vest-balcanice* (49 comunicări); Secţia 3 – *Tracii în contextul civilizaţiei egeo-anatoliene* (60 comunicări); Secţia 4 – *Civilizaţia pre-tracică. Arheologia traco-geto-dacă. Metodologie* (47 comunicări); Secţia 5 – *Civilizaţia tracică* (51 comunicări); Secţia 6 – *Moştenirea* (46 comunicări).

Nu ştim câte comunicări au fost realmente prezentate, mulţimea celor acceptate şi înscrise în program arată însă că o selecţie nu s-a făcut. Or, după părerea mea, o selecţie – dacă nu una valorică, cel puţin una tematică – trebuia operată. Ea ar fi presupus o discuţie critică şi o clarificare în privinţa delimitării domeniului tracologiei. O asemenea clarificare în plan teoretic nu s-a produs încă, ceea ce în plan practic duce la o extindere a conceptului de tracologie dincolo de orice limite justificabile. O tracologie ce înglobează pe „pre-traci", pe traci şi pe vecinii lor, precum şi pe urmaşii tracilor, ajunge să se ocupe de întregul spaţiu sud-est-european, de regiunile învecinate din centrul şi estul Europei, de bazinul Egeei şi de Anatolia, din neolitic şi până astăzi. Această tendinţă, scăpată de sub un control raţional, se reflectă nemijlocit în numărul mare şi împrăştierea tematică a comunicărilor cuprinse în programul celui de-al VII-lea Congres de tracologie. În chip natural cineva se poate întreba ce fel de legătură aveau cu istoria şi civilizaţia neamurilor trace comunicările care au tratat, de exemplu, despre eneoliticul Greciei sau al Bulgariei, despre ceramica şi plastica neo-eneolitică din România, despre riturile funerare din mileniul IV în nord-vestul Anatoliei, despre eneoliticul sau despre ceramica din

[2] *The 7th International Congress of Thracology, May 20–26, 1996, Constanţa – Mangalia – Tulcea, Romania. The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Reports and Summaries*, Bucureşti, 1996. Volumul are 440 pagini şi cuprinde 16 rapoarte (4 texte integrale, 12 rezumate) şi rezumatele a 205 comunicări. Cel mai bine este reprezentată România (103 contribuţii), urmată de Bulgaria (37), Republica Moldova şi Ucraina (câte 17), Rusia (12), Albania şi Iugoslavia (câte 6), Germania şi Macedonia (câte 5), Polonia (2) şi alte 11 ţări (câte 1).

epoca bronzului de la Volga, despre cultura Usatovo, despre mormintele cu ocru din România, despre exploatarea sării la Bad Nauheim, despre şarpe în folclorul aromânilor, despre lăzile de zestre din Transilvania, despre broderie sau despre imaginea rombului în arta populară românească ş.a.m.d. Desigur, se vor găsi justificări mai mult sau mai puţin convingătoare, întemeiate înainte de toate pe ideea de *continuitate biologică şi culturală* a populaţiilor în spaţiul cunoscut în epoca istorică drept tracic. Vom conveni însă cu toţii că în realitate extinderea nemăsurată a domeniului tracologiei este de natură să stânjenească concentrarea investigaţiilor şi să dilueze discuţiile dintre specialişti. Acest pericol este evident la o analiză atentă a programului congresului şi, cred, va fi fost resimţit pe viu de către participanţi. Pornind de la tema enunţată în titlul volumului de rezumate (dar nu şi în Program): *Lumea tracică la răspântie de civilizaţii*, principalele trei secţii ale congresului au tratat „lumea tracică" în contextul relaţiilor ei spre răsărit (Secţia 1), spre apus (Secţia 2) şi spre sud (Secţia 3), indiferent de epocă. Ca urmare, în aceeaşi secţie s-au prezentat comunicări plasate cronologic de la neolitic la antichitatea târzie. În paralel, s-au mai derulat lucrările a două secţii (4 şi 5), a căror delimitare tematică este incertă şi oricum inconsecventă şi care au adunat din nou comunicări privind întregul spectru cronologic, de la neolitic până în epoca romană. Nici Secţia 6 nu a fost unitară cronologic, deşi prin definiţie ea trebuia să trateze *moştenirea* tracică, aşa cum ea eventual se păstrează în limba, obiceiurile, creaţia materială şi spirituală a popoarelor balcanice; în această secţie au fost însă încadrate şi comunicări privind epoca romană, când tracii încă existau ca fiinţă etnică.

Cel de-al VII-lea Congres Internaţional de Tracologie a fost conceput ca un congres de mari dimensiuni. Nu cunoaştem numărul real al participanţilor, dar numărul mare al înscrierilor se datorează, fără îndoială, profilului său predominant arheologic şi limitelor cronologice largi, care i-au exclus din discuţie doar pe paleoliticieni. Pe lângă arheologi, au participat – evident într-un număr mult mai mic – istorici ai antichităţii, lingvişti, antropologi, arheozoologi şi etnografi. Vechiul deziderat al interdisciplinarităţii pare însă a fi împlinit doar formal, prin programarea comunicărilor acestor specialişti, alături de cele ale arheologilor, în toate cele şase secţii ale congresului. Este îndoielnic totuşi că astfel s-ar fi ajuns la o adevărată cercetare interdisciplinară, atâta vreme cât, aşa cum rezultă din multe rezumate, diferiţii specialişti nu fac efortul de a-şi apropia problematica, conceptele, metodele şi chiar limbajul colegilor reprezentând disciplinele cu care ar trebui să colaboreze în domeniul tracologiei. Astfel, în ciuda bunelor intenţii, demersul acestor ştiinţe rămâne deocamdată unul paralel şi nu unul convergent.

Să sperăm că acestea, ca şi alte probleme reale ale tracologiei puse în evidenţă de recentul congres, vor reţine atenţia comunităţii ştiinţifice interesate, de la noi şi din străinătate. Să sperăm, de asemenea, că se va putea găsi şi cadrul propice, în care discutarea lor să se desfăşoare într-un real spirit de cooperare şi de civilitate. În ce ne priveşte, putem da asigurări că, şi pe mai departe, revista **Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie** va face loc în paginile sale tuturor contribuţiilor pertinente în acest domeniu.

Mircea Babeş

COLIN RENFREW, *L'énigme indo-européenne. Archéologie et langage*, Champs-Flammarion, Paris, 1995, 399 p., 45 fig. în text, 14 planşe, 14 tabele.

Această lucrare reprezintă versiunea revăzută şi tradusă în limba franceză a cărţii *Archeology and Language. The puzzle of indo-european origins*, apărută la Londra în 1987. În prefaţă şi în primele cinci capitole (1. Marile linii ale problemei indo-europene; 2. Arheologia şi indo-europenii; 3. Limbi pierdute şi scrieri uitate: limbile indo-europene vechi şi noi; 4. Problema patriei originare; 5. Limbaj şi schimbare lingvistică), Renfrew fixează problemele pe care le pune tema generală a lucrării, modul cum au fost abordate aceste probleme de către lingvistică şi arheologie, ipotezele avansate cu privire la problema indo-europeană şi limitele lor. Autorul este conştient de faptul că este imposibil să se vorbească despre o limbă „preistorică", dar acest lucru nu-l deranjează, fiind atras în primul rând de construirea unei teorii. De la definirea problemei, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, lingviştii au urmat două căi de cercetare: pe de-o parte, modelul arborelui genealogic, care implică o abordare evoluţionistă, limbile derivând una din alta precum speciile lui Darwin, şi care acordă o mare importanţă gramaticii comparate cu scopul de a afla limba, patria, poporul de origine şi ideologia acestuia, şi, pe de altă parte, un model structuralist conform căruia limbile din familia indo-europeană *au devenit* indoeuropene printr-un proces de convergenţă sau/şi în urma unui contact în care s-au aflat într-o perioadă foarte lungă de timp. Arheologia nu a urmat decât prima cale de abordare. Răspândirea unei anume fosile directoare (ceramica şnurată, înmormântările tumulare) ar corespunde unor migraţii din *Urheimat* (Europa central-nordică sau stepele Rusiei meridionale) către zonele în care mai târziu vor fi atestate limbile indoeuropene. Renfrew respinge hotărât modelul structuralist care îi pare „extremist", dar nu acceptă nici concluziile simpliste la care a ajuns modelul evoluţionist al arborelui genealogic.

În capitolele următoare (6. Limbaj, populaţie şi organizare socială: o abordare personală; 7. Primele dispersii lingvistice în Europa; 8. Primele limbi indo-iraniene şi originea lor; 9. Etnogeneza: cine erau celţii?; 10. Mitologii indoeuropene; 11. Arheologie şi origini indoeuropene: evaluare) autorul construieşte o teorie proprie. Care sunt procesele prin care poate avea loc o schimbare lingvistică în interiorul unei arii date? Din trei posibilităţi – colonizarea iniţială, înlocuirea şi evoluţia continuă – Renfrew insistă asupra celei de a doua, pentru care, urmând altor cercetători, propune mai multe modele: demografie/subzistenţă, modelul supremaţiei unei elite şi modelul prăbuşirii sistemului. Renfrew alege modelul demografie/subzistenţă. Autorul nu face decât să alăture problema indoeuropeană unui model pus la punct de Cavalli-Sforza şi Ammerman[1] după care adoptarea agriculturii implică o creştere demografică ce determină migraţii pe distanţe scurte dar într-o manieră radicală. Rezultatul global va fi acelaşi: agricultura se propagă întotdeauna spre exteriorul zonei deja cultivate. Aportul lui Renfrew este doar ipoteza că primii agricultori erau indoeuropeni. Aceştia din Anatolia au trecut în Grecia şi Creta, de unde, după un anume timp, s-au mişcat către Italia, Balcani şi zona de la nord de Dunăre. Fiecare zonă unde au ajuns aceşti agricultori indoeuropeni devine după o vreme, când densitatea demografică atinge un anumit nivel, un centru secundar din care pornesc apoi alte migraţii pe distanţe scurte. Acest proces, care a început în jurul anului 6500 a.Chr. în Anatolia şi se încheie în jurul anului 4000 a.Chr., are drept rezultat răspândirea

[1] A. J. Ammerman, L. L. Cavalli-Sforza, *The Neolithic Transition and the Genetics of Populations in Europe*, Princeton, 1984

agriculturii în Europa concomitent cu diferenţierea principalelor limbi indoeuropene cunoscute. Modelul acesta, care se seamănă uimitor cu teoria ondulatorie a luminii a lui Huygens, se poate de fapt înscrie în modelul arborelui genealogic, prin ipoteza existenţei unei vetre de origine (*Urheimat*) în Anatolia şi a unei limbi „proto-indoeuropene". Renfrew se depărtează de acest model doar prin renunţarea la teoriile migraţioniste agreate până de curând pentru explicarea dispersiei limbilor indoeuropene. Fiind în primul rând arheolog, Renfrew nu se împacă cu ideea că arheologia nu are nici un cuvânt de spus (cel puţin deocamdată) în rezolvarea aşa-zisei probleme indoeuropene. Din numeroasele modele propuse în capitolul 6, autorul alege pe acela în care arheologia poate aduce şi ea argumente. Dar şi acesta rămâne doar un model care are acelaşi grad de probabilitate ca şi celelalte.

De două secole lingviştii şi arheologii propun ipoteze pentru localizarea unui centru de origine de unde prin anumite procese o limbă „proto-indoeuropeană" s-a răspândit în zonele în care mai târziu sunt atestate limbile acestei familii. Poate este momentul să se acorde o mai mare atenţie modelului structuralist propus de Trubetskoi, potrivit căruia nu există *Urheimat*, *Urvolk* sau *Ursprache*. În acest caz arheologia s-ar putea ocupa doar de problemele specifice, enunţate la noi de Ion Nestor încă din 1937 [2], rezultatele ei nemaifiind astfel viciate, cum este uneori cazul pentru perioade întregi, ca de pildă aşa-zisa „perioadă de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului".

Meritul cărţii lui Renfrew nu constă în soluţia pe care o propune pentru dezlegarea „enigmei indoeuropene". El se regăseşte în problemele pe care le pune şi, mai ales, în critica adusă mai vechilor ipoteze, ca şi în încercarea de a demonta unele mituri istoriografice (cum ar fi schema tripartită a societăţii şi religiei indoeuropene, teoria „Kurgan", caracterul pastoral al economiei primilor indoeuropeni), cu consecinţe interesante şi pentru interpretările agreate în prezent de arheologia românească pentru unele aspecte ale preistoriei spaţiului de la nord de Dunăre.

Ilustraţia lucrării, sugestiv structurată, este preluată în cea mai mare parte de la diferiţi alţi autori. Predomină schemele explicative ale unor modele de interpretare, vădind predilecţia autorului pentru aşa numita „New Archaeology", la modă astăzi printre arheologii anglo-saxoni.

Sorin Oanţă

VASILE URSACHI, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca thracologica X, Bucureşti, 1995, 590 p.

Aşteptată cu mult interes, monografia marii aşezări geto-dace de tip *dava* (termen de preferat celui de *cetate*, folosit în titlu) prezintă rezultatele săpăturilor din anii 1963–1984. Descoperirile ulterioare sunt probabil rezervate pentru un viitor volum. Faptul că literatura apărută după anul 1984 (inclusiv publicaţiile lui V. Ursachi relative la dava de la Brad) nu este citată în acest prim volum arată că manuscrisul încheiat cu peste un deceniu în urmă nu a mai fost actualizat în vederea tiparului şi face ca lucrarea să prezinte un stadiu într-o anumită măsură depăşit al cercetărilor. Cantitatea imensă de material documentar inedit pusă aici în circulaţie compensează însă desigur această lipsă.

Volumul este structurat în opt capitole: I. Introducere (p. 9–16), II. Aşezarea geto-dacică (p. 17–98), III. Sistemul de fortificaţii (p. 99–111), IV. Inventarul aşezării (p. 113–252), V. Necropola (p. 253–268); VI. Cronologie (p. 269–279), VII. Apartenenţa etnică (p. 280–282), VIII. Concluzii (p. 283–312). Cele 1345 note sunt tipărite la sfârşitul textului (p. 313–362), fapt ce îngreuiază consultarea, şi sunt urmate de rezumatul şi explicaţia figurilor în

[2] I. Nestor, *Sabia de la Boiu. Contribuţie la studiul primelor săbii cu limbă la mâner din Europa Centrală*. Sargetia 1, 1937, p. 1–2.

agriculturii în Europa concomitent cu diferenţierea principalelor limbi indoeuropene cunoscute. Modelul acesta, care se seamănă uimitor cu teoria ondulatorie a luminii a lui Huygens, se poate de fapt înscrie în modelul arborelui genealogic, prin ipoteza existenţei unei vetre de origine (*Urheimat*) în Anatolia şi a unei limbi „proto-indoeuropene". Renfrew se depărtează de acest model doar prin renunţarea la teoriile migraţioniste agreate până de curând pentru explicarea dispersiei limbilor indoeuropene. Fiind în primul rând arheolog, Renfrew nu se împacă cu ideea că arheologia nu are nici un cuvânt de spus (cel puţin deocamdată) în rezolvarea aşa-zisei probleme indoeuropene. Din numeroasele modele propuse în capitolul 6, autorul alege pe acela în care arheologia poate aduce şi ea argumente. Dar şi acesta rămâne doar un model care are acelaşi grad de probabilitate ca şi celelalte.

De două secole lingviştii şi arheologii propun ipoteze pentru localizarea unui centru de origine de unde prin anumite procese o limbă „proto-indoeuropeană" s-a răspândit în zonele în care mai târziu sunt atestate limbile acestei familii. Poate este momentul să se acorde o mai mare atenţie modelului structuralist propus de Trubetskoi, potrivit căruia nu există *Urheimat*, *Urvolk* sau *Ursprache*. În acest caz arheologia s-ar putea ocupa doar de problemele specifice, enunţate la noi de Ion Nestor încă din 1937 [2], rezultatele ei nemaifiind astfel viciate, cum este uneori cazul pentru perioade întregi, ca de pildă aşa-zisa „perioadă de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului".

Meritul cărţii lui Renfrew nu constă în soluţia pe care o propune pentru dezlegarea „enigmei indoeuropene". El se regăseşte în problemele pe care le pune şi, mai ales, în critica adusă mai vechilor ipoteze, ca şi în încercarea de a demonta unele mituri istoriografice (cum ar fi schema tripartită a societăţii şi religiei indoeuropene, teoria „Kurgan", caracterul pastoral al economiei primilor indoeuropeni), cu consecinţe interesante şi pentru interpretările agreate în prezent de arheologia românească pentru unele aspecte ale preistoriei spaţiului de la nord de Dunăre.

Ilustraţia lucrării, sugestiv structurată, este preluată în cea mai mare parte de la diferiţi alţi autori. Predomină schemele explicative ale unor modele de interpretare, vădind predilecţia autorului pentru aşa numita „New Archaeology", la modă astăzi printre arheologii anglo-saxoni.

Sorin Oanţă

VASILE URSACHI, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca thracologica X, Bucureşti, 1995, 590 p.

Aşteptată cu mult interes, monografia marii aşezări geto-dace de tip *dava* (termen de preferat celui de *cetate*, folosit în titlu) prezintă rezultatele săpăturilor din anii 1963–1984. Descoperirile ulterioare sunt probabil rezervate pentru un viitor volum. Faptul că literatura apărută după anul 1984 (inclusiv publicaţiile lui V. Ursachi relative la dava de la Brad) nu este citată în acest prim volum arată că manuscrisul încheiat cu peste un deceniu în urmă nu a mai fost actualizat în vederea tiparului şi face ca lucrarea să prezinte un stadiu într-o anumită măsură depăşit al cercetărilor. Cantitatea imensă de material documentar inedit pusă aici în circulaţie compensează însă desigur această lipsă.

Volumul este structurat în opt capitole: I. Introducere (p. 9–16), II. Aşezarea geto-dacică (p. 17–98), III. Sistemul de fortificaţii (p. 99–111), IV. Inventarul aşezării (p. 113–252), V. Necropola (p. 253–268); VI. Cronologie (p. 269–279), VII. Apartenenţa etnică (p. 280–282), VIII. Concluzii (p. 283–312). Cele 1345 note sunt tipărite la sfârşitul textului (p. 313–362), fapt ce îngreuiază consultarea, şi sunt urmate de rezumatul şi explicaţia figurilor în

[2] I. Nestor, *Sabia de la Boiu. Contribuţie la studiul primelor săbii cu limbă la mâner din Europa Centrală*. Sargetia 1, 1937, p. 1–2.

limba franceză (p. 363–397). Ilustraţia se compune din 33 figuri în text (toate fiind planuri şi/sau profile de secţiuni sau de complexe) şi din 364 planşe grupate în afara textului, adesea câte două pe o pagină (p. 398–590). Planşele cu desene sunt de foarte bună calitate, în timp ce la cele cu fotografii calitatea reproducerii lasă adesea de dorit. În legătură cu ilustraţia mai trebuie făcută observaţia că, exceptând inventarele din tumuli şi din gropile cu schelete umane (pl. 335–342, 355–364), s-a optat pentru gruparea materialului pe planşe după criteriul funcţional şi tipologic: unelte şi ustensile (pl. 1–44, 220–243), arme şi echipament militar (pl. 45–50, 244–248), olărie (pl. 51–202, 249–327), podoabe şi piese de port (pl. 203–211, 328–333), monede (pl. 334). Datorită acestui sistem, deşi în legenda planşelor cu desene se indică nivelul, groapa, bordeiul sau locuinţa de unde provin, regruparea pieselor, respectiv a desenelor pe complexe pune pe cititor în faţa unei sarcini ingrate. Împrejurarea că în fiecare secţiune complexele au fost numerotate de la început (1, 2, 3...) şi că, la descrierea lor (p. 28–94), pentru inventar nu există niciodată trimitere la planşe face ca identificarea pieselor pe complexe să fie într-adevăr imposibilă. Datele care mai pot fi eventual culese din capitolul de tipologie (IV) nu schimbă din păcate această situaţie. Ar mai fi de adăugat faptul că pe planul general al săpăturilor (fig. 1) nu sunt trecute indicativele celor mai multe dintre secţiuni, iar pe planurile şi profilele secţiunilor (de ex. la fig. 2, 4–6, 25, 27 etc.) adesea gropile şi locuinţele nu sunt numerotate, deci sunt neidentificabile.

În ciuda acestor dificultăţi, monografia are meritul de a documenta extraordinara bogăţie a inventarului mobil, autohton şi de import, al unei dave din perioada clasică. Prin săpăturile îndelungate conduse de V. Ursachi, aici au fost aduse la lumină structuri de arhitectură civilă, militară şi religioasă până acum necunoscute în răsăritul Daciei. La fel de importante sunt complexele de caracter funerar cercetate la Brad, chiar dacă nu toate pot fi considerate morminte în adevăratul sens al cuvântului. În legătură cu cronologia, autorul rămâne la ideea unei vieţuiri neîntrerupte din sec. IV a.Chr. până la începutul sec.II e.n., ilustrată prin succesiunea a patru niveluri distincte (I–IV). Existenţa unui nivel (II) databil în sec. III–II a.Chr. rămâne însă greu de dovedit în absenţa unor indicatori cronologici, precum fibulele, amforele ştampilate sau monedele, care să aparţină în chip cert acestui interval de timp. Mai curând, între nivelul timpuriu (din sec. IV–III a.Chr.) şi masiva depunere din epoca clasică (care, judecând după fibule, nu este mai veche decât sec. I a.Chr.) există un hiatus cronologic de circa un secol. Astfel de întreruperi de locuire s-au putut constata, de altfel, şi în alte situri importante din Dacia, precum Tinosu, Piscu Crăsani, Cârlomăneşti, Pleaşov, Răcătău, Pecica etc. Oricum ar fi, prin publicarea monografică a descoperirilor de la Brad cunoaşterea civilizaţiei oppidane a geto-dacilor va beneficia de o bază documentară sensibil sporită.

Mircea Babeş

VJAČESLAV KOTIGOROŠKO, *Ţinuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Perioadele La Tène şi romană)*, Bibliotheca thracologica XI, Bucureşti, 1995, 338 p.

Prin „ţinuturile Tisei superioare" autorul înţelege în principal regiunile străbătute de afluenţii de pe dreapta ai Tisei, de la origini până la Hornad, încadrate în Regiunea Transcarpatică (Zakarpatskaja obl.) a Ucrainei şi în Slovacia de est, precum şi cele dintre Tisa şi Crasna, din extremul nord-est al Ungariei şi din judeţele româneşti Satu Mare şi Maramureş. Cadrul temporal anunţat în titlu este subdivizat în trei secvenţe cronologice: sec. III–I î.e.n., sec. I î.e.n. –I e.n. şi sec. II–IV e.n., cărora le corespund cele trei capitole principale ale lucrării: I. Cultura La Tène (p. 33–66), II. Antichităţile culturii dacice (p. 67–108) şi III. Culturile din perioada romană (p.109–165). În cuprinsul fiecăruia dintre aceste capitole sunt tratate Complexele (1), se face Analiza materialelor (2) şi se discută în detaliu Cronologia şi periodizarea (3). Analiza se face de fiecare dată într-o schemă culturală unică, deşi în spaţiul dat au convieţuit

limba franceză (p. 363–397). Ilustraţia se compune din 33 figuri în text (toate fiind planuri şi/sau profile de secţiuni sau de complexe) şi din 364 planşe grupate în afara textului, adesea câte două pe o pagină (p. 398–590). Planşele cu desene sunt de foarte bună calitate, în timp ce la cele cu fotografii calitatea reproducerii lasă adesea de dorit. În legătură cu ilustraţia mai trebuie făcută observaţia că, exceptând inventarele din tumuli şi din gropile cu schelete umane (pl. 335–342, 355–364), s-a optat pentru gruparea materialului pe planşe după criteriul funcţional şi tipologic: unelte şi ustensile (pl. 1–44, 220–243), arme şi echipament militar (pl. 45–50, 244–248), olărie (pl. 51–202, 249–327), podoabe şi piese de port (pl. 203–211, 328–333), monede (pl. 334). Datorită acestui sistem, deşi în legenda planşelor cu desene se indică nivelul, groapa, bordeiul sau locuinţa de unde provin, regruparea pieselor, respectiv a desenelor pe complexe pune pe cititor în faţa unei sarcini ingrate. Împrejurarea că în fiecare secţiune complexele au fost numerotate de la început (1, 2, 3...) şi că, la descrierea lor (p. 28–94), pentru inventar nu există niciodată trimitere la planşe face ca identificarea pieselor pe complexe să fie într-adevăr imposibilă. Datele care mai pot fi eventual culese din capitolul de tipologie (IV) nu schimbă din păcate această situaţie. Ar mai fi de adăugat faptul că pe planul general al săpăturilor (fig. 1) nu sunt trecute indicativele celor mai multe dintre secţiuni, iar pe planurile şi profilele secţiunilor (de ex. la fig. 2, 4–6, 25, 27 etc.) adesea gropile şi locuinţele nu sunt numerotate, deci sunt neidentificabile.

În ciuda acestor dificultăţi, monografia are meritul de a documenta extraordinara bogăţie a inventarului mobil, autohton şi de import, al unei dave din perioada clasică. Prin săpăturile îndelungate conduse de V. Ursachi, aici au fost aduse la lumină structuri de arhitectură civilă, militară şi religioasă până acum necunoscute în răsăritul Daciei. La fel de importante sunt complexele de caracter funerar cercetate la Brad, chiar dacă nu toate pot fi considerate morminte în adevăratul sens al cuvântului. În legătură cu cronologia, autorul rămâne la ideea unei vieţuiri neîntrerupte din sec. IV a.Chr. până la începutul sec.II e.n., ilustrată prin succesiunea a patru niveluri distincte (I–IV). Existenţa unui nivel (II) databil în sec. III–II a.Chr. rămâne însă greu de dovedit în absenţa unor indicatori cronologici, precum fibulele, amforele ştampilate sau monedele, care să aparţină în chip cert acestui interval de timp. Mai curând, între nivelul timpuriu (din sec. IV–III a.Chr.) şi masiva depunere din epoca clasică (care, judecând după fibule, nu este mai veche decât sec. I a.Chr.) există un hiatus cronologic de circa un secol. Astfel de întreruperi de locuire s-au putut constata, de altfel, şi în alte situri importante din Dacia, precum Tinosu, Piscu Crăsani, Cârlomăneşti, Pleaşov, Răcătău, Pecica etc. Oricum ar fi, prin publicarea monografică a descoperirilor de la Brad cunoaşterea civilizaţiei oppidane a geto-dacilor va beneficia de o bază documentară sensibil sporită.

Mircea Babeş

VJAČESLAV KOTIGOROŠKO, *Ţinuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Perioadele La Tène şi romană)*, Bibliotheca thracologica XI, Bucureşti, 1995, 338 p.

Prin „ţinuturile Tisei superioare" autorul înţelege în principal regiunile străbătute de afluenţii de pe dreapta ai Tisei, de la origini până la Hornad, încadrate în Regiunea Transcarpatică (Zakarpatskaja obl.) a Ucrainei şi în Slovacia de est, precum şi cele dintre Tisa şi Crasna, din extremul nord-est al Ungariei şi din judeţele româneşti Satu Mare şi Maramureş. Cadrul temporal anunţat în titlu este subdivizat în trei secvenţe cronologice: sec. III–I î.e.n., sec. I î.e.n. –I e.n. şi sec. II–IV e.n., cărora le corespund cele trei capitole principale ale lucrării: I. Cultura La Tène (p. 33–66), II. Antichităţile culturii dacice (p. 67–108) şi III. Culturile din perioada romană (p.109–165). În cuprinsul fiecăruia dintre aceste capitole sunt tratate Complexele (1), se face Analiza materialelor (2) şi se discută în detaliu Cronologia şi periodizarea (3). Analiza se face de fiecare dată într-o schemă culturală unică, deşi în spaţiul dat au convieţuit

pe rând diferite culturi: Sanislău–Nir şi Kuštanovice, cultura Latène celtică, cultura geto-dacă clasică, cultura Przeworsk, aspectul Medieşul Aurit, cultura tumulilor carpatici etc. Tratarea grupată face ca aceste culturi să nu fie în suficientă măsură individualizate. Cronologia respectivelor culturi, monumente şi obiecte nu este rezultatul analizei interne a complexelor, ci a fost dedusă din încadrarea, de altfel precisă şi corectă, a diferitelor tipuri în schemele cronologice ale epocii Latène şi epocii romane în general uzitate pentru spaţiul central-european (Filip, Krämer, Bujna, Eggers, Godłowski). În cap. IV (p. 167–190), autorul încearcă să sintetizeze *Viaţa economică, organizarea socială şi viaţa spirituală*, cu riscul, din nou, de a pune laolaltă culturi şi grupe etnice diferite şi de a sugera o linie evolutivă „nord-tracică" continuă, care nu a fost încă demonstrată. Lucrarea este însoţită de o listă bibliografică, cu titlurile ruseşti şi ucrainene separate de cele în alte limbi (p.11–30), de un amplu rezumat în limba franceză (p.191–236) şi de o bogată ilustraţie (134 fig. la p. 237–338), în parte inedită. Atunci când s-au imprimat două figuri/planşe pe o singură pagină, din cauza reducerii puternice ilustraţia a pierdut din calitate. Având în vedere numărul mare de descoperiri în discuţie (adesea bine ilustrate, pe complexe), este de regretat absenţa unui catalog, care să fi cuprins cel puţin încadrarea teritorial-administrativă a sitului, numărul şi felul complexelor, bibliografia, locul de păstrare a materialelor şi trimiterea la figuri. În ciuda acestor observaţii, lucrarea este de o certă utilitate pentru specialiştii români şi străini, iar contribuţia autorului la progresul cercetării, în bună măsură prin săpăturile proprii de la Malaia Kopania, Solonţî, Bratovo, Iza etc., merită o sinceră apreciere. Impresionează excelenta cunoaştere a bibliografiei şi deci a problematicii, într-un spaţiu ce depăşeşte cu mult pe cel anunţat în titlu, ceea ce dă nivel internaţional acestei cercetări.

M.B.

Colecţia „CULTURI VECHI ÎN MOLDOVA", Editura „Ştiinţa", Chişinău:

NICOLAE CHETRARU, *Din istoria arheologiei Moldovei (Basarabia şi Transnistria)*, 150 p., 52 fig., 1994;
ILIE BORZIAC, *Începuturile istoriei Moldovei*, 115 p., 45 fig., 1996;
OLGA LARINA, *Culturi din epoca neolitică*, 67 p., 28 fig., 1994;
VICTOR SOROKIN, *Civilizaţiile eneolitice din Moldova*, 70 p., 41 fig., 1994;
VALENTIN DERGACIOV, *Culturi din epoca bronzului în Moldova*, 73 p., 29 fig., 1994;
OLEG LEVIŢKI, *Culturile Hallstattului timpuriu şi mijlociu în Moldova*, 83 p., 41 fig., 1994
GHEORGHE POSTICĂ, *Civilizaţia veche românească din Moldova*, 78 p., 16 fig., 1995.

Sub egida Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, respectiv a Institutului de Arheologie şi Istorie Veche, la Chişinău a fost iniţiată o colecţie al cărei scop principal este popularizarea realizărilor arheologiei din Republica Moldova în rândurile unui public mai larg. Fiind vorba de primele sinteze publicate în limba română, aceste lucrări sunt, desigur, foarte interesante şi pentru cercetătorii şi studenţii din România. Ar fi aici de făcut observaţia că titlul colecţiei este oarecum înşelător, deoarece spaţiul tratat este, în general, cel actual al Republicii Moldova, eventual al Basarabiei întregi (o denumire evitată de autori, cu excepţia lui N. Chetraru), şi nu cel al Moldovei istorice. În acest sens, folosirea conceptului de „Moldova" sau de „zonă Carpato-Nistreană" este generatoare de confuzii.

În fiecare broşură se face o caracterizare generală a epocii, urmată de descrierea

pe rând diferite culturi: Sanislău–Nir şi Kuštanovice, cultura Latène celtică, cultura geto-dacă clasică, cultura Przeworsk, aspectul Medieşul Aurit, cultura tumulilor carpatici etc. Tratarea grupată face ca aceste culturi să nu fie în suficientă măsură individualizate. Cronologia respectivelor culturi, monumente şi obiecte nu este rezultatul analizei interne a complexelor, ci a fost dedusă din încadrarea, de altfel precisă şi corectă, a diferitelor tipuri în schemele cronologice ale epocii Latène şi epocii romane în general uzitate pentru spaţiul central-european (Filip, Krämer, Bujna, Eggers, Godłowski). În cap. IV (p. 167–190), autorul încearcă să sintetizeze *Viaţa economică, organizarea socială şi viaţa spirituală*, cu riscul, din nou, de a pune laolaltă culturi şi grupe etnice diferite şi de a sugera o linie evolutivă „nord-tracică" continuă, care nu a fost încă demonstrată. Lucrarea este însoţită de o listă bibliografică, cu titlurile ruseşti şi ucrainene separate de cele în alte limbi (p.11–30), de un amplu rezumat în limba franceză (p.191–236) şi de o bogată ilustraţie (134 fig. la p. 237–338), în parte inedită. Atunci când s-au imprimat două figuri/planşe pe o singură pagină, din cauza reducerii puternice ilustraţia a pierdut din calitate. Având în vedere numărul mare de descoperiri în discuţie (adesea bine ilustrate, pe complexe), este de regretat absenţa unui catalog, care să fi cuprins cel puţin încadrarea teritorial-administrativă a sitului, numărul şi felul complexelor, bibliografia, locul de păstrare a materialelor şi trimiterea la figuri. În ciuda acestor observaţii, lucrarea este de o certă utilitate pentru specialiştii români şi străini, iar contribuţia autorului la progresul cercetării, în bună măsură prin săpăturile proprii de la Malaia Kopania, Solonţî, Bratovo, Iza etc., merită o sinceră apreciere. Impresionează excelenta cunoaştere a bibliografiei şi deci a problematicii, într-un spaţiu ce depăşeşte cu mult pe cel anunţat în titlu, ceea ce dă nivel internaţional acestei cercetări.

M.B.

Colecţia „CULTURI VECHI ÎN MOLDOVA", Editura „Ştiinţa", Chişinău:

NICOLAE CHETRARU, *Din istoria arheologiei Moldovei (Basarabia şi Transnistria)*, 150 p., 52 fig., 1994;
ILIE BORZIAC, *Începuturile istoriei Moldovei*, 115 p., 45 fig., 1996;
OLGA LARINA, *Culturi din epoca neolitică*, 67 p., 28 fig., 1994;
VICTOR SOROKIN, *Civilizaţiile eneolitice din Moldova*, 70 p., 41 fig., 1994;
VALENTIN DERGACIOV, *Culturi din epoca bronzului în Moldova*, 73 p., 29 fig., 1994;
OLEG LEVIŢKI, *Culturile Hallstattului timpuriu şi mijlociu în Moldova*, 83 p., 41 fig., 1994
GHEORGHE POSTICĂ, *Civilizaţia veche românească din Moldova*, 78 p., 16 fig., 1995.

Sub egida Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, respectiv a Institutului de Arheologie şi Istorie Veche, la Chişinău a fost iniţiată o colecţie al cărei scop principal este popularizarea realizărilor arheologiei din Republica Moldova în rândurile unui public mai larg. Fiind vorba de primele sinteze publicate în limba română, aceste lucrări sunt, desigur, foarte interesante şi pentru cercetătorii şi studenţii din România. Ar fi aici de făcut observaţia că titlul colecţiei este oarecum înşelător, deoarece spaţiul tratat este, în general, cel actual al Republicii Moldova, eventual al Basarabiei întregi (o denumire evitată de autori, cu excepţia lui N. Chetraru), şi nu cel al Moldovei istorice. În acest sens, folosirea conceptului de „Moldova" sau de „zonă Carpato-Nistreană" este generatoare de confuzii.

În fiecare broşură se face o caracterizare generală a epocii, urmată de descrierea

diferitelor culturi, eventual a unor situri şi a inventarului lor, cu frecvente referiri la viaţa economică şi socială sau la cultura spirituală. Astfel, sintetizând „începuturile istoriei Moldovei", I. Borziac prezintă descoperirile şi faciesurile culturale ale paleoliticului inferior (acheulean), ale paleoliticului mijlociu (musterian) şi ale paleoliticului superior (aurignacian, gravettian oriental, culturile Brânzeni, Cosăuţi şi Molodova târzie), precum şi pe cele ale mezoliticului (Oselivka, Otaci, Frumuşica, Kukrek şi Grebenki). În succesiune cronologică, O. Larina tratează culturile bugo-nistreană, Criş şi a ceramicii liniare, iar V. Sorokin „civilizaţiile" Precucuteni, Cucuteni–Tripolie, Bolgrad–Aldeni şi cea atribuită „primilor păstori", grupul Suvorov. V. Dergaciov datează epoca bronzului între sec. XXIII şi XII şi încadrează aici cultura mormintelor cu ocru, cultura catacombelor şi cultura Edineţ (bronzul timpuriu), cultura ceramicii cu brâie în relief şi cultura Komarovo (bronzul mijlociu) şi culturile Noua şi Sabatinovka (bronzul târziu). Urmând firul cronologic, O. Leviţki prezintă culturile Chişinău–Corlăteni (datată în sec. XII–X a.Chr.), Saharna–Solonceni–Cozia (sec. IX–VIII) şi Şoldăneşti–Basarabi (sec. VIII–VII). În tratarea primeia dintre aceste culturi se remarcă o mai bună cunoaştere şi ilustrare a descoperirilor dintre Carpaţi şi Prut.

Până în prezent, în cadrul acestei serii nu au apărut încă broşuri care să trateze perioada hallstattiană târzie, cea de-a doua epocă a fierului şi epoca romană. Graţie amabilităţii d-lui V. Dergaciov, directorul Institutului de Arheologie şi Istorie Veche din Chişinău, am putut afla că pentru perioadele respective la editură au fost depuse manuscrise redactate de Mark Tkaciuk şi Al. Levinski. Sunt apariţii pe care le aşteptăm cu cel mai mare interes.

Seria continuă cu lucrarea, de un caracter aparte, în care Gh. Postică abordează „problema constituirii şi dezvoltării civilizaţiei vechi româneşti în spaţiul carpato-nistrean". Modul de tratare a perioadei secolelor V–XIII este predominant unul istoric; documentarea arheologică nu este prezentată sistematic-didactic, precum în cazul epocilor anterioare, ci este chemată doar să ilustreze demersul esenţialmente istoric propus de autor. În fapt, doar un mic capitol (p. 50–54) este dedicat culturii materiale a acestei lungi perioade, iar ilustraţia respectivă este săracă.

Seria urmează să se încheie cu broşurile semnate de P. Bârnea şi A. Gorodenko, dedicate culturii orăşeneşti şi, respectiv, celei săteşti medievale, aflate încă în manuscris.

Colecţia în discuţie este în chip fericit completată de mica monografie pe care N. Chetraru o dedică istoricului cercetărilor arheologice din spaţiul Basarabiei şi Transnistriei, de la primele începuturi (D. Cantemir) şi până în 1945. Cititorul poate profita pe deplin de bogata informaţie adunată de autor, graţie bibliografiei cuprinse în cele 212 note-trimiteri.

În general, lucrările prezentate sunt destul de bine ilustrate, cu observaţia că de multe ori nu se indică în legendă provenienţa pieselor. Pe hărţi localităţile nu sunt, din păcate, niciodată nominalizate. Fiecare lucrare cuprinde o listă bibliografică minimală, iar cea semnată de N. Chetraru un adevărat aparat critic, Subliniind cu toată convingerea valoarea şi utilitatea lucrărilor publicate până acum, să sperăm că Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova, care patronează seria „Culturi vechi în Moldova", şi Editura „Ştiinţa" vor găsi resursele necesare pentru tipărirea neîntârziată a fasciculelor restante.

M.B.

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE", paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à: RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33–57, Fax 401–222 64 07, Tel. 401–618 51 03; 401–222 41 26, Bucureşti, România; ORION PRESS INTERNAŢIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35–37, Sect. 4, P.O. Box 61–170, Fax 401–312 24 25, 401–634 71 45, Tel. 401–634 63 45, Bucureşti, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57–88, Fax 401–312 51 09, Tel. 401–643 93 90; 401–312 51 09, Bucureşti, România.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, Ro–71119 Bucarest, Roumanie. Tel. 401–659 71 52, Fax 401–650 34 10.

Tipărit: *Semne*

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

D. M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor, I**, 1984, 544 p.
MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. Monumentele romane**, 1984, 198 p.
I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984, 194 p.
DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava**, 1984, 182 p.
N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200–1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti**, 1984, 170 p.
GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia în epoca romană**, 1984, 188 p.
C. PREDA, **Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata**, 1986, 200 p.
EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii**, 1987, 198 p.
IORGU STOIAN, **Inscripţiile din Scythia Minor, II**, 1987, 436 p.
MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p.
MIRCEA D. MATEI, **Civilizaţia urbană românească. Contribuţii (Suceava, până la mijlocul secolului al XVI-lea)**, 1989, 222 p.
D.M. PIPPIDI, **Studii de istorie şi epigrafie**, 1990, 279 p.
GH. SĂULESCU, **Descrierea istorio-geografică a cetăţii Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina)**, 1991, 128 p.
ALEXANDRU PĂUNESCU, **Ripiceni–Izvor. Paleolitic şi mezolitic**, 1993, 228 p.
M. MACREA, N. GUDEA, I. MOŢU, **Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia**, 1993, 214 p.
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare**, 1993, 340 p.
EUGEN COMŞA, **Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României**, 1995, 224 p.

ISSN 1220–4781

S C I V A, tomul 47, nr. 2, Bucureşti, aprilie–iunie 1996, p. 119–236

Lei [redacted] /1500